

**QAACCESSA SIRNA RAAWWII ADEEMSA “BOOJINA
BA’UU” :GODINA HORROO GUDURUU WALLAGGAA ANAA
AMURUU IRRATTI XIYYEEFFATE**

MARGAA DIRBABAA LAMUU

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA)
AFAAN OROMOO BARSISUUF GAMISAAN
GUUTTACHUUF DHIYAATE**

**MUUMMEE AFAAN OROMOO OGBARRUUF FOOKLOORII
FI KOLLEEJJII NAMOOMAA, QO`ANNO O AFAANOTAA,
JOORNAALIZIMIIFI QUNNAMTII YUUNIVARSIITII
FINFINNEE**

**HAGAYYA,2010/2018
FINFINNEE**

**QAACCESSA SIRNA RAAWWII ADEEMSA “BOOJINA
BA’UU“ :GODINA HORROO GUDURUU WALLAGGAA
AANAA AMURUU IRRATTI XIYYEEFFATE**

MARGAA DIRBABAA

GORSAAN: MULUGEETAA NAGAASAA (PhD)

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA) AFAAN
OROMOO BARSII SUUF GAMISAAN GUUTTACHUUF
DHIYAATE**

**MUUMMEE AFAAN OROMOO OGBARRUUF
FOOKLOORIIFI KOLLEEJII NAMOOMAA, QO`ANNOO
AFAANOTAA, JOORNAALIZIMIIFI
QUNNAMTII YUUNIVARSIITII
FINFINNEE**

**HAGAYYA,2010/2018
FINFINNEE**

Yunivarsiitii Addis Ababaa

Dhaabbata Qorannoo Digirii Lammaffaa

Waraqaa qorannoo ulaagaa digirii lammaffaa (MA) Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fookloorii guuttachuuf ,Margaa Dirbabaa Lamuu Mata duree: “ *Sirna Raawwii Adeemsa Boojina Ba’uu* ” jedhu irratti qophaa`ee, sadarkaa ulaagaa Yuunivarsiitiin kaa`e guuteera.

Koree Qormaataa

Qoraa Alaa: _____ Mallattoo_____ Guyyaa_____

Qoraa Keessaa:_____ Mallattoo_____ Guyyaa_____

Gorsaa : _____ Mallattoo_____ Guyyaa _____

Dura Taa`aa Muummee Yookiin Walitti Qabaa Digirii Lammaffaa (MA)

Axareeraa

Kaayyoon qorannoo kanaa “Qaaccessa sirna raawwii adeemsa boojina ba’uu keessatti Godina Horroo Guduruu Wallaggaa Aanaa Amurruu “ jedhu keessatti haalli sirnicha keessatti maal akka fakkaatuufi sirna raawwii sanaa qaaccessuudha. Kaayyoo kana galmaan gahuufis mala qorannoo akkamtaatti dhimma bahee jira. Mala funaansa odeeffannoo ilaalchisee ,daawwannaa ,suuraa kaasuu ,waraabbii sagalee,afgaaffii hin caaseffamneefi marii garee xiyyeeffatamaa yaadannoo dirreetiin funaanaman jechaan qaaceffamanii jiru bu’uuruma kanaan Aanaa kana keessatti ganda Wolqixee keessatti yoomessa nam-tolchee uumuun bakka sanatti argamuun daawwachuun ,ragaaleen karaa maloota funaansa odeeffannoo armaan oliin guuraman qaaceffamaniiru. Qorannoo kana gaggeessuuf gosa qorannoo keessaa kan dhimma itti ba’ame qorannoo ibsaati. Malli iddatteessuu qorannoo kana keessatti hojjiirra oolee jiru mala iddatteessuu miti-carraa kan ta’e iddatteessuu akkayyooti .Mala kanatti fayyadamuun odkennitoota qorannoo kanaa kan ta’an uummata Oromoo Aanaa Amurruu gandoota digidamii –afur jiran keessaa gandoota kudha-lama keessaa maanguddoota adeemsa sirna raawwii boojina ba’uu irratti muuxannoo olaanaa qaban namoota kudha-lama marii garee irratti hirmaachuun kanneen boojina walba’anii jiran dhiira sadiifi dubartoota sadii afgaaffirratti namoota odeeffannoo waa’ee aanichaa kennan dhiira sadii waliigala namoota digidamii-tokko kan ta’ani itti gargaarameera .Ragaalee qaaceffaman kanarraa argannoon biraga’ame namoonni boojina walba’an hawaasa naannichaa biratti obbolaan jedhamuuf ulaagaa sirni boojina ba’uu keessa darbamuu qabu hunda keessa darbuun ergaa sirnicha keessa jiru qooda fudhachuu qabu.Kunis,sirnichaan dura,sirnicharrattiifi sirnichaan booda kan raawwataman kanneen akka,eebba, kakuufi waadaa gochoota sirna kakuu waliin walqabatan ,meeshaalee achi keessatti barbaachisaniifi ergaa achi keessatti darbu kana hunda raawwachuu qabu. Aadaa hawaasichi yeroo dheeraaf dhimma itti ba’aa ture kun sababa garaagaraatiin dagatamaa akka jiru bu’aan qorannoo kanaa ni mul’isa.Haaluma kanaan yaaxxinni ittiin gaggeeffamees yaaxxina aadaa hawaasaati. Akkasumas sirna aadaa sanaan walqabatee raawwaturratti haala sirnichi ittiin gaggeeffamullee dagatamaa jira. Sababoonni kunneenis,aadaafi amantaan akka waan wal dhiibutti fudhachuu,dhaloonni si’anaa ammayyummaan liqimsamanii aadaa dagachuudha. Kanaafuu, maanguddoonni Oromoo qorattoonni aadaafi seenaa ,dargagoonni Oromoo ,abbootiin amantaa akkasumas,ittigaafatamummaa eenyummaafi lammummaa kan qabu hundi waliin ta’uun aadaan kun dhaloota dhufuuf akka darbu gochuun barbaachisaadha kan jedhu yaboo qorannoo kanaati.

GALATA

Kaayyoon qorannoo kanaa akka galmaan ga`uuf jalqabaa hanga xumuraatti humnaafi yeroo isaanii osoo hinwaakkatiin gorsa ogummaan guuteefi yaada bilchaataa kan naaf kennaa turan gorsaakoo Dr. Mulugeetaa Nagaasaatiif galanniikoo guddaadha.

Waajjiroota Aanaa Amuruu keessaa namootni hojii qorannoo kanaaf odeeffannoo naaf kennuudhaan kan na gargaaran Barsiisaa Taakkalee Bakareefi Obbo Tafarraa Amanuu baay`een galateeffadha.

Itti aansuun waa`EEKOO tasa gaarii malee hamaa dhagahuu kan hinfene, dhimmakoof kan hoomaa hinmararfanne, jajjabinaafi baasii qorannoo kanaaf barbaachisuuf tumsa gochuun kan na cinaa dhaabbatan meeshaalee waraabbiifi suuraa kaasuu kan na deeggare obboleessako Taarikuu Dirbabaa gatii kee waaqayyo siif haa baasu. Haadha manaako Barsiisituu Taarikee Hayiluu jajjabinniifi abdiin ati na keessatti uumaa turte galma ga`insa qorannoo kanaaf shoora olaanaa waan taphateef baay`een si galateeffadha.

Maanguddootaafi abbootii seenaafi duudhaa uummata Oromoo Aanaa Amuruufi akkasuma,qorannoon kun lubbuu akka godhatuuf namoonni qooda keessatti fudhatan nuffii tokko malee odeeffannoo naaf kennuun qorannoon kun akka milkaa`uuf shoora olaanaa taphatan hunda osoo hingalateeffatiin bira hindarbu.

Dhumarrattis, waraqaa barreeffamaa hojii qorannoo kanaaf oolan naaf gumaachuun kan na bira dhaabbate mana barumsaa Warra –Beeraa sadarkaa lammaffaaf galannikoo guddaadha.

Hiika Jechootaa

Afaan bule -osoo hin nyaatiin ykn hin dhugiin

Balbala naa qabdi -arrabsoo gaafa cidhaa yeroo mishirroon dhufu obboleettiin isa fuudhuu weeddistu

Boojina ba'uu - orma kan ta'an dhiiraafi dubartii obbolaan walgodhachuu

Donqaa walii qabadhaa –canfii gaabii walii qabadhaa

Haraamuu -kan safuu hin beekne(kachachaltuu) yartuu

Keessummaa furdaa – nama mana ofii dhufee hin beekne

Yuuyyaan qe'ee kootti haa dhalatu –dhala haraamuu kan kachachalaa ijaan argaaf kan hin tolle haa dhalatu

Baafata

Fuula

Axareeraa.....	i
Hiika Jechootaa.....	iii
Baafata Fuula	iv
Tarreeffama Suuraale	viii
Boqonnaa Tokko.....	1
1. Seensa	1
1.1. Seen duubee Qorannichaa.....	1
1 .2. Ka’umsa Qoorannichaa.....	4
1.3. Kaayyoowwan Qorannichaa.....	5
1.3.1. Kaayyoo Gooroo	5
1.3.2. Kaayyoowwan Gooree	6
1.4. Barbaachisummaa Qorannichaa	6
1 .5. Daangaa Qorannichaa	6
1.6 . Hanqina Qorannichaa.....	7
1.7. Haala Naannoo Qorannichaa	7
1.7.1. Qabeenya Uumamaa.....	9
1.7 .2.Bakkeewwan Hawwata Turizimii	11
1.7.2.1 Dhagaa Qeerroo	11
1.7.2.2 Gophoo Quluu	12
1.7.3 Oomisha Hawaasa Aanaa Amuruu	14
1.7.4 Baay`ina Uummata Aanichaa	15
1.7.5 Aadaa Hawaasa Aanichaa.....	15
1.7.5.1 Aadaa Fuudhaafi Heerumaa	15

1.7.5.2 Aadaa Walgargaarsaa	16
1.7.5.3 Aadaa Nyaataafi Dhugaatii.....	17
1.7.5.4 Aadaa Uffannaa	17
1.7.5.5 Aadaa Araaraa.....	18
1.7.6 Amantii Hawaasa Aanichaa	18
1.7.7 Afaan Aanicha Keessatti Dubbatamu	18
1.7.8 Gandoota Aanaa Amurruu	19
1.7.9. Hidda Latinsa Hawaasa Aanichaa	19
Boqonnaa Lama : Sakatta’a Barruu	22
2. Seensa	22
2 .1.Yaada rimee Fookloorii	22
2.1 .1. Gosoota Fookloorii.....	24
2.1.1.1 Afoola	25
2.1.1.2. Meeshaalee Aadaa	27
2.1.1.3. Duudhaa Hawaasaa.....	27
2.1.3. Ijaarsa Hariiroo Hawaasaa	29
2.2 . Yaaxxina Fookloorii	30
2 .3. Qorannoo Aantee	31
2.3.1. Maalummaa Boojina Ba’uu	31
2.3.2. Yaadrimee Boojina Ba’uu	32
2.3.3 .Faayidaa Boojina Ba’uu	33
Boqonnaa Sadii : Malleen Qorannoo	36
3. Seensa	36
3. 1. Mala Qorannichaa	36
3.2. Madda Ragaa Qorannichaa.....	37

3.3. Mala Filannaa Iddattoo Qorannichaafi Mala Iddatteessuu Akkayyoo	37
3 .4 .Meeshaalee Odeeffannoon Ittiin Funaaname	39
3.4.1. Daawwannaa	39
3 .4.2. Afgaaffii.....	40
3. 4. 2.1. Af gaaffii Hin Caaseffamne	40
3.4 .3. Marii Garee xiyyeeffatamaa	41
3 .5 .Mala Qaaccessa Ragaalee	42
3.6 . Namuusa Qorannoo.....	42
Boqonnaa Afur: Qaaccessa Ragaalee.....	43
4.1. Sirna Raawwii Boojina Ba’uu Hawaasa Oromoo aanaa Amuruu.....	43
4.1.1.Boojina Ba’uun Dura Waantoota Raawwataman	44
4.1.2. Isa Boojina Ba’uun Waantoota Raawwtaman.....	44
4.1.3. Ishee Boojina Baatuun Waantoota Raawataman	45
4.1.4 . Gahee Maan guddootaa	45
4.2. Qophii Sirnichaa.....	47
4 .2.1. Sirnicharratti Irratti Namoota Boojina Walba’aniifi Maanguddootiin Waantoota Raawwataman	48
4. 2 .2. Eebba	50
4.2.3. Haalduree Kakuuf Raawwataman	51
4.2.4. Kakuu.....	53
4.2.5. Waadaa Galuu	56
4 .3. Sirnichaan Booda Waantoota Raawwataman.....	65
4.3.1. Sirnichaan Booda Isa Boojina Ba’een Waantoota Raawwataman.....	66
4.3.2 Sirnichaan Booda Ishee Boojina Baateen Waantoota Raawwataman	67

4 .4. Meeshaalee Sirna Boojina Ba’uuratti Hojiirra oolaniifi Ergaa Isaan Sirnicharratti Qaban	69
4 .4. 1 . Gaabiifi Balee (naxalaa)	70
4. 4 .2. Farsoo	70
4 .4 .3. Dhiiga	71
4 .4 .4. Coqorsa	72
4 .4 .5. Lafa.....	73
4 .4 .6. Daajjaa yookaan Itillee	73
4. 5. Faayidaa Boojina Ba’uun Jiruufi Jireenya Hawaasa Oromoo Aanaa Amuruu Keessatti Qabu	74
4. 5 .1. Warra Boojina Walba’aniif.....	75
4. 5. 2. Hawaasa Naannoof.....	76
4 .5 .3 . Hiika Lakkoofsaafi Guyyaa	76
4 .5. 4. Sababoota Boojina Ba’uun Haalaan Itti Fufne Taasisan	77
Boqonnaa Shan : Cuunfaa, Argannoofi Yaboo	79
5. 1.Cuunfaa.....	79
5.2 Argannoo	81
5.3. Yaboo.....	83
Wabiilee.....	i
DABALEE A.....	iv
DABALEE B.....	v
DABALEE C.....	vi
DABALEE D.....	vii
DABALEE E.....	viii
DABALEE F.....	xiii

Tarreeffama Suuraale

Fakkii 1: Kaartaa Godina Horroo Guduruu Wallaggaa Waajjira Aadaafi Turizimii.....	8
Fakkii 2: Kaartaa Aanaa Amuruu Qorataan gaafa guyyaa (19/06/2010) Waajjira Misooma Qonnaa Aanaa Amuru deemee Fudhate.....	19
Fakkii 3 : Namoota marii garee irratti hirmaachuun odeeffannoo kennan.....	43
Fakkii 4 : warra boojina wal ba'an suuraa isaanii yoomessa akkeessuutiin raawwate.....	48
Fakkii 5 : sirnicharratti yeroo coqorsa harkatti qabatani.....	62
Fakkii 6:Namoota afgaaffii iratti hirmaatan	64

Boqonnaa Tokko

1. Seensa

Uummanni Oromoo aadaa kan ittiin eenyummaa isaa ibsatu qaba .Aadaan bal'aa uummata kana ibsan kan hawaasa biroo waliin walitti fiduun hariiroo uumanii akka jiraatan kan taasisuufi hariiroo walii waliisaanii gidduu jiru cimisuun akka waliin jiraatan kan taasisu akka jirudha. Isaanis: guddifachaa, qixxee, michuu, lubabaasuu, harmahodhaafi boojina ba'uun warreen gurguddoodha. Barsiifanni hawaasaa gooroowwa fookloorii keessaa duudhaa hawaasaa jalatti kan eeramu ta'ee hawaasa keessatti irra deddeebi'uun kan raawwatamu ; adeemsa sirna tartiiba duraaduuba keessa darbamu bu'uura godhachuun;kan raawwatamu ta'ee yaad rimeen akka waliigalatti kenname (folk custom) jedhamuun beekama “Dorson,(1972:3-4) Haaluma kanaan' boojina ba'uun' duudhaa hawaasaa jalatti kan ramadamu yoo ta'u akkuma barsiifata kanneen biroo adeemsa sirni kun ittiin raawwatamu duraaduubaa kan hordofudha.

Haaluma kanaan ,boqonnaa kana keessatti seensa, seen duubee qorannichaa, odeeffannoo waliigalaa dhimma mata duree qorannoo,qorannoo kana gaggeessuuf ka'umsa kan ta'e kaayyoo qorannoon kun yoo galmaan ga'e qorannoo kanarraa qaamolee fayyadamoo ta'an daangaa qorannichi gama bakkeefi qabiyyeen qabuufi qorannichi yeroo gaggeeffamu hanqinaaleen qorataa mudatanfi akkasumas,haala naannoo qorannichaafi mala jireenya uummatichaatu fuulduratti tartiibaan dhiyaate jira.

1.1. Seen duubee Qorannichaa

Gabaabumatti, afaan jechuun meeshaa walqunnamtii hawaasa tokkoo ta'ee, sagaloota dubbiitti kan gargaaramu baattuu aadaafi mallattoo eenyummaa hawaasa tokkooti yaada jedhuun cuunfinee kaa'uu dandeenya. Kana qofa osoo hin taane namni kamiyyu yeroo durii irraa ka'e gamtaadhaan jiraachaa tureera: ammas jiraachaa jira. Yeroo gamtaadhaan waliin jiraatu kanas yaada wal jijjiiruun dirqama ta'ee argame. Kanaafuu, namoonni tooftaan yaada yookiin meeshaa kan ittiin wal jijjiran afaan ta'ee argame. Afaan yoo jedhamu ammoo akkafeeteen kan uumame hundumaa fayyadama afaanii walfakkaatu hinqabu .Sababiin isaas, fayyadamni afaanii eenyummaa nama waliin haasofinuun bakka itti haasofnu waan murtaa'uufidha. Namni afaan tokko taane, tajaajilli afaan hawaasa keessatti qabu baay'ee olaanaadha

. Hawaasni, aadaa, amantaa, ilaalchaafi fedhiin isaa garagaraa. Yeroo walitti dhufan akka haala jireenya garee isaanii irratti hundaa’uun walitti dhufu, Hawaasni Oromoo aadaa ,duudhaafi afaan tokko waliin qabaatus , , qorannoon kunis, adeemsa sirna raawwii boojina ba’uu keessatti maal akka fakkaatu ibsuuf kan qophaa’edha.

Dhalli namaa guyyaa dhaloota isaatii kaasee beekumsa,safuu, gaddaafi gammachuu ,argachuufi dhabuu,jaalalaafi jibba ,eenyummaa,amantii,siyyaasaafi kanneen kana fakkaatan,walumaa gala haala jiruufijireenya isaanii kan ittin ibsatan qabu. Innis fooklooriidha,duudhaan hawaasaa immoo friiwwan fookloorii keessa tokko yoo ta’u; boojina ba’uunis duudhaa keessaa tokkodha.Yaada kana kan deeggaru ,

As an aspect of culture,folklore is human creation that embodies and memorializes peoples shared and unique experiences. As a mirror of culture folklore documents and reveals that may similar and different ways that human beings in order to satisfy common needs and solve the problems of every day life.(Georges&Jones,1995:255) waraabbii kunis fooklooriin duudhaan hawaasaa baratamee jajjabeeffamee akka deemu kaasu.

Hiika Mbit (1975 :7) aadaa ilaalchisee kenne yaada bal’aa aadaan walqabatee kan jirudha. Kunis,”*The word culture covers many things,such as the way people live,behave and act their physical as well as their intellectual achievements,*” Fileen (2016:3) akka ibsutti,”aadaa jechuun mala yookaan akkaataa murni;hawaasniifi uummanni tokko jiruufi jireenya isaa ittiin gaggeeffatu ,ittiin walii galuu,ittiin kalaqu,ittiin mala dhahuu, waliin jiraatu,waliif ibsatu,wal to’atu,wal abboomuu,walumaa gala seeraafi heera ittiin bulmaataafi mallattoo hawaasichaa (murna) aadaa sana aadeffatuuti jechuun ni danda’ama”jedha. Kana jechuun ,aadaan akkaataa jireenya hawaasaa,amaleeffannaa ,raawwii gochaaleefi galma ga’insa isaanii of keessatti qabata. Kanaafuu, hiikni aadaaf kenname yaada rimee bal’aa kan of keessaa qabuufi dhimma hawaasaa kan hammatedha jechuun nidanda’ama.

Dhimma hawaasaa kan ilaallatu keessaa tokko fooklooriidha. Hiika fookloorii ilaalchisee yaadoleen hedduun ka’anii jiru. Isaan keessaa Krappe (1965) fooklooriin saayinsii seenaa dhalanamaa isa darbe kan yaadachiisuufi kan fuuldura argamsiisu akka ta’e ibsa.Yaada kana kan deeggaru Peek&Yahanka (2004:11) akka ibsanitti,”*Folk lore is the esoteric traditions expressed*

in the form of artistic communication used as operational culture by a group within the large society,” jedhu. Yaada kanarraa kan hubatamu fooklooriin bifa miidhagina namoota garee bal’aa walqunnamsiisuu kan danda’u akka ta’e dha. Kanatti dabalees, Finnegan (1972) akka ibsututti fooklooriin kuufama beekumsaa hawaasa walfakkaatuuti. Kanaafuu, fooklooriin dhimma jiruufi jireenya hawaasaa Kan calaqqisiisufi haala jiruu ofii keessatti hammatee kan qabatudha jechuun ni danda’ama.

Misgaanuun (2011:1) yaadasaa yeroo ibsu” *fooklooriin qabeenya beekumsaa kan namoonni waliin ta’uun aadaafi eenyummaa isaanii ittiin calaqqisiifataniidha.*”jedha. Kana jechuun kuufama beekumsaa jiruufi jireenya isaanii keessatti yeroo dheeraaf dhimma itti ba’aa turan ta’ee eenyummaan isaanii kaan irraa kan ittiin adda ba’ee mul’atudha. Yaadoleen hiika fooklooriif kennaman kana bu’uura godhachuun fooklooriin kuufama beekumsaa hawaasni jiruufi jireenyasaa keessatti afaaniin, gochaan, akkasumas, ibsa adda ddaan seenaawwan darbe yaadachiisee , ammas dhimma ittiin ba’aa waantoota gara fuulduraatti ta’uu malan kan mannaagudha.

Haaluma kanaan, Dorson (1972:1) akka ibsutti fooklooriin bakka gurguddoo afuritti qoodama. Isaanis ogafaan, duudhaa hawaasaa, sochii qaamaa (aartii hawaasaa) fi waantoota qabatamoo aadaa (meeshaalee aadaadha. Duudhaan hawaasaa dameewwan fookloorii keessaa isa tokkodha. Dorson (1972) duudhaa hawaasaa bakka garagaraatti qoodde ilaala. Bashannanaafi tapha garaagaraa, kabaja ayyaanaafi feestivaala, qoricha aadaafi amantaafayi. Kana malees, duudhaa hawaasaa kana ilaalchisee kan hawaasni dhugaadha jechuun amanee fudhatee itti tajaajilamu kanneen akka abjuu, milki, safuufi lagu of keessatti hammata. Haaluma kanaan (Tarruu 2015: 51) yoo ibsu “*Oromoon milkii waa hedduuf ilaallata . Innis guyyaa dhimma guddaa qabaniifi sirna addaa qaban (kabajan) milkii ni ilaallatu*” jedha. Boojina ba’uunis jaar miyaalee hariiroo cimsan keessaa isa tokko ta’ee, kan dargaggeessi tokkoofi dargaggeettiin tokko sirna raawwii adeemsa xumuranii obbolummaa isaanii mirkaneessu jechuudha.

Uummanni Oromoos aadaa ibsu hedduu kan qabuufi aadaa isaa kabajee yeroo dheraaf ittiin jiraataa turedha. Kunis, kan dhuunffaatti ittiin jiraataniifi hawaasa gosa biroo waliin hariiroo akka uuman kan taasisu nijira. Asafa (2010) akka ibsutti “*uummanni Oromoo baroota dheeraaf*

kanneen saba isaa hin taane hedduu waliin kallattii adda addaan gama gaa'elaan, dinagdeefi guddifachaan hariiroo uumaa ture".

Dhimma aadaa ijaarsa hariiroo hawaasaa uummata Oromoo Dirrib (2012) yoo ibsu,

uummanni Oromoo kallattii garagaraan nama gosa isaa hintaaneefi gosa isaa waliin hariiroo uumee jiraachuun aadaa isaati. Akkasumas, kan kooluu isatti gale tokko simatee mirga lammummaa kenneef waliin jiraata. kunis luba baasuu jedhama.

Kooluu galuu jechuun nama haala adda addaatiin gosa /lammii ofii keessaa bahee gara gosa Oromoo tokkotti dheesse seeraan fudhachuu jechuudha" jedha.

Haaluma kanaan boojina ba'uun duudhaa hawaasaa jalatti ramadama. Sababni isaas, namoonni boojina walba'an kan firooma dhiigaa hinqabne ormadha. Haata'umalee, guyyaa sirna raawwii isaatii kaasee hawaasicha biratti namoonni boojina walba'an kun akka obbolaan/haadhootti /ilaalamu. Faayidaa obboleessi obboleettii irraa argachuu qabuufi obboleettiin obboleessarraa argachuu qabdu niargatu. Uummanni qorannoon kun irratti gageeffamus yaada kana dhugaadha jedhee amanee fudhachuun itti tajaajilama.

Qorannoon qaaccessa "adeemsa sirna raawwii boojina ba'uu" jedhu kunis ,sirnoota raawwii boojina ba'uu keessatti mul'atan, gahee afoolli sirnicha keessatti qabu, gosoota afoolaa kana akkamitti dhimma akka ba'amu, meeshaaleen sirnicharratti barbaachisan maal bakka bu'u kan jedhuu faayidaa namoonni dhuunfaafi hawaasni naannoo sirnichaa irraa ragaaleen argame irratti hundaa'uudhaan qaaceffameera.

1.2. Ka'umsa Qoorannichaa

Qorannoon kun" Qaaccessa Adeemsa Sirna Raawwii Boojina Ba'uu "kan jedhurratti xiyyeeffatee gaggeeffamedha. Uummanni Oromoo gosa isaafi hawaasa biroo waliin hariiroo uumuun kan ittiin jiraatu jaar miyaalee hedduu qaba. Akka Asafan(2010) ibsutti jaar miyaalee walitti dhufeenya hawaasaa ijaaran kunneen ,fedhii ilaalcha, amala jiruufi jireenyaan kanneen walfakkaataniifi kan waliigalan walitti qabee jiraachisa. Kanneen keessaa tokko boojina ba'uudha. Qorannoon kunis uummata Oromoo Aanaa Amuruu walitti hidhee hariiroo isaanii cimisee kan jiru waa'ee sirna raaawwii boojina ba'uurratti xiyyeeffatee gaggeeffame. Haaluma

kanaan,boojina ba'uun duudhaa hawaasaa keessaa isa tokko ta'ee osoo jiruu,qorannoo seera qabeessaan irraatti gaggeeffamee bifa barreeffamanis taa'ee waan hin jirreef qorataanis qaawwaa kana cufuuf qorannoo kana gaggeesseera.

Qorataan qorannoo kana gaggeessuuf kan isa kakaase keessaa inni guddaan duudhaan uummanni naannichaa yeroo dheeraaf itti dhimma ba'aa ture kun bifa qorannoon barreeffamaan qaaccessesee kaa'uuf. Kanatti dabalees ,aadaan boojina ba'uu qaama aadaa uummta sanaati. Jireenya hawaasichaaf bu'aa buusa jedhee waan amanuuf,akkasumas, aadan kun yeroo ammaa maalirra akka jiru xiinxaluuf, gahee afoolli achi keessatti qabu xiinxaluuf. Kanaafuu,qorannoon kun faayidaa afoolli sirnicha keessatti qaburratti xiyyeeffachuun kan gaggeeffamedha.

Sababoota qorannoon kun akka gaggeeffamu taasisan keessaa inni biroon qorataan qorannoo isaa keessatti dhimmoota sirna kana keessatti mul'ataniifi tajaajila hawaasni irraa argatu galmeessuun dhaloonni boodaan dhufan dhimma akka itti ba'aniif qorannoo kana gaggeesseera.

Haaluma kanaan qorannoon kun haala sirni boojina ba'uu itti raawwatamu qaaccessuun gaaffilee bu'uura armaan gadiif deebii nikenna.

- ❖ Boojina ba'uun yeroo gaggeeffamu sirna attamiitu raawwatama?
- ❖ Adeemsa sirna boojina ba'uu keessaa hawaasni firiiwwan afoolaatti akkamitti fayyadamu?
- ❖ Meeshaaleen sirna boojina ba'uu irratti tajaajilan maal ibsu?
- ❖ Boojina ba'uun jiruufi jireenya hawwaasaa Oromoo Amurru keessatti faayidaa akkamii qaba?

1.3. Kaayyoo wwan Qorannichaa

Kaayyoon qorannoo kanaa haala yaada dimishaashaa ta'eefi yaada gooree ta'een bakka gurguddaa lamatti kan qoodaman kana galmaan ga'uuf gaggeeffame.

1.3.1. Kaayyoo Gooroo

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa sirna raawwii boojina ba'uu qaaccessuun beeksisuudha.

1.3.2. Kaayyoowwan Gooree

- ❖ Boojina ba'uun yeroo gaggeeffamu adeemsa raawwatamu adda baasuu.
- ❖ Afoola sirna boojina ba'uu keessatti dhimma itti ba'aman ergaasaanii ibsuu.
- ❖ Meeshaaleen sirna raawwii boojina ba'uu keessatti tajaajilan maaliif akka oolan ibsuu.
- ❖ Faayidaa boojina ba'uun jiruufi jireenya hawaasaa keessatti qabu adda baasuu.

1.4. Barbaachisummaa Qorannichaa

Dhalli namaa durii jalqabee aadaan gamtaan jiraachuu ni qaba. Boojina ba'uun jaar-miyaalee hariiroo uummataa yookaan waliin jireenya hawaasaa cimisan keessaa isa tokkodha. Haata'u malee, raawwii sirna boojina ba'uu kun yeroo ammaa kana qorannoon irratti gaggeeffamee bifa barreeffaman taa'ee hin jiru waan ta'eef gara baduutti deemaa jira. Kanaafuu, qorannoon Kun sirna raawwii boojina ba'uu qaaccessuurratti xiyyeeffatee waan gaggeeffameef namoota baay'ee fayyada jedhamee amanama. Jalqabarratti ,qorannoo kanarraa namoonni fayyadamoo ta'an mata duree kana waliin kan walqabatan irratti qorannoo gaggeessuu kanneen barbaadan yoo jiraatan akka madda ragaatti itti dhimma ba'uu danda'u. Akkasumas,namoota jaar-miyaalee hariiroo hawaasaa cimsanirratti qorannoo gaggeessan kanneen akka 'harma hodhaa'qaawwa idoo sanatti mul'ateef furuu danda'a.

Qorannoo kana gaggeessuun kan barbaachiseef, sirni raawwii boojina ba'uu kun akka hin banne waajjirri Aadaafi Turiizimii dhaloota itti aanuuf bu'uura akka ta'uuf akka madda ragaatti kaa'ee dhimma itti ba'uu danda'a.Walumaa gala faayidaalee kanaa olii ni kenna jedhee qorataan waan amanuuf qorannoo kana gaggeesseera.

1 .5. Daangaa Qorannichaa

Qorannoon kun mata duree “Qaaccessa adeemsa sirna raawwii boojina ba'uu “kan jedhurratti gaggeeffame. Bakkaan immoo,Naannoo Oromiyaa Godina Horroo Guduruu,Wallaggaa Aanaa Amuruu Gandoolee aanichaa 24 jiran keessaa gandoota kudha-lamarratti gaggeeffame. Qabiyyeedhaan daangeffamee jira. Kunis ,aadaa namoonni Aanaa Amuruufi naannoo sana ittiin jiraatan hedduu jiran keessaa gosa fookloorii ta'ee duudhaa hawaasaa (social folk custom) jalatti

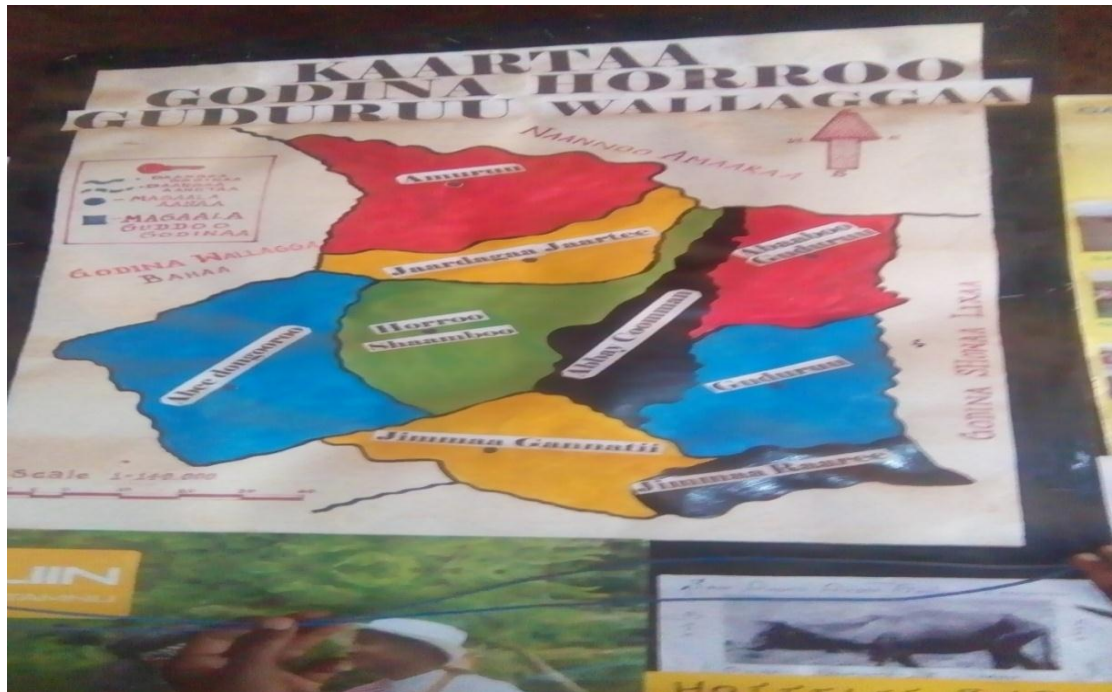
kan ramadamu yemmuu ta’u mata duree “qaaccessa adeemsa sirna raawwii boojina ba’uu ” kan jedhu irratti kan gaggeeffame.

1.6 . Hanqina Qorannichaa

Adeemsa sirna raawwii boojina ba’uu,yoomeessa sirni kun itti raawwatamu seeraafi tartiibni isaa akkamiin akka raawwatu , ergaa achi keessatti darbuufi firiwwan afoolaa achi keessa jiru ,meeshaalee sirna kanaaf barbaachisuufi fakkoomii kan jedhu qofatu xiinxalame .Ragaa funaanuurratti namoonni gaafatamu malan hundi gaafatamuu hin danda’amne. Kunimmoo,hanqina yeroofi baajetarraa kan ka’e hanqina qo’annoo kanaa ta’ee jira. Hanqina kanas,yeroo haala hojii hinmineen mijeeffachuun keessa darbeera.Dhimma baajetaa irratti immoo hamma danda’ametti of qusachuun keessa darbameera.Akkasumas,dookimentiin sakatta’amu bal’inaan dhibuusaafi qorannoon walfakkii dhimma kanaaf ta’u dhibuudha. Qorannoon kun adeemsa sirna raawwii boojina ba’uu qaaccessuu qofarratti xiyyeeffata malee guutummaan aadaa ummata Oromoo Amuruu hunda walitti hin qabatu . Yoomeessi umamamaan sirni kun gaggeeffamu dhibuun yoomeessa namtolchee umuun itti fayyadamuun hanqina kana keessa baheera.Kanaafuu,hanqinni qorannoo kanaa kanneen maqaa dhahaman kanneen akka fakkeenyaatti kan ilaalamanidha.

1.7. Haala Naannoo Qorannichaa

Aanaan Amuruu Naannoo Oromiyaa Godina Horro Guduruu Wallagaa keessatti argamti. Aanaan kun Aanota Godina Horroo Guduruu Wallaggaa keessaatii tokko taatee bara 1911 tti akka aanaatti of dandeessee hundoofte. Aanaan Amuruu magaalaa guddittii Oromiyaa Finfinneerraa kiiloomeetira dhibba afuriifi kudhan (km410) gara dhihaatti fagaatee kan argamtu yoo taatu, magaala guddittii Godinaa, Shaambuu irraa immoo kiiloomeetira jaatamii saddeet (km68) fagaatee argamti. Aanaan kun kallattii sadiidhaan aanota naannoo Oromiyaa keessa jiraniin kan daangeffamtu yoo taatu, isaanis, kallattii Bahaan aanaa Jaardagaa jaartee, Dhihaan aanaa Kiiramuu, Kibbaan aanaa Abee Dongoroofi aanaa Jaardagaa Jaarteetiin daangeffamti. Kallattii Kaabaan immoo naannoo Amaaraan daangeffamti.

Fakkii 1: Kaartaa Godina Horroo Guduruu Wallaggaa Waajjira Aadaafi Turizimii
Aanaa Amurru Irraa gaafa guyyaa (19/06/2010) Fudhatame

Aanaan Amurru haala teessuma lafaa garaa garaa qabdi. Innis, tulluuwwan dhibbantaa shan qabxii shan (%5.5), irraan gadeen dhibbantaa kudha toorba qabxii shan afur (%17.54), dirreen dhibbantaa saddeet (%8), lafti caffee, hallayyaafi kattaan walii galaan dhibbantaa sadii qabxii saddeet (%3.8), lafti qonnaaf oolu dhibbantaa soddonii shan (%35), lafti dheedicha looniif oolu, dhibbantaa kudha shan (%15), bosonni dhibbantaa lama qabxii jaha toorba (%2.67) fi kanneen biroo dhibbantaa shan qabxii sagal (%5.9) ol kan qabdudha. (Obbo Zalaalam Nugusaa, 20/06/2010).

Aanaan Amurru haala qilleensa gosa sadii of keessaa qabdi. Isaanis, Gammoojjii, Baddaafi Badda Dareedha. Isaan kanas dhibbantaadhaan yommuu keenyu, gammoojjiiin dhibbantaa shantama (%50), baddaan dhibbantaa toorba (%7) yoo ta'u, badda dareen ammo, dhibbantaa afurtamii sadii (%43) tu argama. Haaluma kanaan tempireecharri aanichaa inni xiqqaan digirii sheelsiyeesii digdamii lama ($^{\circ}\text{C}22$), Inni guddaan digirii sheelsiyeesii soddoma ($^{\circ}\text{C}30$) dha. Roobni baay'inaan Ganna kan roobu ta'ee, akkasumas Arfaasaas sirriitti ni rooba. Roobni inni guddaan miliimeetira kuma shan (mm5000) yoo ta'u, inni xiqqaan miliimeetira kuma lamaaf dhibba toorbaafi digdama (mm2720) tu argama. Walumaa galatti, waggaatti miliimeetira kuma toorba (mm7000) ol argatti. (Obbo Rabbirraa Fiqaaduu 25 /06/2010)

1.7.1. Qabeenya Uumamaa

Aanaan Amuruu lageen bishaana'oo hedduu qabdi. Isaanis laggeen kanneen akka Gaassas, Hangar, Walage, Qaccallu, Mooyyee, Gurraatti, Dar'o, Liibanoo, Malkaa Sadaniifi Qorsaa fa'i. Laggeen kunis jallisiifi bishaan dhugaatiidhaaf akkasumas, bashannanaaf kan oolan yommuu ta'u. Kana malees, horri Gonkaa hora hawaasni Oromoo Amuruufi kanneen biroo horii isaanii obaafataa turanidha. Horri kun uumamaan bishaan ho'aa lafa keessaa ol danfudha. Loon hora kana dhugan martuu ni gabbatu; ni babbareedu, ni cululuqu, ni furdatu. Aannanis sirriitti kennu. Akkasumas, horri kun akka qorichaatti namaafi beelladootaa ni fayyada jechuun himamee jira.

Gosootni biyyee faayidaa adda addaaf oolan Aanaa Amuruu keessatti hedduminaan argamu. Biyyeen kunniinis, dhibbantaadhaan yommuu ibsaman, biyyeen gurraachi dhibbantaa kudhan (%10), biyyeen suphee dhibbantaa shan (%5), biyyeen boorallee dhibbantaa digdamii shan (%25), biyyeen kootichaa dhibbantaa digdama (%20) tu keessatti argama. Akkasuma biyyeen loonii dhibbantaa afurtama (%40). Biyyeen kunniin faayidaa garaa garaaf oolu. Biyyeen gurraachi qonnaaf baay'ee mijataadha. Midhaan xaafii sirriitti oomishuudhaaf gargaara. Biyyee kanas caalaatti akka toluuf gama aadaatiin tooftalee garaa garaatiin misoomsu. Fakkeenyaaf, dallaa loonii lafa (biyyee) qotamurratti ijaaruun, loon akka dhoqqee isaanii achitti buusan taasisu. Dhoqqeen akkasitti yeroo dheeraaf walitti kuufamee ooyiruurra diriirfama. Yeroo murtaa'een booda ammoo keellaan sun lafa biraatti jijjiiramee ijaarama. Akkanumatti jijjiiruun biyyee baay'ee xaa'omsu. Adeemsi kunis *ciicateessuu* jedhama. Gama biraatiin ammo, huuba adda addaa ooyiruurraa walitti qabuun gubanii daaraasaa ooyiruurra bittinsuun xaa'omsu. Biyyeen loomiis biyyee baay'ee gabbataa waan ta'eef gosa midhaan garaa garaa oomishuuf kan ooludha. Akkasuma biyyeen booralleen ammoo bareedina manaaf akka qalamaatti gargaara.

Aanaa Amuruu keessatti biqiloota adda addaatu argama. Isaanis, faayidaa garaa garaaf oolu. Faayidaa isaanii keessaa tokko ijaarsaaf, qoraaniif, faayidaa meeshaalee mana keessaaf, Qorichummaaf, waaqeffannaaf haala qilleensa naannoo eeguuf fayyadu. Biqiloota kunniin keessaa beekamoon: Birbirsaa, Ichilmee, Meexxii, Waleensuu, Qolaadii, Odaa, Dambii, Waddeessa, Ejersa, Qilxuu, Bakkannisa, Koshommii, Agamsa, Simala, Doddota, Laaftoofi gaattiraa ...faatu jiru. Fakkeenyaaf, waddeessa yoo fudhanne bokkuun abbaan Gadaa qabatu waddeessa ykn Qolaadii irraa tolfama. Kanaafuu, ni kunuunsu; ni safeeffatu. Ichilmeen baala isaatu yeroo eebbaa qabatama. Ejersa irraa immoo, uleetu tolfama. Ejersi mukkeen kanneen

biroorra caalaa jabina qaba. Birbirsi immoo, muka guddaa waan ta'uuf hin muran. Mukkeen kanneen akka qilxuu immoo, dameewwan hedduu waan qabaniif gaagura itti hidhachuuf mijatoodha. Kanaafuu, biqiltuuwwan kunniin hawaasa naannoo sanaa waliin walitti dhufeeny cimaa qabu.

Aanaa Amurruu keessatti bosona hedduutu argama. Isaanis kanneen akka: bosona hangar, gurraa loophoo, bosona dommee, bosona mooyyee, bosona liibanoo, bosona laga baddeessaa, bosona korma booraa, bosona goromtii, bosona gurraa garbii fi bosona laga jawwee tu jiru. Bosonni kunniin faayidaa hedduu qabu: Haala qilleensa naannoo sanaa tasgabbeessu, galma ykn bakka jireenyan bineensotaa ta'uufi madda qoraaniifi ijaarsaa ta'uun tajaajilu. Bosonni kunniin gama aadaatiin hawaasa naannoo sanaa wajjiin hariiroo ni qabaatu. Akka fakkeenyaatti, meeshaaleen qonnaafi hojiiwwan biroof barbaachisoo ta'an kanneen akka: gindii, hordaa, harqoota, daamaciaa, muka gasoo, muka qottoo, muka gajamoo, muka haamtuu, muka eeboofi kanneen biroof kan oolan bosona kanneen keessatti baay'inaan argamu. Bosona kanneen keessa mukkeen gurguddoo kan akka baddeessaa waan jiraniif, namootni gaagura itti hidhatu. Kana qofaa osoo hin ta'iin, mukkeen kaanis daraaraa foolii urgaa'aa waan qabaniif kanniisa ofitti harkisu. Namootnis gaagura tolchanii damma ni oomishu. Namoonni kunniin gaagurtoota yookiin gaagurtee jedhamu. Damma kanarraatiis nyaatniifi dhugaatiin babbareedoo kanneen akka bookaafi daadhii ni hojjetamu.

Bosonni gurraa loophoofi bosonni dommee akka hawwata turiizimiitti fayyadu. Kanaaf bosona kanneeniif kanneen biroo ni kunuunsu malee seeraan ala hin qisaasessan. Bosona kanneen dallaa itti ijaaruufi biqiloota gasa garaa garaa dhaabuunis ni kunuunsu.

Aanaa Amurruu keessatti bineensota hedduutu argamu. Isaan keessaas: Qeerramsa, Leenca Gadamsa, Boortee, Xirinyii, Osolee, Karkarroo, Booyyee, Bosonuu, Hilleesa, Waraabessa, Waangoo, Kuruphee, Weennii, Jaldeessa, Qamalee, Dhaddee, Waldiigessaafi kanneen biroo maqaa dhahuun ni danda'ama. Bineensota kanniiniif hawaasni naannoo sanaa ilaalcha garaa garaa qaba. Fakkeenyaaf, Leenciifi Qeerramsi ciminatti fakkeeffamu. Kanumarraa ka'uun jaarsoliin yeroo eebbisan 'Leenca Leenca qabe ta'aa' jedhu. Kana jechuun nama cimaa, jabaa ta'aa jechuudha. Akkasumas, amala bineensonni kunniin qaban kan namaa waliin walitti fiduun bifa sheekkoowwaniin ergaa barbaadan dabarsu. Bineensi kan akka Waldiigessaa immoo, ooyiruufi lafa midhaan irratti biqile iddoo hedduutti qofforuun midhaan waan balleessuuf

hawaasni naannoo sanaa ilaalcha gaarii hin qabuuf; ni jibbama. Bineensonni kunniin baay'inaan bosona gurraa loophoo fi bosona dommee keessa jiraatu. Bineensota kanneenis namootni seeraan ala akka hin ajjeefneef eegumsi ni taasifamaaf. (Obbo Zalaalam Nugusaa, 20/06/2010)

1.7 .2.Bakkeewwan Hawwata Turizimii

Iddoowwan hawwata turizimii ta'an aanaa Amurruu keessatti ni argamu. Isaanis, kanneen akka: Holqa Eegoo, Gophoo Quluu, Holqa Goree, Holqa Kotomboo, Dhagaa Qeerroo, Odaa Naffuroo, Holqa Dhugumaa Bongaasee, Dhagaa Uraa Shamaxi, Bosona Gurraa Loophoo, Holqa Duuressaa Sanyii, Dhagaa Walbaataa Agamsaa, Bosona Dommee , Dirree Waraanaa Agamsaa Hora Gonkaa, Dhagaa Moyyee, Tulluu Sammoofi kanneen biroota dha. Kanneen armaann olitti eeraman keessaa muraasa isaanii armaan gaditti ibsamanii jiru.

1.7.2.1 Dhagaa Qeerroo

Dhagaan Qeerroo uumama ajaa'ibsiisaa kan qabu ta'ee aanaa Amurruu magaala Oborraa irraa gara Bahaatti kiiloo meetira saddeet fagaatee ganda Ejiree Goromtii keessatti argama. Dhagaa kanarra qeerroo malee namni kaan irra yaabbachuu hin danda'u. Sababni isaas, namni fuudhe yookiin suubboon yaabbachuu hin danda'u. Kana jechuun immoo, dhagaan qeerroo qortuu suubboofi qeerrooti jechuudha. Kanaaf, dhagaa qeerroo kan inni jedhame. Kana irraa ka'uun afoola naannichaa keessatti, "Qeerroon takka utaalee irra keessa bahe; suubboon gadi taa'ee saddeeqa taphate." Jedhama.

Dhagaan kun durii kaasee bakka dorgommii qeerroowwan dandeettii isaanii itti wal morkanidha. Dhagaan kun dhaabbiidhaan dhudhuma saddeet (8) ol kan dheeratu yommuu ta'u, dhundhuma arfaffaarratti waan akka mudhii ta'ee bakkicha irra kaasee xiqqoo gara dugda duubaatti hiiqu qaba. Bocni dhagaa kanaa marfamaa yookiin bifa geengoo kan qabu ta'ee irri keessisaa garuu walqixxaataadha. Dhagaa kana yeroo ba'uuf jedhan karaan bakki qubni guddaan ejjetu qaba. Erga ol ba'amee immoo, bakka geengoo xiqqoo ta'ee keessatti golbatu bakka dhaabbii xumuraa ni qaba. Karaa yaabbii yookiin bu'umsaatiin dhagaan kun quba abgudduu yookiin qubni guddaa ejjetu, lafaa kaasee kan dhundhuma lama lama walirraa fagaatu ni qaba.

Dhagaan qeerroo yeroo tokko tokko goobaa qeerroo jedhamuun waamama. Goobaa qeerroo kan jedhameefis dhagaa kana qeerroo goobaa (quufaa) malee kan biroon yaabbachuu hin danda'u .

Naannoo isaa immoo, dhagooleen xixiqqoon ijoolleen irratti shaakalaniifi dorgommii ispoortii kanneen akka saddeeqaa irratti taphatan hedduutu jiru.

Akka odeeffannoon namootarraa argame mul'isutti Dhagaa qeerroo sanarra ba'uun cimina qeerroon qabu mul'isa. Qeerroon dhagaa sanarra ba'e hawaasa biratti ni jajama, dubartii qarreen itti heerumuudhaaf ni hawwiti; ni gootomsama, ija jabaata; nama booriif yaadee kan of qusatu ta'uu mul'isa jechuun himamee jira. Nama cimaa ta'uu mirkaneessa; fuudhaafis ga'uu isaa argarsiisa. Kan dhagaa qeerroo sanarra ba'uu dadhabe ni tuffatama; dubartiitu mogolee jalaa fuudhe jedhama. Kun immoo ni saalfachiisa. Qeerroon dhagaa sanarra ba'es waan badhaafamu ni qaba. Akka aadaa hawaasa Oromoo Amuruutti fardatu kennamaaf. Abbaa fardaa ta'ee gala jechuudha.

Walumaa galatti, dhagaan qeerroo yookiin goobaa qeerroo dhagaa qeerroon ittiin dandeetti isaa baruufi wal madaaludha. Akkasumas, akka ispoortii aadaatti fayyaduorra darbee bakka hawwata turiizimii ta'uun tajaajilaa jira.(Obbo Tafarii Amanuu, 19/06/2010)

1.7.2.2 Gophoo Quluu

Gophoo Quluun yookiin Holqi Quluu aanaa Amuruu ganda Goobuu Sirbaa keessatti kan argamu ta'ee, magaalaa guddoo Aanaa Amuruu kan taate Oborraa irraa fageenya kiilomeetira kudha shanirratti argama. Holqi kun sirna nafxanyaafi Faashistii Xaaliyaanii ofirraa faccisuu hawaasni naannoo sanaa holqa kana dahoo gadhachuudhaan itti fayyadamaa akka turan maanguddoonni tokko tokko ni himu. Holqi kun bakka ciisicha garaa garaa kan qabu ta'ee, Quluun goota lolaan baay'ee beekamaa kan mootii Naqamteefi Limmuu Morodaa Bakareedhaan ari'ee leeqatti galchedha jedhamee yaadatama jechuun himamee jira

Aanaa Amuruu keessa beelledoota baay'eetu jiru. Isaanis, kanneen akka: loon gaafaa, kan jennu: sangaa, korma sa'aafi jabbii yoo ta'an; bushaayeen hoolaafi re'eedha. Kotte duudaan immoo kanneen akka: gaangee, fardaafi harreedha.

Akka odeeffannoon namoota irraa argame mul'isutti hawaasni Oromoo Amuruu beelladootaaf iddoo guddaa kan kennu ta'uu agarsiisa. Keessumaa looniifi fardeenii kabaja guddaa kenna; ni kunuunsas. Saawwan akka baay'inaan aannan kennaniif, sangaan akka sirriitti qotuuf marga kan akka: baallammii, migira, coqorsa, kusaayeeff sambalaxa sirriitti magarsanii kaloo dheechisu. Bakkeewwan hanqinni kaloo jiru irraa gara bakkeewwan kaloon baay'inaan jirutti darabaa

galchuutiin loon isaanii waldhaanu. Siicoo araqeefi bishaan ho'aa albuuda qabu, hora obaasuunis loon isaanii dhibeewwan adda addaarraa ittisu ykn ni yaalu. Haala kanaan faayidaa bal'aa loon irraa argatu. Oromoota Amurruu keessa jiraataniif faayidaan loonii inni olaanaan aannaniifi bu'aawwan aannanii kanneen akka: ittittuu, dhadhaa, baaduu, ittoofi dhama irraa argachuudha. Faayidaa kana immoo qulqullinaan eeguudhaaf meeshaaleen aannanii kanneen akka: Oroboo, guchuma, buqqee, qabee, habuubbiifi kanneen biroo haalaan qoraasuun itti fayyadamu. Daran urgeessuuf ammo urgeessituwwan kanneen akka cilaattamoo, Dugunoo keessa kaa'u.

Beelladoota keessaa loonitti aansuun hawaasa Oromoo Amurruu biratti bakka guddaa kan qabu fardeen. Oolmaa baay'ee Oromoof ooleera jedhamee fudhatama waan ta'eef akka namaatti ilaalu. Keesumattuu yeroo roorroon Oromoo Horrootti baay'achaa ture, jaarrolee adda addaa keessatti gooticha beekamaa Abiishee Garbaa cinaa hiriiruudhaan kan roorroo ofirraa salphisaa turan fardeen horroo kan hin dagatammedha. Fardeen yaabbatanii diina arii'anii waraanuufis ta'e baqatanii jalaa ba'uuf fardeen beelladoota hunda caalaa colleedha. Si'atoodha; daddafoodhas. Harrootnis midhaan itti fe'achuuf gahee guddaa qabu. Kanaafuu, kunuunsuun itti fayyadamu.

Gasti allaattiiwwan aanaa kana keessatti argamanii immoo, Quroo, culullee, shofee, gogorrii, makoodii (bullaallaa)fi sinbirroonni gosa adda addaa kanneen akka: cuquliisa, dimbiiccee, simbira halkanii, simbirroo seexanaa, jajjuu gomocooriifi risaan ni argamu. Oromoon allaattiiwwan kanniiniif ilaalcha adda adda qaba. Fakkeenyaaf, bullaallaan milkii gaarii qabdi. Yoo bullaallaan dhuftee naannoo balbala manaa teesse milkiinsaa gaariidha jedhu. Guyyaa sana galgala namni karaa deemeeru yoo jiraate guyyaa bullaallaan sun dhuftee balbala teesse sana ni dhufa. Yookiin immoo, keessummaa furdaatu dhufa. As irratti keessummaa furdaa jechuun nama furdaa osoo hin taane nama mana ofii dhufee hinbeekne jechuudha. Kanaaf bullaallaan ni jaallatamti.

Cuquliisni immoo yeroo baay'ee naannoo loon jiruu waan hin dhabamneef akkasumas, bifa bareedaa waan qabuuf ni jaallatama. Cuquliisni simbirrootaa, iyyi handaaqqoo barii akkasumas shaakkisni gogorriis akka aadaa Oromootti bari'uu lafaa waan mirkaneessaniif hawaasni Oromoo Amurruu iddoo guddaa kennaaf. Sinbirri halkanii immoo foon ishee qorichummaaf ni oola, Hurunguun yommuu aaddu kan namini du'u ykn immoo fuulduratti gaddi jiraachuu ibsiti . Dhukkuba sinbiraaf qorichadha jedhama. (Obbo Tafarraa Amanuu, 19/06/2010).

1.7.3 Oomisha Hawaasa Aanaa Amurruu

Dinagdeen uummata Itoophiyaa kan bu'uureffate qonna irrattidha. Qonna yommuu jennu lafa qotuufi horii horsiisuu of jalatti hammata. Akkasuma dinagdeen hawaasa Oromoo aanaa Amurruu keessa jiraatanii kan inni irratti bu'uureffate qonna qotuufi horii horsiisuu irratti dha. Hanga ammaatti aanaa Amurruu keessatti lafti qonnaaf oolee jiru gara heektaara kuma kudha afurii (hek 14,000) ta'a. Lafa kanarratti midhaan gosa garaa garaa kan oomishamu yommuu ta'u, isaan keessaa kanneen gurguddoon: midhaan nyaataa, midhaan zayitaa, kuduraafi muduraadha. **Midhaan nyaataa:** xaafii, qamadii, daaguzzaa, boqqolloo, boloqqee, garbuu, atara, baaqelaa, mishingaa, ocholooniifi atara akuriifaatu oomishama.

Midhaan zayitaa: nuugii, Talbaa , saalixaafi goommanadha.

Kuduraa fi muduraa: kaarota, hundee diimaa, raafuu, timaatima, moosee, qeexoo, shonkoraa, muuzii, kookii, loonii, qullubii adiifi diimaafaatu oomishama.

Midhaan gabaaf oolan: bunaafi jirbiin baay'inaan oomishamu. Akkasumas, horii aannaniifi kaannisa horsiisuun, aannaniifi damma gabaaf dhiyeessuun baay'inaan ni jira.

Irra caalaa yeroon oomishni qonnaa kun itti gaggeeffamu waqtii Gannaafi Arfaasaa ta'ee kan oomishamu irra caalaansaa waggaatti al tokkodha. Lafa qotuun alattis hawaasa aanaa Amurruu biratti horiin akka qabeenya guddaatti ilaalama. Keessumaa loon baay'ee horachuun hawaasa aanichaa keessatti kan baratamedha. Namni tokko loon hedduu horsiisee yoo dhibba guute 'ni dhibbise' jedhama. Garaacha loonii uffata; ayyaaneffannaatu ta'a. Namni garaacha uffate kun 'sooressa' jedhamee beekama. Hawaasa biratti kabaja guddaa qaba. Hawaasa aanichaa biratti garaacha uffachuun kan beekaman keessaa Bashanee Gallabuu, Abdiisaa Dabaloo ,Waqaree Kitilfi kanneen biroo kan jiran ta'uu himamee jira.

Maddi galii (dinagdee) hawaasa kanaa inni biraa immoo daldalaafi hojii harkaati. Hojii qonnaafi horii horsiisuun cinaatti hawaasni aanaa Amurruu keessaa namootni tokko tokko meeshaalee adda addaafi shaqata garaa garaa baadiyyaafi magaalaa aanichaa gidduutti daldalu. Hojiiwwan harkaa kan akka: sibiila tumuu, suphee dhahuu, gogaa duuguu, gaagura dhahuu, hojii hodhaa, meeshaalee qonnaa, meeshaalee mana keessaafi kan biroo hojjechuun galii garaa garaa argatu. Walumaa galatti, dinagdeen hawaasa aanaa Amurruu: horii horsiisuu, qonnaafi daldalarratti kan hundaa'eedha jechuun himamee jira (obbo Zalaalam Nugusaa, 20/06/2010).

1.7.4 Baay`ina Uummata Aanichaa

Baay`inni uummata aanaa Amurruu baadiyyaafi magaalaa walumaa galatti kuma shantamii afuriifi dhibba lamaafi afurtama (54,240). Kana keessaa dhiirri baay`inaan kuma digdamii toorbaafi dhibba afur (27400)fi dhalaan kuma digdamii jahaafi dhibba saddeetiifi afurtama (26840) ta'antu aanaa kana keessa jiraata. Baay`ina uummataa hanga kana keessaa uummatni Oromoo dhibbantaa sagaltamii saddeet (%98), sabni Amaaraa dhibbantaa tokko qabxii saddeet (%1.8) yoo ta'an, dhibbantaa duwwaa qabxii lama (%0.2) immoo saboota Gumuzidha. Sabootni kunniin hundi lafa bal'inaan heektaara kuma dhibba tokkoofi kudha afuriifi dhibba sagaliifi shantamii lama (hek 14,952) bal'atu keessa jiraatu jechuun himamee jira (Obbo Rabbirraa Fiqaaduu, 25/06/2010).

1.7.5 Aadaa Hawaasa Aanichaa

Aaanaa Amurruu keessa aadaa fuudhaafi heerumaa, boojina ba'uu,harma hodhaa, aadaa wal gargaarsaa, aadaan nyaataafi dhugaatii, aadaa uffataa, aadaa jaarsummaa walii bahuu, aaadaa hojii yeroo gaddaafi gammachuu waliin dabarsuufaadha.

1.7.5.1 Aadaa Fuudhaafi Heerumaa

Kaadhimmannaa – walii galtee warra gurbaafi warra intalaatiin kan gaggeeffamu ta'ee, kan gurbaafi intalli fedhii warraa irratti hundaa'anii waalfuudhanidha.

Aseennaa- Gosti gaa'elaa kun dargaggeessichis ta'ee maatiin isaa utuu hin beekiin fedhii shamarrattii qofaarratti hundaa'uun kan raawwatudha. Shamarreen tokko utuu abbaa manaa hin argatiin ykn utuu hin heerumiin yoo turteefi umuriin ishee akka aadaa hawaasa keessatti dhalattetti yoo heeruma irra darbite haftuu jedhamuu jalaa miliquuf kan isheen fedha isheetiin mana warra gurbaa barbaadde dhaquun akkanni ishee fuudhu gaafattudha. Nama barbaaddeefi kan ishee gitu filachuudhaan mana warra dargaggeessichaa dhaquudhaan qodaa bukoo qabatee haadha manaasaa seeraa ta'uudhaaf kan isheen labsitudha.

Hawwii – Hawwiin immoo yeroo gurbaafi intalli walii galanii ofuma isaanii wal fuudhan jechuudha. Kun yeroo baay'ee yoo gurbaan harka qalleessa ta'e gaggeeffama. Sababiin isaas, horii gabbara warra intalaaf kennu waan hin qabneefidha.

Butii – Butiin kan fedhii shamarrattii malee humnaan raawwatudha. Butiin kunis sababa lamaaf ta’a. Inni jalqabaa, dargaggeessichi shamarrattii fuudhuu barbaadee, sababa hanqina maallaqaa irraa kan ka’e maatiin ishee akka hin fuune yoo didaniin kan inni dhoksaadhaan hiriyyoota isaa qindeeffatee butudha. Kana keessatti gurbaa qofaatu shamarrattii jaallate malee isheen isayyuu beekuu dhiisuu dandeessi.

Inni lammaffaan, lamaan isaaniyyuu (shamarreefi dargaggeessichi) wal jaallatanii maatiin ishee garuu sababa hiyyummaa, sanyii (qomoo)fi ogummaa dhabuusaa irraa kan ka’e yoo itti heerumsiisuu didan innii fi isheen walii galuun haala mijeeffatanii kan keessatti butiidhaan wal fuudhaniidha. Kunis akkuma aseennaa darbee darbee raawwata. Walumaagalatti gosootnifi adeemsi aadaa fuudhaafi heerumaa hawaasni Oromoo Amuruu bultii ittiin ijaaru kanneen oliitti ibsaman akka ta’e himamee jira (Obbo Taffarraa Amanuu, 19/06/2010).

1.7.5.2 Aadaa Walgargaarsaa

Hawaasni Oromoo aanaa Amuruu karaa baay’eedhaan wal gargaaruudhaan waliin hojjetu. Adaawwan walgargaarsaa maqaafi gosa garaagaraa qabaachuutin beekamu. Isaan keessaa daboo, daadoo, afooshaanfi maaldhibdeen hedduminaan beekamu.

Daboo: Daboo jechuun yeroo nama tokkotti hojiin baay’atee ofirraa fixuu dadhabu, mulluu affeelee, farsoo naqee, nyaata qopheessee nama waammata yookiin kadhata. Kana booda namootni kadhataman guyyaa kadhatamanitti deemanii hojjetuufii. Namoonni Kadhatamanis, hojii kadhatamaniifii sana raawwachuu kan danda’an humnaafi beekumsa hojichaaf malu kan qaban yoo ta’u, maanguddootaafi dubartoonnis itti dabalmu.

Yeroo baay’ee daboon kan kadhataamu, namni tokko qofaasaa ta’ee waan ariitiin hojjetee keessaa bahuu hin dandeenye tokkoof yookiin humnaafi dandheetii hojicha ittii raawwatu yoo dhaban kan tumsa human namaa gurmaa’ee hojicha isa raawwatu guyyaa dhaabbatee waammata. Daboon kan kadhataamus hojiiwwan kan akka ijaarsa manaa, qonnaa, haamaa midhaaniifi haamaa citaafaadha. Akaakuuwwan hojii kana keessaa humna qofa yookiin dandeettiifi ogummaa qofa osoo hin taane, meeshaaleefi qabeenya garaa garaanis kan ittiin wal gargaaran ni jiru jechuun himama.

Daadoo: Daadon yeroo tokko tokko “dugda” jedhamee waamama. Innis, namoonni naannoo tokkoo dabaree naqatanii yeroo waliif hijjetanidha. Dabareedhaan walirra naanna’uun wal gargaaru jechuun himamee jira..

Afooshaa: kun immoo namoonni naannoo tokko jiraatan walitti dhufanii bakka tokkotti qarshii walitti qabatanii gaafa rakkinaa, gaddaafi gammachuu walcinaa dhaabbanii kan ittiin wal gargaarani dha.

Maaldhibdee: kunis mala aadaatiin walgargaaran ta’ee fakkeenyaaf, namni yookiin maatiin tokko yoo dhukkubsate, miseensa maatii keessaa namni yoo boqote, yoo mana hidhaatti adabamaniifi haadholiin yoo dahan sababa rakkinoota kana irraa kan ka’e lafa qotachuufi midhaan galfachuu irratti dadhabuu danda’u. Kanaaf hawaasni Amurruu rakkina walii furu. Malli kun akka daadoo dabareedhaan walirra hin naanna’u. Akkasumas, akka daboo abbaan rakkate gargaarsaas hin kadhatu. Kana malees affeerraa nyaataa buddeenaafi farsoo hin qabu. Yeroo baay’ee warri rakkate sun mulluu affeeluun namootaaf dhiyeessu. Akka qabeenya isaaniirratti hundaa’uun kan qabu farsoo naqee affeeruu danda’a jechuun himamee jira .

1.7.5.3 Aadaa Nyaataafi Dhugaatii

Akka odeeffannoon namootarraa argame mul’isutti Aanaa Amurruu keessa nyaataafi dhugaatiilee aadaa kanneen akka: cumboo, cororsaa, qorii, laaqaa dammaa, caccabsaa, cukkoo, marqaa, ancootee, daabboo (girrisee), booka, buqurii, nyaata guyyuu kanneen akka: buddeenaa, daabboo fi farsoo fa’itu jiru.

1.7.5.4 Aadaa Uffannaa

Odeeffannoon namootarraa argame akka mul’isutti uffanni aadaa hawaasni aanaa Amurruu itti tajaajilamu kanneen akka: bullukkoo ykn gaabii, balee, qoloo, sabbata, waaroo, wancaree, bolaalee, Gelebuu ykn Jilba jalee, naxalaafi shaashiifaatu uffatama.

Gaabii (bullukoo): Bullukkoon fo’aa jirbiirraa kan tolfamu ta’ee, ogeessa huccuu dhahuun kan tolfamu ta’ee ka haati manaa abbaa manaashef dhoosiftudha. Kunis *torbii* jedhamuun beekama.

Sabbata: Sabbatni immoo akkasuma jirbiirraa kan tolfamu ta’ee uffata qalloo dheertuu kan dubartoonni heerumuu fi heerumuu dhabuu isaanii kan ittiin addaan baasuun danda’amudha. Sabbatni mudhiirratti hidhatama jechuun himamee jira.

1.7.5.5 Aadaa Araaraa

Odeeffannoo namootarraa argame akka mul'isutti Aanaa Amurruu keessatti hawaasni Oromoo karaa ittiin wal dhabdee hiiku ykn namoota waldhaban ittiin araarsu hedduu qaba. Isaanis: araara gumaafi jaarsummaadha.

Gumaa: Gumaa jechuun namni nama ajjeese tokko haala inni ittiin gatii dhiigaa baasuun maatii nama du'eefi Waaqatti araaramuudha.

Jaarsummaa: Jaarsummaan namoota waldhaban lamaan gidduu jaarsi seenee dubbisaa qoratee, gamaafi gamanaan ilaalee madaalee haala ittiin nama balleessetti adabbii muruufi nama itti balleeffameen dhiifama gaafachiisuun walitti araarsanidha jechuun himamee jira

1.7.6 Amantii Hawaasa Aanichaa

Ragaan waajjira A/T/Aanaa Amurruu irraa fudhatame akka mul'isutti Aanaa Amurruu keessatti amantiilee afurtu argamu. Isaanis, Waaqeffannaa, Pirootestaantii, Islaamaafi Ortodooksiiidha. Kanneen immoo lakkoofsa hordoftoota isaaniitiin: Waaqeffannaan dhiira dhibbantaa toorba qabxii saddeet (%7.8), dhalaan dhibbantaa saddeet qabxii lama (%8.2), walii galatti dhibbantaa kudha sadii (%13). Hordoftoonni amantaa Islaamaa immoo dhiira dhibbantaa kudha afur qabxii shan (%14.5), dhalaan ammo dhibbantaa kudha lama qabxii shan (12.5%) dha. Walumaa galatti, dhibbantaa digdamii toorba (%27) dha.

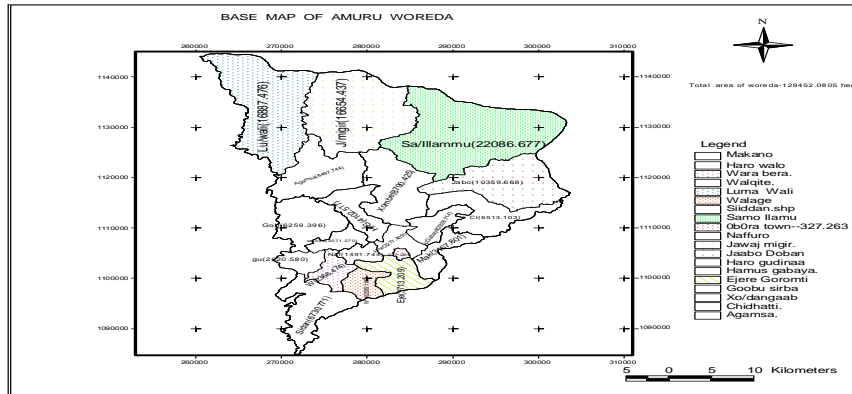
Hordoftoonni amantaa Ortodooksii dhiira dhibbantaa kudhan (%10), yoo ta'u, dhalaa dhibbantaa kudha jaha (%16) walumaa galatti, dhibbantaa digdamii jaha (%26) dha. Hordoftoonni amantaa Pirootestaantii ammo dhiira dhibbantaa digdamii tokko (%21)fi dhalaa dhibbantaa digdamii sadii (%23) walumaa galatti, dhibbantaa afurtamii afur (%44) akka ta'e ragaan argame ni mul'isa.

1.7.7 Afaan Aanicha Keessatti Dubbatamu

Ragaan W/A/T/Aanaa Amurruu irraa argame akka mul'isutti Aanaa Amurruu keessatti afaanotni sadiin ni dubbatamu. Isaanis: Afaan Oromoo, Afaan Amaaraafi Afaan gumuz ta'uu agarsiisa. Afaan Oromoon dhibbantaa sagaltamii sagal qabxii saddeet (%98) kan dubbatamu yommuu ta'u, Afaan Amaaraa immoo dhibbantaa tokko qabxii lama (%1.2) Afaan gumuz immoo dhibbaantaa duwwaa qabxii sadeetiin (0.8) kan ta'u ni dubbatama.

1.7.8 Gandoota Aanaa Amurruu

Aanaan Amurruu gandoota magaalaa sadiifi gandoota baadiyyaa digdamii tokkoo walumaa galatti gandoota digdamii afur kan qabdu ta'uu ragaan Waajjira Misooma Qonnaa Aanaa Amurruu irraa argame ni mul'isa.

Fakkii 2: Kaartaa Aanaa Amurruu Qorataan gaafa guyyaa (19/06/2010) Waajjira Misooma Qonnaa Aanaa Amuru deemee Fudhate

1.7.9. Hidda Latinsa Hawaasa Aanichaa

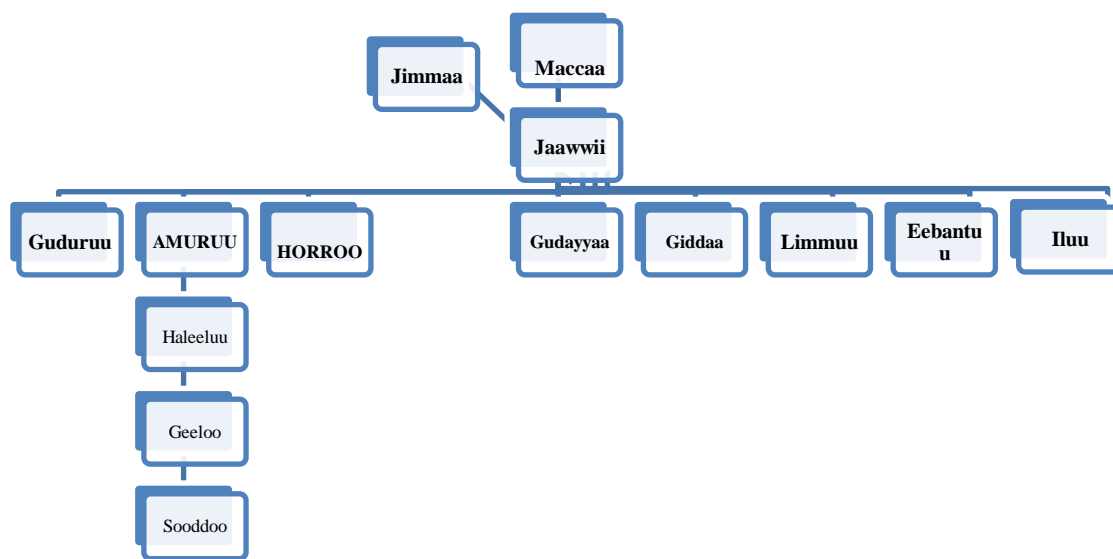
Oromoon ilmaan lama hore. Isaanis, Booranaafi Baareentuu jedhamu. Booranni hangafa yoo ta'u, Baareentuun ammo quxisuudha. Haala kanaan Booranni ilmaan hedduu hore jedhama. Isaanis keessaa Macci isa tokko yoo ta'u, Jaawwiin ilmaan Maccaa keessaa tokkodha. Jaawwiin immoo ilmaan sagal hore jedhama. Haa ta'u malee, maqaafi baay'ina ilmaan Jaawwii irratti ragaleen jiran wal hinfakkaatan. Gariin jahan Jaawwii yoo jedhan gariin immoo salgan Jaawwii jechuun ibsu.

Ginbaar Nagaraa (2013:16-17), yoo ibsu maqaafi baay'ina ilmaan Jaawwii irratti ragaaleen gama afoolaafi barreeffamaan jiran walii hingalan. Himamsi naannoo sanatti bal'inaan beekamu ilmaan Jaawwii jaha ta'uufi jahan Jaawwii akka jedhaman eera. Kunneenis: Horroo, Jimma, Limmuu, Giddaa, Amuruufi Jirruu fa'i. Wabiin Afoolaa inni biraan, ilmaan Jaawwii: Guduruu, Horro, Jimma, Limmuu, Giddaa, Amurruu, Calliyaa, Liibaniifi Jirruu ta'uusaanii tuqa jechuun ibsa.

Gama biraatiin, barreessadhumti armaan olii kun, kitaaba Jabeessaa Ejjetaa (1995), wabeeffachuun ilmaan Jaawwii: Amurruu, Guduruu, Horroo, Jimmaa, Gudayyaa, Giddaa,

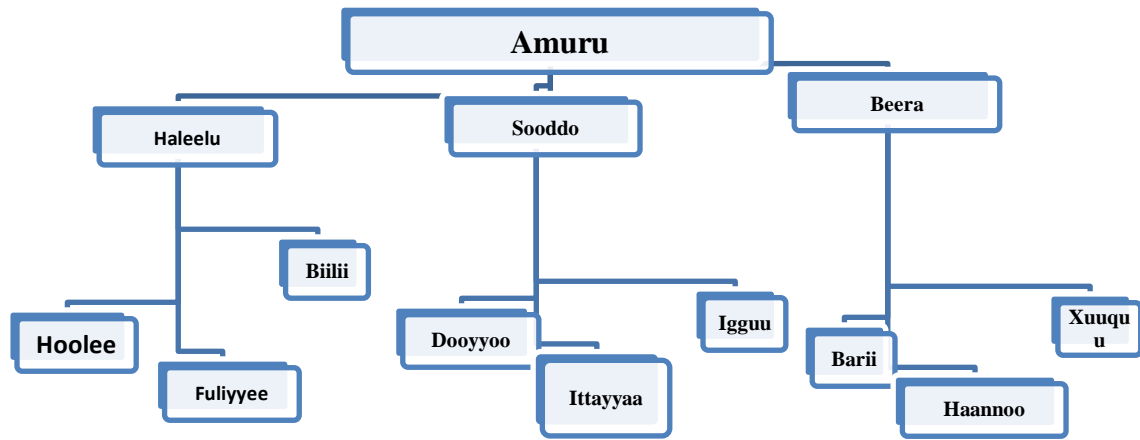
Limmuu, Eebantuufi Iluu ta`uusaanii tuqameera jechuun ibsa. Itti dabalees, kanas ta`u sabbooqaaleen Jimmaa, Giddaa, Amuruu, Eebantuu, Guduruu, Kiiramuu, Calliyaafi Horroo warra caffee Bulluq hundeessaniifi jaarraa hedduudhaaf kanneen tumaa caffichaan bulanii-walbulchan akka ta`e irratti waliigalama jechuun ibsee jira.

Alamaayyoofi kanneen biroo, (1998:181) yoo ibsan, ilmaan Jaawwii maccaa sagal akka ta`an ibsee jira. Isaanis: Guduru, Horroo, Amuruu, Jimmaa, Gudayyaa, Gidda, Limmuu. Eebantuufi Iluudha. Caasaan hidda dhaloota isaaniis akka armaan gadiitti ta`ee jira.

Caasaa Hidda Dhaloota Jaawwii Maccaa “Kitaaba Seenaa Uummata Oromoo Hanga Jaarraa 16ffaatti” jedhurraa gaafa guyyaa (19/06/2010)Fudhatame.

Hidda dhaloota ilmaan Amuruu immoo Waajjirri Aadaafi Turiizimii Aanaa Amuruu salgan ilmaan Amuruu jechuun haala armaan gadiin kaa`ee jira.

Caasaa Hidda Dhaloota Amuruu akka Waajjirri Aadaafi Turizimii A/Amuruu kaa'e irraa

Boqonnaa Lama : Sakatta'a Barruu

2. Seensa

Boqonnaan kun barruulee garaagaraa sakatta'uurratti xiyyeeffata. Qabxiileen ijoon as jalatti dhiyaatanis barruulee yaada rimee cmisan sakatta 'uu, barruulee yaaxxina qorannoo kan bu'uureffate dhiyeessuuf hojiilee qorannoo isaa kanaan walitti dhufan sakatta'uudha.

Waallee sakatta'a barruu ilaalchisee Addunyaan(2011 :57) Berg (2001:9) waabeffachuun akka ibsutti “ *qorannoo hojiiwwan kanaan duraa sakatta'uun daran barbaachisaadha. Barreeffama armaan duraa kan mataduree qorannichaatiin hidhata qaban sakatta'uun faayidaa inni qabu keessaa inni guddaan yaadawwan hojii qorannootiif barbaachisan gabbifachuudha*” .Namoonni jiruufi jireenya isaanii keessatti mala ittiin hariiroo uumuun waliin jiratan qabu .Isaanis:amala walfakkaataa qabaachuu ,afaan tokko dubbachuu,amantii tokko hordofuufi hojii walfakkaataa hojichuu ta'uu danda'u. Uummata Oromoo birattis hariiroo namoota gidduutti uumuuf kanneen tajaajilan keessaa tokko boojina ba'uudha .Haala kanarratti hundaa'uudhaan boqonnaa kana jalatti qabxiileen duraaduubaan dhiyaatan yaada rime fookloorii gosa fookloorii kan ta'an ,duudhaa hawaasaa ,meeshaalee aadaafi afoola.Akkasumas,ijaarsa hariiroo hawaasaa,maalummaa boojina ba'uu, faayidaa hawaasni boojina ba'uurraa argatuufi jiruufi jireenya uummata Oromoo keessatti gahee boojina ba'uun qabutu ibsamee jira.

2.1.Yaada rimee Fookloorii

Fooklooriifi hiikni hedduun kennamuun isaa beekamaadha.Haata'u malee,yaadni hayyootaa qorannoo kana irratti mul'atan kan waliigalchu hin argamne .Yaada kanarraa kan ka'een fooklooristoonni hiika fookloorii dhiisanii waanta fooklooriin of keessatti hammatu ,ibsu Dundes (1965:3).

Hayyoonni Oring(1986:61), Dorson(1972:1), ፌቃደ (1991: 2) በፎክሎር ውስጥ ይካተታሉ ተብለው የተዘረዘሩት የነገራትን አሰራርና የሰዎችን አካሄድ ፣ ልማድን፣ በዓላትንና ስርዓትን፣ እምነትንና እምልኮን፣ ዘፈንን፣ ምሳሌያዊ ንግግርን ወዘተ. እንደምያጠና ይጠቁማሉ ማለት ይቻላል፡፡ akka ibsanitti,waanta fooklooriin hammatu kan akka haala raawwii waantoota,haala hawaasummaa ,duudhaa,jila,amantiifi sagada sirbaafi kkf jechuun ibsu.Kanumarraa ka'uun yoo ilaallu qorannoon fookloorii kun jaarraa 19ffaa keessa yaada qo'attootaa hawwachuu erga jalqabee adeemsa maalummaa fookloorii kun ittiin qoratamu

kan qorannoo adda addaa gidduus ta'e dirree qorannoo tokko keessatti yaada garaagaraa ta'eetu argama. Kanarraa ka'ee fooklooriin hayyoota og-barruu biratti akka og-barruutti, hayyoota argama dhala namaa qoratan biratti immoo akka aadaatti kan ilaalamudha.

Yaadrimee fookloorii kunis "seen-iddoo, kan jedhamu yoo ta'u seenaafi bakka argama fookloorii qorata. Akka Fennegan (1972) ibsututti, malli yaaxxinni kun gargaaramus fookloorii garaagaraa biyyoota adda addaa keessatti tajaajilan yookaan kanuma biyya tokkoo keessaa walitti funaanuun wal fakkeenyaafi garaagarummaa isaanii, akkasumas, bakka argama isaanii eessaa garamitti akka ture ibsiti. Kana gochuuf kan malleen kun bu'uureffatan qabiyyee fookloorii qo'ataman malee qooda isaan aadaa hawaasummaa fi barreeffama keessatti qabaniifi dhimma hin ba'u jechuun ibsiti.

Akka yaada kanaatti fooklooriin biyyoota guddatan jedhaman keessaa gara biyyoota guddinaan boodatti hafoo jedhamanitti akka tamsa'anitti ilaalama. Kan biraatiin immoo fooklooriidhaaf fooklooristoonni Ameerikaa kan baayyinni isaanii digdama ta'an hiika garaagaraa akka itti laatan hayuun Leach (1996:398-403) ibsiti. Hayyoota hiika kana kennan keessaa ibsa hedduu itti laatanii jiru. *ፌቃደ (1991 :3) በፎክሎር ውስጥ ምንምን ይጠናል ለሚለው ደግሞ 18ቱ ሲኑ ፀሁፍን 12ቱ ኢምፕሎይን፣ አምሲት የኢጅ ፕባሊትን፣ ሶስቱ ቋንቋን ይጨምራሉ ሲል ገልጸል፡፡* karaa biraatiin fooklooriin Ameerikaa Dundes (1965:3) fooklooriin kan hammatu jechuun utuu hin qoodiin yoo xiqqaate gosoota shantamaa ol ibseera. Gama biraan immoo, fookloorii karaa al-idileetiin waa'ee addunyaa kanaa ,waa'ee hawaasaa ,waa'ee mataa ofii ,duudhaa ofii, aadaa amantii, muuziqaan ,gochaan barsiifataan beekumsa waliin baratamu akka ta'e hayyuun Sims and Stephen (2005:8) "Folklore is informally learned, an official knowledge about the world ,our selves, our communities, our beliefs, our cultures and our traditions, that is expressed. Creatively through words, music, customs, actions, behaviors and materials " jechuun hiika.

Kana qofa miti yaada rimee fookloorii kanneen biroonis fooklooriin qabeenya beekumsaa kan namoonni waliin ta'uun aadaafi eenyummaa saanii ittiin calaqqissifatanidha Misgaanuu (2011) kana jechuun fooklooriin kuufama beekumsaa hawaasni jiruufi jireenya isaanii keessatti yeroo dheeraaf dhimma itti ba'anidha .Harper fi Row (1959:255) hiika fookloorii akka itti aanutti barreessu.

Folk lore comprises traditional creations of peoples, primitive and civilized. These are achieved by using sounds and words in metric form and prose and include also folkbeliefs or superstitions, custom and performances, dances and plays. Moreover, folk lore is not science and folk, but the traditional folk science and folk-poetry.

Akka yaada kanaatti fooklooriin qaroomina saayinsiifi teekinooloojii irra qofa kan madde osoo hin taane barsiifata kalaqa hawaasaan kan argame kan akka amantaa hawaasaa, tapha garaagaraa, waaqeffannaa, sirba ayyaana garaagaraa, muuziqaafi kanneen kana fakkaatan ta'ee gochaafi afaaniin dhalootarra gara dhalootaatti darbaa kan dhufedha.

2.1 .1. Gosoota Fookloorii

Dhimma fookloorii ilaalchisee barreessitoonni fookloorii, fookloorii bakka adda addaatti qoodu. Kunis, Sims & Stephen (2005:12) *“Three broad categories often used to describe folk lore are a verbal, material and customary”* jechuun ibsu. Haala kanaan fooklooriin afoola, meeshaalee aadaafi, duudhaa hawaasaa jedhamuun bakka sadiitti qoodamu. Okpewho (1992) akka yaada isaatti fooklooriin waanta qabatamaa hin taane jechuun bakka lamatti qooda. Akka yaada nama kanaatti waantonni harkaan qaqqabamuu danda'aniifi ijaan argamuu danda'an waantoota waantoota qabatamoo aadaa meeshaalee aadaa jalatti yoo ramadaman, waantonni ijaan hin argamneefi harkaan hi qaqqabatamne immoo qabatamoo kanneen hin taane jalatti ramadamuu jechuudha.

Dorson (1972:2) firiiwwan fookloorii isa Alan Dundes, bakka tokkotti barreesse inni immoo bakka gurguddoo afuritti qooduun ibseeti jira. Afoola (oral literature), duudhaa hawaasaa (social folk custom), meeshaalee aadaa (material culture), raawwii aartii hawaasaa (folk performance) faadha. Haala Dorson fookloorii qoqqooduun itti ibse, kana yoo ilaallu, frii duudhaa hawaasaa jalatti qoricha aadaa (folk medicine) jilawwan (festivals and celebrations) bashsannanaa fi taphootaafi amantiilee duudhaa faa of keessatti qabata. ፈቃድ አዘዘ (1991: 13) ዶርሰን ባደተዉ መጽሀፍ ዉስጥ ሀገረሰባዊ ልማድ በምሳሌ ክፍል ዉስጥ አራት ዐቢይት ርዕስ ነገሮችን የምያትቱ መጣጥሶች ይገኛሉ፡፡ እነርሱም ፈሰትሻልና ክበረ በአል (ክበራ) ጫዎታዎች ፣ ሀገረ ሰባው መድሀኒት እና ሀገረ ሰባዊ ሀይማኖት ናቸው፡፡

Haaluma kanaan fookloorii, kana jechuun yaada gabaaban kan ibsamu osoo hin taane namni dhalatee sadarkaa keessa darbuu malu hunda keessatti kan argamu, jiruufi jireenya dhala namaan kan wal qabate dha. Kunis, hawaasni tokko jiruufi jireenya isaa keessatti kanneen

qaqqbaman, kanneen hinqaqqabamne gochaan kan mul'ataniifi afaaniin kan ibsaman, bifa waaqeffannaan kan ibsamu, akkasumas yeroo gaddas ta'e yeroo gammachuu kan hawaasni waliin qooddatu, kaneen akka meeshaalee aadaa, aartii hawaasaa, afoola, safuu hawaasaa, duudhaa hawaasaa, falaasamaafi kanneen kana fakkaatan kan of keessatti hammachuun jiruufi jireenya dhala namaa waliin kan walqabatedha jechuun ni danda'ama. Yaada kana bu'uureffachuun gosootni fookloorii dhimma mata duree qorannoo kanaa waliin walitti dhufan akkataa itti aanutti ibsamanii jiru. Gosa fookloorii ta'ee dhimma hawaasaa kan ilaallatu keessaa tokko afoola akka itti aanutti ibsamee jira.

2.1.1.1 Afoola

Afoolli fookloorii keessaa isa tokkodha. Afoolaaf hayyoonni adda addaa haala garaagaraa irraa ka'uun hiika adda addaa kennaniiti jiru. Birhaanuun (2009:131), Ruth Fennegan (1970), Bukenya (1994) fi Dorson (1970) waabeffachuun yoo ibsan " *As its name suggests, the term oral literature refers to verbal art or traditional cultures usually composed orally and transmitted from generation by word or mouth* " jedha. Yaanni isaa kun immoo afoolli akkuma maqaa isaa himamsa afaaniitiin dhaloota irraa dhalootatti kan darbu ta'uu isaa addeessa.

Kana irraa ka'uun maalummaa afoola irratti hayyoota qorannoo taasisan keessaa Okwephon (1992:3) yoo hiiku, " *Its simply means ,literature delivered by a word of mouth,* " jechuun ibsa. Innis afoolli ogbarruu afaaniin dhaloota irraa dhalootatti kan darbu ta'uu isaa nutti mul'isa. George & Owens (1995:175) " *Under the rubric/oral literature folk spoken ,song and voiced forms of traditional utterance that shows repetitive patterns* " jedhu. Yaada kanarraa waanti hubatamu afoolli duudhaan hawaasaa jechootan sagaleeffamanii kan dhiyaatan ta'uu isaaniiti. Sabni tokko eenyummaa, amantaa, haala jiruufi jireenyaa, heeraafi seera, falaasamaafi safuu isaa, walumaa galatti ilaalcha addunyaa irra jiru kanaaf qabu gara dhaloota itti aanutti dabarsuuf afoolli shoora guddaa qaba. Haala kana Bukenyan (1994 :85) yeroo ibsu " *Oral literature is the heart of people's ways of life. It is the very soul of their culture .As the reservoir of a people's values, it expresses a given society's world view and gives them a spring board from which their day to day existence is propelled* " jedha.

Akka yaada kanaatti afoolli haala jireenya hawaasaa tokko murteessuufi kuufama beekumsaa kan fuulduratti hawaasa kan kallattii agarsiisu akka ta'e ni dubbatama. ዘርሁን አስፋዉ. (2009: 20) ስነቃል በመናገር፣ በመተረት ወይም በመዘም በተወሰኑ ማህበራዊ አጋጣሚች ላይ የምክወን ቃላዊ ፈጠራ ስሆን የአንድ

ማህበረሰብ ባህል፣ወግና ልማድ እንደሁም ታርክ ማስተላለፍና ልዩልዩ ከስተቶችንና የህይወት መልካችን መግለጫ ከነጥበብ ነው። Gama isaatiin, maalummaa afoolaa yoo ibsu,afoolli afaaniin kan dhihaatu ta'ee seenaa hawasa tokkoo aadaa,safuufi,barsiifata hawaasa tokkoo dhaloota irraa gara dhalootaatti kan darbu ta'uu addeessa. ፈቃደ (1991:11) ስነቃል ውስጥ የምካተቱ ት በቃላት አማካይነት በምፈጠሩት በተረት፣ በላጅንድ፣ በሚት በቃል ግጥም፣ በምሳሌያው ንግግር፣ በእንቅስቃሴ፣ በእንክስላንቲያ እና በመሳሰሉት ላይ እንደሆነ ፍንጭ ይሰጣል። Akka ibsutti ,afoolli afaaniin kan darbu ta'ee kan akka durdurii ,hiibboo, afwalaloo, mammaaksa ,af-seenaa ,raagoofi kan kana fakkatan of keessatti qabata.Bukenya (1994:7) itti dabalee yoo ibsu"oral literature is like the wind (production of sound has some times to do with air) moving every where at the same time, no parti cular audience bindsit.It sticks and flies away in the breath," jedha.

Haaluma kanaan beektonni garagaraa yaada adda addaa irraa ka'uun kallattii garaagaraatiin afoolli ogummaa karaa afaaniitiin dhalootarraa dhalootatti darbu ta'uu isaarratti yaada kennu.Waanti asirraa hubatamu afoolli dhalootarraa gara dhalootaatti darbuu keessatti gareen hawwasichaa afaan beeku hunduu gahee qabaachuusaati.Hawaasni barreeffamatti dhimma bahuun yaada isaafi aadaa isaa mul'isuuf carraa hin arganne keesatti shoora olaanaa kan qabu afoola ta'uusaati .Haaluma walfakkaatuun Dundes (1965:35)fi Berhanu (2009:17) yoo ibsan"Oral literature serves as a tool by which the un lettered community of people give arstitc experession to their deepest thoughts, feeling and cncerns," ta'uu' ibsaniiru. Afoolli waa'ee uummata tokkoo dhuftee (origin) isaarraa kaasee haala inni amma keessa jiru quba qabsiisuun waanta fuulduratti jiru agarsiisuun eenyummaasaa qabee dhaaba.Afoolli uummata Oromoos uummatuma Oromoo akka calaqqisiisu hin haalamu jechuun ibsa Misgaanuu Gulummaa (2011:12)." Walumaa galatti hawaasni tokko haala jireenyasaa guyya guyyaa keessatti waantoota isa mudatan afoolaan ibsachuu nidanda'a jechuudha .Boojia ba'uun kallattii hariiroon hawaasaa ittiin ijaaramu keessaa isa tokkodha.Sirna raawwiisaa keesstti kan argaman eebbi,kakuufi waadaan achi keessatti dhimma itti ba'an akka aadaa hawaasichaatti ergaa dabarsan qabu.Haaluma kanaan ,Sims&Stephen,(2005:95) "Rituals are repeated;habitual actions,but they are more purposeful than custom; rituals are frequently highly organized and controlled" jechuun ibsiti.

2.1.1.2. Meeshaalee Aadaa

Meeshaalee aadaa jechuun waanta qabatamaa hawaasni uumuun yeroodhaaf dhimma itti ba'aa turan , amma kan itti faayidaa jiruufi fuuldurattis kan itti fayyadamanidha. Meeshaaleen aadaa kanneen qaqqabaman, ijaan kan argaman of keessatti hammata (Sims&Stephen (2005) .Akkasumas, Wood Ward(2007:14) *“Material culture are concerned with what uses people put objects to and what objects do for ,and to, people”*

Tajaajila meeshaalee aadaa meeshaaleen aadaa waanta qabatamoo hawaasni jiruufi jireenyasaa gaggeeffachuuf dhimma itti ba'u, hidhata hawaasaa cimsuufi waanta hawaasicha keessatti mul'atu of keessaa kan qabudha. Haalumakanaan Wood Ward (2007:3) *“The term material culture emphasizes how apparently inanimate things with in the environment act on people and are acted up on by people, for the purpose of carrying out social functions, regulating social relations and giving symbolic meaning to human activity”* Walumaa galatti meeshaaleen hawaasni sirnoota adda addaarratti dhimma itti ba'u gama aadaatiin hiikni itti kennamu bulchiinsaafi falaasama jireenya hawaasaa waliin walqabataa . Kana jechuun uummatichi meeshaalee sirnoota garaagaraatti dhimma itti ba'u akkasumaan osoo hin taane itti yaadeeti. Meeshaaleen kunneenis hawaasicha keessatti mallattoo bakka bu'aniifi ergaa akka afaaniitti dabarsan qabu .Haaluma kanaan ,meeshaaleen sirna raawwii boojina ba'uu keessatti tajaajilan hiika kennaniifi kan bakka bu'anii ibsan qabu.

Kanaafuu, meeshaaleen sirna boojina ba'uu irratti hojiiirra oolan kun haala tolfamaa ykn uumamaa isaaniin kan ibsaman osoo hin taane ,aadaa meeshaaleen knniin sirnicha keessatti qabaniifi ergaa isaaniifi fakkoomii sirnichaan walqabatee hawaasichaafi dabarsaniin kan walqabatedha. Yaaduma kanaan kan wal qabate ,gosa fookloorii ta'ee ,dhimma hariiroo hawaasaa kan ilaallatu keessaa isa tokko kan ta'e duudhaan kun akka itti aanutti ibsamee jira.

2.1.1.3. Duudhaa Hawaasaa

Duudhaa hawaasaa firiiwwan fookloorii isa tokko ta'ee kan hawaasni waliin jiraachuuf jecha waliin hordofudha. Maranan (2010:6) duudhaa ilaalchisee yoo ibsu *“aadaa uummataa keessaa tokko ta'ee gochaalee hawaasni itti fufinsan raawwatu, eenyummaa isaa kan ittiin ibsuufi karaa dhaabbataa ta'een dhalootarraa gara dhalootaatti kandarbudha”* jechuun barreessee jira.

Dorson (1972) akka ibsutti duudhaan hawaasaa dameewwan (friiwwan) fookloorii keessaa tokko ta'ee, waanta hawaasni dhugaadh jechuun amanee fudhate, jiruufi jireenya isaa keessatti dhimma itti ba'udha Misgaanuu (2011:18) akka ibsutti “*duudhaan hawaasaa dhimmoota duudhaafi amantaa hawaasaatiin walqabata.*” Duudhaa hawaasaa jalatti dhimmoota gurguddoo hedduu jiran keessaa muraasni isaanii kan akka feestivaalaafi kabaja ayyaanaa, taphaafi bashannana, amantaaa, aadaafi qoricha aadaa, (traditional medicine) waan safuu, hooda, laguufi tapha aadaati jechuun qoqqoodde kaa'a.

Duudhaaleen hawaasaa tarreeffaman kunneen akkaataan qoqqooddii isaanii haala raawwiisaaniifi yeroon raawwiisaanii garagara haa ta'u malee, kanneen hawaasa biroo waliin walitti fidaniifi kan dhuunfaatti ykn hawaasa tokko qofaa waliin gaggeeffamuu akka jiru ni hubatama .Haaluma kanaan ,duudhaa hawaasaa jalatti ramadamuu danda'uun kanneen jedhaman kanneen akka milkii, abjuu,hooda, laguufi kanneen kana fakkaatan kun jiruufi jireenya dhala namaa waliin kan walqabatanidha. Misgaanuu (2011:18) ስሎሞን (2007 :159) በአንድ አካባቢ የምክወን ስርዓተ ከበራዎች የማህበረሰቡን ማንነት የምገልጹ ስሆኑ፤ ለማህበረሰቡ አባላትም እንድትሳለፍ የምፈልጉ እጅግ ጠቃሚ ሃሳቦችን የምይዙ ውስብስብና ልዩ ህዝባዊ ጥበቦች የምታዩ ናችዉ፡፡

Walumaa galatti duudhaan hawaasaa waanti hawaasni irraatti waliigalee dhugaadha jedhee amanee fudhachuun itti tajaajilamudha.Haala kanaan, boojina ba'uun duudhaa hawaasaa jalatti ramadama. Sababiin isaas,boojina ba'uu keessatti jarreen boojina wal ba'an guyyaa sirna boojinaa sanaa kaasee isheen duburaa maatii isa boojina baatee biratti akka obboleettitti yookaan akka mucaa saaniitti ilaalamti.Inni dhiiraas maatii ishee duburaa biratti akka obboleessa hangafaatti yookan akka ilma hangafaatti ilaalama. Uummanni Aanaa Amurruu isa kana dhugaadha jedhee amanee fudhachuun itti tajaajilama. Kanaafuu, boojina ba'uun duudhaalee hariiroo hawaasaa cimsan keessaa isa tokkodha. Haaluma kanaan maanguddoonni sirna raawwii boojina ba'uu keessatti firiiwwan fooklooriitti yeroo gargaaraman akkamitti fayyadamuu akka danda'aniifi haala kam keessatti itti akka fayyadaman ergaan achi keessatti darbus maalii kan jedhu of keessatti haammata jecuudha.

2.1.3. Ijaarsa Hariiroo Hawaasaa

Hawaasni tokko kallattii adda addaan hariiroo uumee jiraachuu ni danda’a. Parkin(1997) akka ibsutti firoomiin /hariiroon/hidhata namootaa gidduutti gama aadaafi hawaasummaan kan ijaaramudha.Dessalegn .(2006),. Ayalew (2002:4)” *Accordingly kinship relations are said to be formed in atleast three ways: The two major ways are throuth blood ties, and marriage attinalor relationa* “kana jechuun hariiroon seenduubeen isaa hidhata , qunnamtii, amala, ilaalchaafi walitti dhufeenya hawaasummaa namoota gidduu jiranidha.

Servan (2008), Schiefloe (2007:49) waabeffachuun akka ibsutti “*Social net work cosists of relatively voluntary relation bet ween individuals or other units,like group or institutions.*” Kanarraa kan hubatamu waliin jireenya namootaa kan ijaaramu fedhii namootaarratti hundaa’uuni. Hariiroon kun itti fufuus dhiisuus danda’a. Akka itti fufu yookaan itti fufuu dhiisuusaaf haalli hawaasa keesa jiru gahee olaanaa qaba. Kunis, hawaasni walitti dhufeenyi uumamuu qabu kan attamii ta’uu akka qabu daangessuu danda’a jechuudha.

Akkasumas Misgaanuun (2011:7) Ben Betkin(1938) wabeefachuun akka ibsutti “*Ever group bound to gother or by common interests and purposes,whether educated un educated,rural or urban,possesses abody of traditions which may be colled its folk lore*” Yaada kanrraa wanti hubatamu namni hariiroo ykn tokkummaa uumee kan jiraatu fedhiisaarratti hunda’uuni. Kana malees,Ayalew (2002)Gammachuufi Asaffaa (2006:241) mala hariiroo ummuu inni biraa ‘*The entire range of past and present human societies marriage can be described as culturally approved relation ships or aunion of one man and one woman (monogamy)*” Tsega (2012) dhimma hariiroo hawaasaa ijaaruu yeroo ibsan ,hawaasni naannaao tokko jiraatu yeroo gaddaas ta’e yeroo gammachuu wal gargaaruuf kallatti adda addaan hariiroo uumee jiraata.

Haala ijaarsa hariiroo hawaasaarratti yaanni jiru karaa adda addaan haa ibsamu malee baay’ee kan walirraa fagaate miti . Fakkeenyaaf, Ayalew (2002 :79) “*The type of Guddifachaa by which individuals and non- Oromo ethnic groups are integrated in to Oromoo society*”. Kana jechuun ,guddifachaan orma ofitti fudhachuun guddifatani akka dhala ofiitti dhaala ofii godhatu jechuu dha. Hawaasni tokko hawaasa gosa isaa hin taanes ta’e gosa isaa waliin hariiroo uumee akka jiraatuuf qabata kan ta’an naannaa tokko jiraachuu, amantaa tokko hordofuu, afaan tokko

dubbachuus waliin barachuu,waliin daldaluu ,waliin hojjechuufi kanneen kana fakkatan ta'uu danda'u.

2.2 . Yaaxxina Fookloorii

Qorannoo tokko gaggeessuuf yaaxxina mata duree qorannoo sanaaf oolu hordofuun baay'ee murteessaadha. Kanaafuu, bu'aa kaallattii beekumsa tokko argamsiisuuf qabuuf daandii inni beektotaatti agarsiisuuf qaburratti hundaa'uun yaaxxinoota fookloorii garaagaraatu jira. yaaxxinoonni garaagaraa ciminaafi dadhabina mataa isaanii niqabu. Haa ta'u garuu hanga yoonaatti qorannoo tokko gaggeessuuf yaaxxinni filatamaa ta'e isa kana kan jedhame akka hin jirre qorattoonni tokko tokko ni ibsu.Yaada kanaan kan walqabate, Dorson (1963 :39) yemmuu ibsu *"The theories to exist and compet vigorously each other"* jedha.Haaluma kanaan yaaxxinoota adda addaa jiran keessaa qorannaoo kanaaf kaniin fayyadame arman gaditti taa'aniiru.

Kanneen keessaa yaaxxina caasaa, faayidaa (structural functional) yaaxxina aadaa hawaasaa (Folk cultural theory). Kanneen keessaa muraasa yemmuun tarreessu yaaxxinni caasaa,faayidaa gooroowwan fookloorii tokkoo caasaa hawaasaa tokkoof tajaajila inni qabu bira gahuudha. Yaada kana kan cimsu Sims (2005:60) akka ibsutti, karaa qorattoonni fookloorii ittiin hiikan keessaa tokko faayidaa inni hawaasa itti dhimma ba'u sanaaf qabu bu'uureffachuutu barbaachisaa akka ta'edha. Akkasumas, Sims & Stephen (2005:175) *'Functionalism aliteral teaching function in 'non literate socities* "yaaxxinni kun kan filatameef hawaasa hin baranne biratti fookloorii karaa al-idilee ta'een barsiisa. Qorataanis mataduree Qaaccessa Sirna Rawwii Adeemsa Boojina Ba'uu "jedhu kana keessatti aadaa hawaasichi itti dhimma ba'u maaliif akka tajaajiluufi maal akka agarsiisu, bu'aa inni hawaasichaaf qabu irratti hundaa'uun yaaxxinoota armaan olitti eeraman sadan kana bu'uureffachuun ergaa isaa qaaccessseera.

Yaaxxinoonni kun maaliif akka filatamanis yaaxxinni caasaa afoola tokko duraa duuba isaa eeganii haala yaada rimee ergaa duubaa qabuufi caasaa himaan ilaalamuu akka qabudha.Yaaxxinni caasaa Simsf Stephens (2005:179) yoo ibsan *"Structure is more than the plot;it includes the characters and the actions they perform, places, names, repeated words and phrases-any basic elements that make the story recogonizable"* kunis taatootaafi gocha isaan raawwatan iddoowwan ,maqaawwan ,jechootaafi gaaleewwan irra deddebi'aniifi caacculeewwan

walitti dhufuun seenaa uuman kamiyyu ni hammata. Yaaxxinuma kana ilaalchisuun ,Simsfi Stephens yemmuu ibsan ,

Folklore communicates ;it is on going process of expressing information and beliefs with in folk group...when we taik about interpreting folklore,many times people ask” what does this folklore communicate to the member of the group who are sharingit? “ one of the way folklorists consider meaning is to examine the way folklore functions in the community. (2005: 174)

Akkuma olitti hubatamu ,fooklooriin odeeffannoo waa’ee gareen hawaasa tokko irra jiru itti amanu ni ibsa. Kunis daandii hayyoonni fookloorii hiika ittiin xiinxalan keessaa tokko haala itti hawaasa keessatti tajaajiludha. Yaaxxinni caasaa (structuralist Theory) akaakuun yaaxxina kanaa durduriwwan, seenaa kabajannaa, amantiiwwaniifi waanta hawaasni waliin qabu keessatti caasaawwan (structure) jiran qorachuu irratti xiyyeeffata

Yaaxxinni Faayidaa (Functionalism Theory) faayidaa uummata yookiin murni (folk group) keessatti waantoota uummannii garee tokkoo waliin qaban faayidaa inni kennuufi hawaasicha keessatti hiika akkamii akka qabu agarsiisuuf xiyyeeffannoo kan taasaisudha. Yaaxxinni kun amantiin hawaasummaa, dinagdeen, siyyaasaan, aadaadhaniifi faayidaawwan biroo kennuufi hawaasicha biratti hiika akkamii akka qabaatu xiyyeeffachuun yaaxxina dhimma fookloorii qaaccessuudha. Yaaxxinni Aadaa hawaasaa (Folk custom cultural theory) kaayyoon isaa” waantoota hawaasaan uumaman xiyyeeffanno argachuu qaba”jedhu .kunis, faayidaan isaa waan aadaa, duudhaa faaya aadaa, akkasumas waan durii irra deebi’anii aadaafi duudhaa hawaasaa akka cimu taasisuudha.Walumaa galatti,kaayyoon isaa aadaa (duudhaa) ittiin xiinxaluudha.

2 .3. Qorannoo Aantee

2.3.1. Maalummaa Boojina Ba’uu

Waajjira Aadaa Turiizimii Aanaa Amuruu (2004) waraqaa hin maxxanfamne Mata duree qorannoo” aadaa fuudhaafi heeruma Aanaa Amuruu”jedhurraa qorataan akka argetti boojina ba’uu jechuun obboleessa yookaan obboleettii walgodhachuu jechuun hariiroo maatii uumuu jechuudha. Kunis dargaggeessaafi dargaggeettiin namoonni firooma dhiigaa waliifi hin qabne tokko yoo baay’ee kan waljaallatan ta’ee firooma walii barbaadaniiru yoo ta’e adeemsa sirna boojina ba’uu keessatti raawwatamuu qaban jalqabaa hanga dhumaatti tartiiba isaa osoo hin

jallisiin duudhaa hawaasaa sanarratti hunda'uun ;sirna raawwii boojina ba'uu erga raawwataniin booda obboleessaafi obboleettii kan waliif ta'anidha.

2.3.2. Yaadrimee Boojina Ba'uu

Maallummaa/ yaadrimee /boojina ba'uu ilaalchisee barreeffamoota garaagaraa dubbisuun qorataan yaada dabalataa argachuufi yaalee jira. Haa ta'u garuu argachuu waan hin dandeenyeef; hamma tokkoo ragaalee odkennitoota irraa argateefi yoomessa akkeessuu irraa argaterratti hundaa'uun akka itti aanutti ibsee jira.

Kallattiin hawaasni tokko namoota firooma dhiigaa hin qabne waliin firooma uumanii akka waliin jiraatan taasisan ni jiru. Ayalew(2002:5) Morgan (1877:80) waabeffachuun yoo ibsu,” *Irquois society the strangers or war captives were admitted to the family members by adoption and this confers rights,nationality and creates relations of brothers or sisters as though born in that relation*” jedha. Yaada nama kanarraa wanti hubatamu (adoption) guddifachaan nama gosaan adda ta'e tokko dhala godhatanii hariiroo maatii uumuun jiraachuudha. Kanamalees ,nama gosaan adda ta'e tokkoofi nama firooma dhiigaa waliin hin qabne tokko waliin hariiroo maatii uumuun akka nama maatii sana keessatti dhalateetti dhala godhatanii jiraachhuufi obboleessa yookaan obboleettii godhatanii firooma dhiigaa uumanii waliin jiraachuun akka jirudha. Akkasumas, Dessalegn (2006:76) irratti akka ibsutti “*Guddifachaa ,Assimilation feature because the child father name will continue with adoptive parents line or in herts name from the adopters and counts genelology throuth them*” jedha. Yaadni nama kanaas mucaan guddisa kenname sun maqaa isaa duraa dhiisee isa guddifachaan moggaafame sanaan waamaa hiddas achi keessatti lakkaawwata jecuun ibsa. Boojina ba'uunis akkuma guddifachaa hariiroo uumuudha . Sababiin isaa, sirna raawwii boojina ba'uu keessatti jarri boojina wal ba'an jaarsa biyyaa duratti erga waliif kakatanii waadaa waliif seenaniin booda isheen duburaa akka obboleessa ishee isa hangafaatti isa ilaalti. Inni dhiiraas akkasuma akka obboleettii isaatti ishee ilaala. Maatii jaraa biratti illee akka dhala hangafaatti ilaalama. Isheen duburaas akkasuma. Waajjira Aadaafi Turizimii Aanaa Amurruu (2004) warqaaa barreeffamee hin maxxanfame mataduree ” aadaa fuudhaafi heeruma “ aanaa Amurruu irraa kan fudhatame.

Akka yaada kanaatti boojina ba'uu jechuun hariiroo obbolummaa uumuudha . Kana jechuun, qomoodhaan orma kan ta'an yookaan gosaan tokko ta'anii firooma dhiigaa kan hin qabne waliin

obboleessa yookiin obboleettii godhatanii hariiroo maatii uumuun waliin jiraachuu jechuudha. Kun obboleessa/obboleettii/ hin qabne obboleessa yookaan obboleettii godhachuu jechuudha. Kun obboleessa yookaan obboleettii dhabuu, akkasumas dhala dubaraa yookaan dhala dhiiraa dhabuun kan daangeffame miti. Boojina walba'uun aadaadha. Kanaafuu, inni obboleettii qabus, isheen obboleessa qabdu obboleessa yookaan obboleettii wal godhatu.

2.3.3 .Faayidaa Boojina Ba'uu

Boojina ba'uun jaar-miyaalee hariiroo cimsan keessaa isa tokkodha. Tsega (2012) dhimma hariiroo hawaasaa ijaaruu yeroo ibsu, hawaasni naannoo tokko jiraatu yeroo gaddas ta'e yeroo gammachuu wal gargaaruuf kallatti adda addaan hariiroo uumee jiraata jedha. Ittidabalee Tsagan(2012) yaaduma kana yoo ibsu walitti dhufeenyi hawaasaa baay'eensaa faayidaa barbaacha akka ta'e ni hubatama.

Kanamalees, Ayalew (2002 :1) *“The social relation ships based on incorporate(assimilate) life, kinship ties, fulfill the economic and social motivation”* , hariiroon hawaasa gidduutti kan uumam kaayyoowwan gurguddoo sadii gidduu galeeffachuun. isaanis: hiyyummaarraa bilisa ta'uufi walitti bu'insa dhabamsiisuufi faayidaa dhunfaa garaagaraa barbaacha akka ta'e ni ibsa. Yaaduma kanaan kan walqabatu boojina ba'uun orma kan firooma dhiigaa waliif hinqabne obboleessa yookaan obboleettii godhatanii hariiroo maatii uumuun akka jiraatan kan taasisu kun hawaasa naanoof ta'e namoota boojina walba'aniif faayidaa guddaa qaba.

Akkasumas, faayidaa boojina ba'uu ilaalichisee, Waajjira Aadaafi Turiizimii Aanaa Amuruu (2004) waraqaa hin maxxanfame mata duree qorannoo” aadaa fuudhaafi heeruma Aanaa Amuruu “jedhurraa qorataan akka argatetti obboleettiin boojina nama kam caalaa guyyaa gaa'elaarratti gumaacha guddaa akka waliif godhanidha Boojina ba'uun jara boojina wal ba'aniifi maatii jaraa qofaaf kan fayyadu miti . Hawaasni naannoos fayyadamaadha. Yeroo gaddaas ta'e yeroo gammachuu waliif birmachuuf faayidaa qaba. Hawaasni Oromoo Aanaa Amuruu aadaa hedduu qabu keessaa tokko boojina ba'uu dha.

Boojina ba'uun aadaa hawaasa aanaa Amuruu keessaa tokko ta'ee mala ittiin hariiroon obbolummaa ijaaramudha. Sirni boojina ba'uu kun kan raawwatamu namoota qomoon tokko ta'anii firooma dhiigaa hin qabneefi orma biyya biraati sababa adda addaafi gara biyya saanii dhufanii yeroo dheeraaf aadaa hawaasaa naannichaa fudhatanii waliin jiraatan gidduutti kan

raawwatudha. Namoonni boojina wal ba'an ishee dubaraas ta'e inni dhiiraa firooma kana ummuuf sirnoota raawwatan qabu. Akkasumas, sirna raawwii kana keessatti maatiin warra boojina walba'aniifi hawaasan naannoo qooda ittiin keessatti hirmaatan ni qabu.

Haaluma kanaan , qorannoon” qaaccessa ittifayyadama Afaanii adeemsa sirna raawwii boojina ba'uu “ aanaa Amurruu irratti gaggeefame, daawwannaa ,odeeffannoo odkennitootarraa marii garee xiyyeeffatamaafi afgaaffii hin caaseffamnetti fayyadamuun sassaabame bu'uureffachuun qaaceeffamee jira. Odkennitoota kanarraa odeeffannoo argameen adeemsa sirna raawwii boojin aba'uu hawaasa Oromoo aanaa Amurruu irratti qaaceeffameera.

Dhimma qorannoo aantee ilaalchisee qorataan hamma dubbisuuf yaaletti qorannoo sirna raawwii boojina ba'uu irratti gaggeeffamee jiru hin arganne. Hata'u malee hamma tokko qorannoo kana waliin walitti siiqu danda'an qorannoowwan adda addaa dhimma hariiroo hawaasaa ilaallataniifi kanneen bakka murtaa'erratti wal fakkaachuu danda'an, armaan dura hojjetaman dhiyaatanii jiru. Qorannoo kanaan hamma tokko kan walitti siiqu ; qorannoo Dessalegn.(2006). *Guddifachaa: Practice As Child Problem Intervention In Oromo Society* :The Case Of Ada'a Liban District walfakkeenyi qorannoo koofi qorannoo olitti eerame kun dhimma hariiroo hawaasaa ijaaruu irratti yoo walfakkatan guddifachaan orma ofitti fudhachuun akka dalaatti kan tajaajilaman yemmuu ta'u boojina ba'uun garuu hariiroo obbolummaa uumuudha.Firiiwwan fookloorii achi keessatti dhimma ba'amanis kakuun boojina ba'uu keessatti adeemsifamu sanaa ol ni jabaata.

Haaluma walfakkatuun mataduree qorannoo kootiin kan walitti siqu inni biraan , Gammachuu Beyenefi Asafa (2006).*Marriage Practice Among The Giddaa Oromo Northern Wollega* “ matadure jedhu irratti kan hojjetame yoo ta'u ; Argannoon isaanis hariirroo umuu keessatti akkaata dhiirri tokkoofi shamarreen tokko adeemsa sirna fuudhaafi heeruma raawwatanii bultii ijaaran qaaccessu irratti xiyyeeffatedha.” Tokkummaan qorannoo kana waliin sirna raawwatanii hariiroo uumuun abbaa manaafi haadha manaa yoota'an boojina ba'uun garuu ,dargaggeessa tokkoofi dargaggeettii tokkotu sirna raawwatanii hariiroo obbolummaa cimaa uumuudha. Akkasumas Ayalew.(2002). *Guddifachaa: Adoption practice in Oromo society with particular reference to Boorana Oromoo* irratti kan hojjete yoo ta'u argannoon isaa dhimma hariiroo hawaasaa ijaaruu keessatti guddifachaan orma ofitti fudhachuun guddifatani akka dhala ofiitti dhaala kennu. Akkasumas, mirga lammummaa kennuun dhala ofii godhachuu mirkaneesseera.

Walfakkeenyi qorannoo koo waliin dhimma hariiroo hawaasaa ijaaruu yoo ta’u ,garaagarummaa qorannookoo waliin “Qaaccessa Sirna Raawwii Adeemsa Boojina Ba’uu” jedhurratti waan xiyyeeffatu ,firiiwwan afoolaa keessaa kakuufi waadaan qaacceffame adda isa taasiseera.

Boqonnaa Sadii : Malleen Qorannoo

3. Seensa

Haala waliigalaa qorannichaa, filannaa hirmaattota qorannichaafi meeshaaleen odeeffannoon ittiin sassaabamu ,qindoomina qorannichaa, mala odeeffannoo qaaccessuufi namuusa qorannichaatu dhiyaata .Boqonnaan kun mala qorannoon kun jalqabaa hanga xumuraatti ittiin gaggeeffame hammata. Kunis walduraaduubaan dhiyaateera.

3. 1. Mala Qorannichaa

Malleen qorannoo adda addaa akka jiran hayyoonni ragaa bahu.Malli qorannoo akkamtaa malleen jiran keessaa isa tokko. Dastaan (2013 :29) Sarantakes (2005) gosoota qorannoo yemmuu ibsa,”*qorannoon tokko haala odeeffannoon ittiin funaanamuufi odeeffannoon funaaname sun haala ittiin hiikamu irratti hundaa’ee qorannoo lakkoofsaafi akkamtaa ta’a* “ jechuudhaan ibsu . Kanarraa ka’uun ,qorataan gosa qorannoo kana ittiin gaggeessu keessaa gosa qorannoo akkamtaadha.

Dastaan (2013 :30) akka ibsutti “*malli qorannoo qulqullinaa haala jiruufi jireenya hawaasichaa yookiin amalli hawaasa sanaa akkaataafi bifa inni qabuun maal akka ta’e hima*” akkasumas sababiin isaa maal akka ta’e kan ittiin xiinxalamu ta’uun addeessa .Qoratichis haala kana fayyadamuun mala qorannoo ibsaa hojiirra oolcheera. Dastaan (2013:39) mala qorannoo ibsaaf hiika bu’uuraa tarreessuun maaltu akka ta’e ; maaltu ta’aa akka jiru,kan ittiin adda baafatan ta’uu isaa ibsa. Akkasumas CresWell (2012 :19) “*Where as in qualitative research the research problem discussion is typically used to establish the importance of the central ideas* “

Qorataanis yaada armaan olii bu’uura godhachuun gosa qorannaa akkamtaatti dhimma baheera. Sababin isaas, qorannoon qulqullinaa aadaa hawaasaa ibsa waan ta’eefidha. Qorannoon kunis gosa aadaa duudhaa hawaasaa jalatti kan ramadamu irratti waan adeemsifamuuf mala kanatti dhimma baheera.

3.2. Madda Ragaa Qorannichaa

Qorannoon kun” qaaccassa adeemsa sirna raawwii boojina ba’uu ”jedhu qofarratti akka ta’e daangaan qorannichaa ibsamuun ni yaadatama. Qorannoon kun Godina Horroo Guduruu, Wallaggaa Aanaa Amuruuti maddi ragaa.

Maddi raga dhimma qorannoo tokkoof baay’ee murteessaadha. Haaluma kanaan Addunyaa (2011 :64) akka ibsutti”*qorannoon tokko madda raga qaba.Kunis, namootaafi dhimmoota qorannoon irratti gaggeeffamu ta’a.*” Akka yaada nama kanaatti maddi raga dhimma qorannoo tokkoof baay’ee murteessaa akka ta’e dha. Yaada kana bu’uura godhachuun qorannoon kunis madda raga tokkoffaafi lammeffaa irratti xiyyeeffatee kan gaggeeffamedha. Maddi raga tokkoffaa kan jedhamanis yaadannoo yoomeessa akkeessuurraa argameen, namoota sirna raawwii boojina ba’uu irratti hubannoo gahaa qabaniifi sirinnicharratti hirmaatanidha. Madda raga lammaffaan immoo dookimentii adda adda sakatta’uun odeeffannoon qaaceffameera.

Yaaduma kana Filee (2016:58) KrishanaswamifiRangamathem (2004:164) waabeffachuun yemmu ibsu ,”*Primary sources are original sources from which the researcher directly collects data that have not been previously collected*” jedha.Akka ibsa yaada jara kanaatti maddi odeeffannoo tokkoffaa iddattoowwan filaman keessaa kallattiidhaan dirree qorannootti dhiyaachuudhaan maddeen keenyarraa qabachuu,waraabuufi suuraa sagaleedhaan odeeffannoo funaannachuudha. Haaluma kanaan maddi raga qorannaa “Qaaccessa Sirna Raawwii Adeemsa Boojina a’uu “ jedhu maanguddoota Aanaa Amuruu gandoolee digidamii-afur jiran keessaa ganda kudha-lama (12)irraa filachuun kanneen dhimmicha irratti hirmatan /boojina ba’uu irratti/turan kudha-lamaafi namoota boojina wal ba’an dhiira sadiifi dubartoota sadii walitti ja’a kan ta’an namoota haala Aanaa kanaa ibsan dhiira sadii kan ta’an maddi ragaa qo’annoo kanaa walumatti namoota digidamii-tokko ta’u jechuudha.

3.3. Mala Filannaa Iddattoo Qorannichaafi Mala Iddatteessuu Akkayyoo

Qoratichi raga barbaadu argachuuf, hirmattoota qorannichaaf isa tajaajilan kan filate mala iddattoo miti carraa (Non probability sampling) dha.Yaada kana Berg (2001 :11)akka ibsutti namni qorannoo tokko gaggeessuu tooftaa kamiyyu fayyadamuun iddattoo filachuu danda’a. Kana jechuun qorataan tokko beekumsa dhimmicharratti qaburraa kan ka’e kanneen ragaa irraa argachuu danda’u murteessuu ilaallata.

Iddattoo filachuun kan barbaachiseef ragaan iddattoo sanarraa argamu akka gaariitti hawaasa naannichaa bakka bu’uu nidanda’a jedhameetu. Akkasumas, CresWell,(2012:145) akka ibsutti “*Non probability sampling the researcher selects individuals because they are available convenient and represent some characteristic the investigator seeks to study* “ Kana jechuun iddatteessun miti carraa kan qorataan ofiisaatii filatu kanneen filataman sun odeeffannoo barbaachisaafi amala warra kaanii bakka bu’uu waan ta’eef. Gosoonni iddattoo ittiin beekaman lamadha. Isaanis :iddattoo carraafi miti carraadha. Qorannoo kana keessatti qorataan kaayyoo qorannoo isaa galmaan ga’uuf kan itti fayyadame iddatteessuu miti carraadha. Akkasumas, odeef kennitootaa afgaaffiifi marii garee xiyyeeffannaa waa’ee sirna raawwii boojina ba’uu irratti maanguddootaafi namoota naannoo qorannichi irratti gaggeeffamu keessaa kaayyoo qorannichaa galmaan ga’uuf danda’an jedhamee kan filatamedha. sirinnicharratti hirmaatanii odeeffannoo gahaa kennuu danda’u jedhamanii mala iddatteessuu miti-carraatiin filatamaniiru.

Qorannoon kun gosa iddatteessuu jiran keessaa iddatteessuu miti -carraatti dhimma ba’uun gaggeeffameera. Iddattoo qorannichaa kan ta’nis sirna raawwii boojina ba’uu keessatti muuxannoo kan qaban maanguddoonni kudha –lama filatamanii bakka lamatti qoodamuun marii garee irratti hirmaataniiru. Namoota boojina walba’anirraa dhiira sadiifi dubartoota sadii filamuun ,namoota waa’ee Aanichaa odeeffannoo kennan dhiira sadii walii gala namoota digidamii –tokko filamuun ragaan barbaachisaa ta’e sassaabameera. Ragaan sassaabame kunis mala iddatteessuu miti carraa qorataan itti fayyadame keessaa iddatteessuu akkayyoo dha. Kayyoon akkayyoo kana fayyadames kaayyoo qorannoo koo kan galmaan gahe namoota dhimmicharratti beekumsa qaban hirmachisuunidha.

Malli akkayyoo kun akkuma maqaasarraa hubatamu akka kaayyoo qorannichaatti odkennitoota filachuun qorannoon tokko kan gaggeeffamudha . Creswell,(2012:206) “*Purposive sampling, the researcher select people or sites who can best help us understand our phenomenon*” Yaada kana Addunyaan (2011:67) yoo ibsu “Iddatteessuun akkayyoo (purposive sampling) akaakuu iddatteessuu miti carraa kan namoonni gaggeessan beekumsa dhimmicharratti qaban irraa ka’anii kanneen odeeffannoo irraa argachuu danda’an murteessaan ilaallataa “jedha.

Qoratichi mala iddattoo akkayyoo kan filate waa’ee odeeffannoo isaarratti namoota beekumsa qabanitti qaama dhimmi irra caalaatti,ilaallatu jechuunis dhimmoota aadaa ,seenaafi duudhaa

Oromoo waliin walitti hidhannaa qaban naaf argamsiisuu danda'a jedhee waan amanuufidha. Qorannoo kana keessatti qoratichi filannoo iddattooo isaa kanas hojiirra osoo hin oolchiin dursa odeeffennitoota addaan baafateera. Itti dabaluunis maanguddoo beekamoo odeeffennitoota gaafachuun walqunnamuun gaaffilee barbaachisuuf haala mijeeffateera.

3.4 .Meeshaalee Odeeffannoon Ittiin Funaaname

Qorannoon tokko yeroo gaggeeffamu, odeeffannoo funaannachuun hojii hangafaati. Odeeffannoon funaanamu kunis malleen adda addaatti dhimma bahuun kan gaggeeffamedha. Isaanis: Daawwannaa, Af-gaaffii hicaaseffamneefi Marii garee xiyyeeffatamaa lakkoofsaan utuu hin taane jechaan ibsuun kan gaggeeffamedha. Yaada kana cimsuun Dastaa (2013:33) Marietjiefi Maarieta (2001) waabeffachhun yoo ibsu' *Qorannaa akkamta' gaggeessuuf odeeffannoo kan funaannu daawwannaa af-gaaffii, dookimentii sakatta 'uufi meeshaalee dha-argee (audio-visual materials fayyadamuudha)* jechuun ibsa.

Qoratichis kanuma bu'ura godhachuun qorannoo isa keessatti malleen armaan olii keessaa mala daawwannaa, af-gaaffiifi marii garee xiyyeeffannaafi dookimentii xiinxaluun ragaa odeeffannoo walitti qabateera. Qorannoo kana gaggeessuuf madda odeeffannoo lamatti gargaarameera. Isaanis: madda raga tokkoffaafi madda raga lammaffaati. Inni tokkoffan kan argamu aloolaa bahuun odeeffannoo funaannachuudha. Inni lammaffaan immoo mataduree qorannoo isaa waliin walqabatu dokumantii waajjirri Aadaafi Turiizimii Aanaa Amuruu keessatti argamuufi kitaabilee garaagaraa sakatta'uun dubbiseera.

3.4.1. Daawwannaa

Daawwannaan mala ragaa funaanuuf fayyadan keessaa isa tokko yoo ta'u mala kanaan bakka qorannaatti argamuun qabatamaan waan jiru irraa odeeffannoo walitti qabuudha. Tooftaa kanaan dhimma qorannoo kana waliin walitti hidhatinsa kan qabu waan barbaadame kan ittiin guutamu dursee qopheessuun akkaataa sirnichi itti gaggeeffamu irratti argamuun yaadannoo battalaa fudhachuun kaallattiin ilaaluudha. Qorataanis, akkuma karoorfateen yoomessa nam-tolchee (akkeessudhaan (artificial setting) uumuun gaafa guyyaa 25/ 06/2010 ganda Wolqixxee keessatti galgala sirnicha irratti argamuun yaadannoo qabachuun, suuraa kaasuufi sagalee waraabuun, kan waraabe immoo barreeffamatti jijjiirame qaaceffameera. Sababa daawwannaan

kun filatameefis waan gurraan dhaga'nirra kan ijaan arganitu caalaa qabatamaadha. Akkasumas suuraan jara boojina walba'anis kaasuun ragaan walitti qabamee jira.

Kaayyoon daawwannaa deebii odeef kennitoonni afgaaffiiniifi marii garee deebisanii mirkaneessuudha. Dastaa (2013:34)” *Waanti namni hojjetu kan dubbatu irraa adda ta'uu waan danda'uuf daawwannaan fudhatamummaa fi amansiisummaa qorannichaa dabaluu danda'a*”. Akkasumas, Cres Well, (2012:213) “*Observation advantages include the opportunity to record information as it occurs in setting.*” Daawwannaan adeemsa namni tokko haala walitti dhufeenya qabuun waanta haala qabatamaa keessatti argamuu waraabuu, qooduun amala nama dhuunfaafi garee kaallattiin ilaaluudha.

3.4.2. Afgaaffii

Afgaaffiin gosoota odeeffannoo qorannoon ittiin funaanamu keessaa isa tokko ta'ee kan odeeffannoo barbaaduufi odeeffannoo kennan fuulaa fuulatti wal arguun odeeffannoo kan waliifi kennanidha. Yaada kana Dastaa (2013 :111) akka ibsutti ,”*odeeffannoon afgaaffiidhaan funaanamu waanti gaarii isa taasisu qorataa yookaan qorattuun gaaffii dhiyaatu sirriitti ifa gochuun ibsuufi odeeffannoo kennaan gaafachuu danda'uu isaati*”.

Akkumas, Cres well (2012:218) yoo ibsu “*the interviewer also has better control over the type of information received ,because the interviewer can ask specific question to elicit this information*” jedha. Kanaafuu qorannoon kun yeroo gaggeeffamu gosa meeshaalee funaansa odeeffannoo kan ta'e afgaaffii hincaaseffamneetti dhimma itti ba'ameera.

3. 4. 2.1. Af gaaffii Hin Caaseffamne

Af gaaffii hin caaseffamne gosa meeshaalee qorataan odeeffannoo ittiin sassaabuuf dhimma itti bahe keessaa isa tokkodha. Berg (2001:70) akka ibsutti “*un structured interviews are usefull when researcher un familiar with respondents life styles religious or ethnic cultures or customs and similar attributes*” kan jedhudha. Akkasumas, Meriyamsh (1998:176) “*give sample opportunity to probe fore clarification and ask question appropriate the respondants knowledge involvments status*” jechuun ibsa. Afgaaffiin meeshaalee odeeffannoo funaanuuf gargaaran keessaa isa tokkodha. Kanaafuu, afgaaffiin hin caaseffamne kan qorataan dhimma sanarratti odeeffannoo faayidaa qabu naa argamsiisuu danda'a jedhee; namoota kana dursuun haala mijeeffachuun dhimmamtoota kana adda baafachuun walqunnamuun beellama qabachuun bakka

tokkotti walitti fiduun gaafa guyyaa 07/07/2010, akkasumas 14/07/2010 sa'atii 9:00 irratti bakka Obbraa jedhamutti walqunnamuun ragaa barbaachisu fudhachuun raga argames qaaccessseera. Gaaffii odeeffennitootaaf mijata jedhee kallattii yaade sanaan dhiyeessuun akka danda'utti odkennaanis kan itti amanee odeeffannoo kennedha . Haaluma kanaan afgaaffiin odkennitoota gaafataamuun kan deebi'anidha. Dhimmichi akka ifa ta'uu danda'utti qorataan fuulleetti walgahanii odeeffannoo waliif kennanidha . Adeemsa afgaaffii keessatti taasifamu qabus : haala uffannaa, haala dhiyaannaa,haala yaada gaaffii itti dhiyeessan kkf. Odeeffennitoonni hirmaatan namoota boojina ba'uu irratti muuxannoo qabaniifi kanneen boojina wal ba'ani dhiira sadii(3) dhala sadii(3) waliigala ja'a (6) namoota odeeffannoo waa'ee aanichaa kennan dhiirasadii (3(waliigala namoota sagal (9) kan ta'ani afgaaffii kanarratti qooda fudhataniiiru. Afgaaffiin dhiyaates baay'inni gaaffii isaa shani ,Kanaafuu qorannoo kana keessatti odeeffannoo sassaabuuf afgaaffii hin caaseffamnetu hojiirra ooleera.

3.4 .3. Marii Garee xiyyeeffatamaa

Meeshaalee qorataan fayyadamuun odeeffannoo ittiin sassaabate keessaa tokko marii garee xiyyeeffatamaadha. Kanas Cres well (2012:218)" *Focus groups are atypically four to six small member,advantageous then the interaction among interviewees will likely yield the best information and when interviewees are similar to and cooperative with each other.*" Kana jechuun marii garee xiyyeeffatamaan miseensa garee xiqqaa namoota afurii hanga ja'aatti kan qabu ta'ee odkennitoonni hirmaannaa gochuun yaada walfakkaataa kennuun qorataanis odeeffannoo bu'aa qabeessa ta'e irraa argata jechuu dha.,Neuman (2007) yoo ibsu "*focus groups discussion useful for exploring ideas and obtaining in depth information about how people think about an issue*" jedha. Qabanni isaa marii kana irratti namoonni hirmaatan muuxannoo yeroo dheeraafi beekumsa gadfagoo sirna boojina ba'uurratti kan qabanidha. ያለዉ እንዳወቀዉ (2006 :191) ቡድን ተኮር ዉይይት የምካሂደዉ በችግሩ ዙርያ በቅ መረጃ ሊኖራቸዉ ይችላል ተብሎ የምታሰብ ሰዎችን በመዉሰድ መረጃ እንድሰጡ ይጠቀማሉ፡፡ Yaadni isaas marii garee xiyyeeffatamaan kan inni adeemsifamu dhimma sanarratti odeeffannoo gahaa qabaachuu danda'u jedhee waan yaadameef. Kana bu'uura godhachuun marii garee kana adeemsisuuf of eeggannoo qorataan taasise keessaa :adeemsa marii garee sanaaf gaaffii dhiyeessuu, mariin taasifame dhimma ijoo sana keessaa akka hin bane hordofuu, hirmattonni hundi yaada laachuu isaanii hordofuu ,hirmattonni marichaa tokko tokko akka isaan dhuunfaasaanitti hin hoogganne hordofuu, hirmattonni yaada ifa ta'e diriirsu isaaniifi kkf dha jechuun ni danda'ama .Mariigaree xiyyeeffatamaa kanarratti akkaataan gurmaa'ina

garichaas namoota boojina ba'uu keessatti muuxannoo dheeraa qaban garee lamatti gurmeessuun “A” fi “B” jechuun umurii giddugaleessaafi kanneen buleeyyii ta'an waliigala namoota kudhama (12) garee lamatti qooduun ;gaaffilee marii gareef banaa ta'an shan (5) dhiyeessuun odeeffannoo funaannatee suuraa isaanis qaaccessseera. Yoomeessi marii gareeggeeffame kunis, namoota kaayyoo qorannichaa galmaan ga'uu danda'an dursee adda baafachuun jara kana waliin walqunnamuun beellama qabachuun gaafaa guyyaa 21/07/2010 sa'atii 5:00 irratti akkasumas, gaafa guyyaa 07/08/2010 sa'atii 5:00 irratti bakka namoonnii Waldaa Liqii Qusannaa Oromiyaa walga'anirratti argamuun garee lamaanirraa raga barbaachisu funaannachuun mallattoo adda addaatti qooduun gara barreeffamaatti qaaccessseera.

3.5 .Mala Qaaccessa Ragaalee

Odeeffannoon walitti qabame mala qorannoo akkamtaa (qualitative) kan qaaceffamedha. Sababni isaas, odeeffannoo daawwannaa, hirmaattootarraa afgaaffiifi marii garee xiyyeeffatamaa walitti qabamuun qindaa'ee, gosa gosaan qoqqooduun dhiyaateera.

Ragaa walitti qabuufi qindeessu keessatti adeemsi qulqullinaan ragaa sana ibsu jiraachuun barbaachisaadha. Qulqullina gosa qorannoo kamiyyu qulqullina adeemsa raga sassaa'uufi qindeessuun kan walqabatu ta'uu danda'a. Ragaalee walitti qabuufi adeemsa filannoo iddattoorraa jalqabamee mala odeeffannoo funaanuun raga walittiqabuuti. Ragaan daawwannaa, afgaaffiifi marii garee xiyyeeffatamaa ega walittiqabamee booda haala qindoomina isaatiin jechaan ibsuun kan gaggeeffamedha.

3.6 . Namuusa Qorannoo

Qorannoon kamiyyu adeemsa ittiin abbaa dhimmichaatti dhiyaachuun waan barbaadan sana irraa argachuun danda'amu beekuun barbaachisaadha. Fileen (2016:69) yoo ibsu “*hojii qorannoo adda addaa keessatti, sakkoowwan (namuusa) adda addaa kabajuufi of eeggannoo kennuun bu'aalee qorannoo sanaaf daran murteessaadha*” jedha. Qorataan haala kana keessatti hawaasa sana bira deemuun akka isaaniitti yaaduufi buluun, isaan fakkaatee odeeffannoo barbaachisaa ta'e argachuun qulqullina qorannichaaf murteessaadha. Adeemsa kanaa qorataanis hawaasa sana keessatti waan guddateef haala uffannaa, safuu, aadaa hawaasaa ,amantii, jechoota salfiifi kabaja bakka namootni itti argamuu qabaniifi argamuu hin qabne addaan baasee waanta hubate beekuuf namuusa ogummaa eegee haaluma gaariin walii galuun qorannichi adeemsifameera.

Boqonnaa Afur: Qaaccessa Ragaalee

Fakkii 3 : Namoota marii garee irratti hirmaachuun odeeffannoo kennan

4.1. Sirna Raawwii Boojina Ba'uu Hawaasa Oromoo aanaa Amurruu

Sirna raawwii boojina ba'uu hawaasa Oromoo Amurruu ilaalchisee hirmattonn marii garee 'A' gaafa guyyaa 21/07/2010 fi mare garee 'B' gaafa guyyaa 07/08/2010 yaadasaanii akka waliigalaatti kennan irraa kan hubatamu namoonni boojina wal ba'aniifi jaarsoliin sirna sana

keessatti hirmaatan sirnicha dura; sirnicha irratti ; sirnichaan booda waantoota raawwatan ni qabu.

Yaada namootaa kanarraa akka hubatamutti namoota boojina wal ba'an ishee dubaraas ta'e gurbaan boojina ba'uu barbaadu dirqama sirnichaaan dura,sirnicha irrattifi sirnicchaan booda waantoota raawwachuu qaban jiraahuusaati. Namni sirna kana seera isaa eegee hin raawwanne hawaasa naannoo biratti akka waan boojina ba'eetti /baateetti/ hin ilaalaman kun kan agarsiisu ,sirna boojina ba'uurratti adeemsa barbaachisu keessa darbuun ulaagaa barbaachisu raawwachuun ,kan amanamummaa aadaa hawaasichaa mirkaneessuu ta'uusaati.

4.1.1.Boojina Ba'uun Dura Waantoota Raawwataman

Sirni raawwii boojina ba'uu adeemsa mataa isaa danda'e qaba .Kunis,qaamolee adda addaan kan raawwatamu of keessatti kan qabateefi sadarkaalee keessa darbamu kan qabudha.Haaluma kanaan kutaa kana keessatti raga odkennitootaa irratti hundaa'uun sirnichaan dura waantonni maan guddootaan,ishee boojina baatuufi isa boojina ba'uun raawwatamuu qaban duraa duubaan qaaceffamanii dhiyaataniiru.

4.1.2. Isa Boojina Ba'uun Waantoota Raawwtaman

Mariigaree xiyyeeffattamaa irratti hirmaachhun cuunfuun yoo ilaalamu namoonni boojina wal ba'uu barbaadan dursa amala waliifi maatii walii wal jaallatanii waliigalanii booda gurbaan maatii ishee duburaatti maanguddoota muuxannoo qabaniifi maatii ishee biratti fudhatama guddaa qaban barbaaduun hintalasaanii boojina ba'uu akka barbaade haagafataniif itti erga. (Jabanaa Yaadataa, 21/07/2010) marii garee 'A' fi (Xiyyaar Duuressaa, 7/08/2010) Marii garee 'B

Odkennitoonni boojina ba'anii afgaaffiin odeeffannoo qorataaf kennanis ishe boojina ba'uu barbaadan waliin erga waliigalanii booda maatii isheetti jaarsolii itti erguusaanii himu.Yaada kanarraa waanti hubatamu gurbaan boojina ba'uu barbaadu tokko ishee boojina ba'uu barbaade waliin waliif haagalan malee, duraan dursee maatii ishee eeyyamsiisuuf namoota itti ergee gaafachiisuun barbaachisaa ta'uu isaati. Kanarraa kan ka'e sirna boojina ba'uurratti maatiin gahee akka qaban beekuun ni danda'ama.

4.1.3. Ishee Boojina Baatuun Waantoota Raawataman

Afgaaffii irratti hirmaachuun ishees ta'e maatiin ishee sirnichaan dura waantoota raawwatan irratti odeeffannoo kanneen kennan akka jedhanitti gaafa maan guddoonni dhiyeessan irraa ka'uun eenyummaa namichaa enyudha? Eessaa dhufee? Ilma eenyuuti? Jechuun erga qoratani booda garamanaatti olseenanii maatii isaanii mari'achuun "isheen jaallannaan nuyi nama firooma barbaadu hin jibbinaaree ,akkuma isin jettani haa ta'u" jechuun maatiinsaani maanguddootaaf deebii akka kennan dubbatu. (Abdannee Aagaa,14/07/2010) fi (Zarituu Balaay , 14/07/2010)

Mariigaree irratti hirmaachuun waantoota gama ishee duburaan sirnichaan dura raawwataman irratti odeeffannoo kanneen kennan akka jedhanitti maanguddoonni akka deemaniin maatii ishee mariisisu ,maatiinis erga waliin mariyatani fedhashee ta'uu baranii battalattis ta'e beellamaan deebii; akka kennan nidubbatu.(Balaay Fufaa ,21/07/2010 ,Abdiisaa Jiraafi Shifarraa Dheerassaa)

Yaada kanarraa wanti hubatamu namoota boojina walba'aniif eeyyamni maatii murteessaa ta'uusaati. Maatiinis,namni hintalasaani obboleetti godhachuu barbaadu eenyu akka ta'e bakka inni irraa dhufe adda baafachuun namni kun fira qabaachuufi dhabuusaa,akkasumas hidda dhaloota nama kanaa kan eenyu akka ta'e gaafatu. Haala kanaan seen duubee nama kanaa qorachuun kan barbaachiseef gara fuulduraatti akka dhalasaaniitti waan waliin jiraataniifi ,yoo amala gadhee kan qabu ta'eef dursanii adda baafachuun sirnichi akka itti hin fufne godhu. Kanaafuu,namni boojina ba'uu barbaadu tokko sirnichan dura eeyyama maatii ishee boojina ba'uu barbaadu adda baafachuun barbaachisaa ta'uusa ahubachuun salphaadha. Kanamalees, yaanni" akkuma isin jettan haa ta'u" jedhu kan nama hubachisu namni kamiyyu yaada maanguddoo keessaa ba'uu akka hin dandeenyedha. Kunimmoo hawaasichi dubbatee waldhageessifachuufi wal kabajuusaa agarsiisa.

4.1.4 . Gahee Maan guddootaa

Marii garee irratti kan hirmaatan akka jedhanitti "maanguddoonni ergaman sun dhaqanii mana maatii hintalaa yeroo ga'an haalli mijataa ta'uu ilaallatu sareen akka isaan hin ciniinne of eeggachaa ,namni mana ala bule jiraa?Haati warraa kee qabbana bulfatteettii "? Jechuun abbaa hintalaa gaafatu. Innis haala ta'e kana hunda hima Sanaa booda milkiin laatee jira yoota'e itti

fufa. Kanaa achii dhimma saanii gurra buusuun beellama qabatanii gara manasaaniitti galu. Akka tasaa maanguddoota sana keessaa gaafa sana sareen nama ciniinte adeemsichi itti hin fufu. Sababiin isaa milkiin kan ilaalamuuf inni guddaan, namoota sirna kana raawwatan gidduutti hariiroon uumamu of eeggannoo guddaa waan barbaaduufi. Kanaa ala yoo ta'e haalli sun hiiqiinsaafi qulqullina hin qabaatu," jechuun yaada kennu. (Taakkalaa Dibaabaafi Mokoonoon Ejjetaa 21/07/2010)

Gammachuu Shokkol Yaada kana kan cimsee yeroo dubbatu" keesumaa sareen nama ciniinnaan ta'uu hin qabu.Sareen sareedha.Maal jedhuu hin beektu. Kanaaf,yoo sareen nama ciniinte jarri boojina wal ba'an ija halagummaan walitti deebi'u jedhamee yaadama. Kunimmoo haraamuudha"jechuun yaada kenna.

Ittifufuun "erga milkiin laatee yaadasaanii itti ibsu. Namatu firooma keessan barbaade gara keetti nu erge kunis, namatu hintalakee obboleettii godhachuuf /bboojina ba'uuf/ barbaadeera. Kanaafuu,nama kanaan maal jettaa? Jedhanii gaafatu. Innis deebiisaa kenna. Tole yoo jedhe, manatti oldeebi'ee haadha warrasaa waliin 'abaluun obboleettii sigodha jedheera obboleessa godhattaa ?' jedhanii hintalsaanii gaafatu. Yoo isheen tole jette as deebi'anii "nuu ta'eera guyyaa nuti itti erginu haadhfu" jedhanii maanguddoota dhufan gaggeessu. Maanguddoonnis "tole jedhaniiru guyyaa isaan sitti ergan sanatti qophaaii" jedhu.Guyyaan kunis Dilbata, Kibxata yookaan Kamisa ta'a. Sababiin isaas, kanneen akka gaa'elaa, boojina ba'uufi jaarsummaa gaafa kanaa yoo raawwataman milkiin gaarii ta;a jedhamee amanama.Yeroonsaas ganama bariidhaan .Sirnisaa garuu gara galgalaa ta'a. Haata; umalee, maanguddoonni hin nyaatan, hindhugani .Kun kan ta'eef firoomaafi jaarsummaan afaan buleen haasawuutu filatama jedhama. Akka aadaa hawaasichaatti afaan buleen yookaan midhaaniifi bishaan osoohin jedhiin jaarsummaa taa'uun, durba dubbachhun ,sanyii facaasuun akkasumas boojina ba'uuf maatii gaafachuun akka waan qulqulluu ta'eefi gaarii ta'etti fudhatama.Sirni raawwiinsaa gara galgalaa ta'uunsaa immoo dargaggeessi nyaatee dhugee geeraruuf,sirbuuf galgala filata" jechuun ibsa.a

Yaada kanarraa wanti hubatamu maanguddoonni biyya kana keessatti ga'ee olaanaa qabaachuu isaanit. Kunis amma boojina ba'uu sana irraa odeeffannoo barbaachisaa ta'e funaanuu irraa kaasee hanga deemanii maatii ishee inni boojina ba'u u barbaadu sanaa amansiisutti akkasumas yaada deebbii nama sanaan gahuuf baay'ee murteessoodha.

Guyyoonni sirni kun itti raawwatamu adda baasanii murteessuu irrattis gahee isaan qaban salphaa miti. Sababiin isaas, hawaasa naannoo sana biratti kanneen akka gaa'elaa ,araaraafi boojina ba'uu guyyuma hunda hin raawwatamu. Guyyoonni sirnoota kanaaf kanneen kana fakkatan raawwachuuf oolu jedhamanii hawaasicha biratti beekaman ni jiru. Guyyoonni kunis guyyoota guutuudha .Milkii gaarii qabu kanneen jedhaman: Dilbata ,Kibxataafi Kamisadha. Kunis, haasbarruu yookaan waallee dubbii afaaniifi maallattoo keessatti guyyoonni kun wayitii itti sirni kun itti raawwatudha .Guyyoonni kun akka waan gaarii, carraa gaarii ta'eeti ilaalama. Kanarraa ka'uun hawaasni naannichaa guyyoota sirna boojina ba'uu itti raawwatu ni filata. Akkasumas, jaarsoliin mana jaraatti osoo hin nyaatiin, hin dhugiin dhimmicha raawwatu . Kunimmoo akka afaan buletti ilaalama. Innis hawaasicha biratti afaan buleen akka waa hindogoggorretti ilaalama.

Yaanni biraan ragaa kennitootaa irraa wanti hubatamu haalli mijataan sirna kanaaf ta'u ilaalamuusaati. Kana jechuun mana abbaa hintalaa deemuuf guyyaa sanarratti hundaa'uun kan murtaa'udha. Kunis miseensi maatii hundi mana buluusaanii, haati manaa abidda bulfachhfayiin kan mirkanaawudha. Kanaafuu, maanguddoonni haasaa isaanitti utuu hin seeniin dura milkii ilaallachuun of eeggannoo taasifamuu qabu godhu. Walumaagalatti adeemsi sirna raawwii boojina ba'uu keessatti jara boojina walba'an walitti fiduuf gahee maanguddoonni sirnichaan dura taphatan murteessaa akka ta'e hubachuun nidanda'ama. Kanaaf , galmaga'insa sirnichaaif gumaacha guddaa gochuun kan haala mijeessu maanguddoota.

4.2. Qophii Sirnichaa

Odkennitoonni marii garee 'A 'fi odkennaan marii garee 'B' sirna raawwii boojina ba'uu irratti yaada yommuu kennan sirni boojina ba'uu seera mataasaa danda'e kan qabuufi namni kamiyyu sirnicha gaggeessuu akka hin dandeenne hima. Akka yaada namoota kanaatti adeemsi sirni boojina ba'uu irratti adeemsa sirnichaa gaggeessuuf namoonni duraan muuxannoo qaban jiraachuun dirqama akka ta'edha. (Balaay Fufaa , 21/07/2010 fi Baayisaa Mootii ,7/08/2010) Kunis, sirnichi yeroo gaggeeffamu namoonni sirnicharratti hirmaachuuf qooda qaban qoodni isaan sirnicha irratti qaban hundi eenyuun akka raawwataman adda ba'ee akka jiru hubachuun salphaadha.

Fakkii 4 : warra boojina wal ba'an suuraa isaanii yoomessa akkeessuutiin raawwate

4.2.1. Sirnicharratti Irratti Namoota Boojina Walba'aniifi Maanguddootiin Waantoota Raawwataman

Odkennitoonni marii garee ‘A’ akka jedhanitti sirni boojina ba’uu yeroo gaggeeffamu sirnicha irratti argamanii hirmaatan keessaa adeemsa sirna raawwii isaa irratti kan gahee qaban nijiru. Isaanis, kanneen dhimmicha ilaallatu isa boojina ba’u, ishee boojina baatuufi maanguddoota sirnicha gaggeessuuf filatamanidha .(Jabanaa Yaadataa fi Gammachuu shokkol, 21/07/2010) Namoonni kunneen sirnicharratti gahee mataa saanii kan raawwatani qabu.

Namoonni boojina ba’an waantootaa sirnicharratti raawwachuu qaban ilaalchisuun odkennitoonni marii garee ‘A’ akka jedhanitti “gaafa sirni kun raawwatamu inni boojina ba’u sa’aatii waamame sanatti hiriyyoota isaafi firoottansaa waliin hanga humni isaa danda’e kennaa qabatee gara mana warra hitalaa deema. Kennan kunis : shaarbii, naxalaa, shittoo, daara dhaqna guutuu ishee boojina ba’uuf,akkasumas, haadhaafi abbaa isheef qabatee gara manasaanii dhaqa. Akkuma achi ga’een inni boojina ba’u sun dursee olseenee gararraa bakka keessummootaaf qophaa’e taa’a. Hiriyyoonniifi firoottan isaa waliin dhufanis olseenanii

akkaataa itti dhiyeenya firooma isaaniin itti aanani taa'uu jedhu. (Balaay Fufaafi Taakkalaa Dibaabaa ,21/07/2010)

Yaada kanarraa wanti hubatamu, namoonni isa boojina ba'u waliin dhufan akkaataa itti dhiyeenya firooma isaaniin isatti aananii taa'uun eenyuti isaaf fira dhiigaa akka ta'aniifi isaan kamitu hiryyoota isaa akka ta'e adda ba'ee haa beekamuufi. Kunimmoo isaaf fira dhiigaa kan ta'an isheefis fira dhiigaa waan ta'aniif gara fuulduraaf wal haabaraniif kan raawwatamu akka ta'e ni hubatama.

Kanamalees, sirna boojina ba'uu irratti ishee boojina baatuun waantoota raawwatamuu qaban ilaalichisee hirmaattoonni marii garee 'A'fi marii garee 'B' ibsa yeroo kennan "Dursa guyyaa akkasii koottu sin eega jettee isa boojina baatu sanatti itti ergiti . Maatii ishee waliin ta'uun dursitee, dhugaatii naqattee, nyaata qopheeffattee, hiriyyoota ishee, firootan olla jiran waammatee eeggatti. Akkasumas bakka warra isa boojina ba'uuf duukaasaa kan dhufaniif, qofaatti qophaa'ee taa'a, bakki eebbaa daajjaan afamee qophaa'ee jira. Jarri akkuma dhufaniin jaarsoliin ol seenaa! jedhanii erga isaaniin simatanii teessisanii ,ishee boojina baatuun warriike dhufanniru koottu ,jedhu. (Baayisaa Garbaafi Alamayyoo Qanaatee) Isheenis dhiqattee, uffattee, dibattee isa boojina ishee ba'uuf gara harkamirgaa teessi "jechhun ibsu.

Yaadn boojina kanarraa waanti hubatamu isheen boojina baatu kan isheen firootan isheefi olla ishee waammatee maatii ishee waliin teessee eegidu firootan isheefi ollaan isheen waammatee kan wal wajjin nyaatanii,dhuganii gammachuushee waliin haa hirmaataniif qofa osoo hintaane boojina ishee/obboleessa isheen boojina argatte waliin walhaabaraniif. Kunis guyyaa kana yoo walbaran malee bakka biraatti yoo wal argan nagaa walgaafachuurra akka ormaatti walilaalanii darbuu danda'u. Darbees, bakka adda addaa waan jirataniif yoo walbaran malee gaddas ta'e gammachuu walii hirmaachuu hin danda'an. Gaa'ela illee utuu adda wal hin baafatiin raawwachuu danda'u. Kanaafuu, guyyaa kana walarganii walbaruun dirqama ta'a jechuudha.

Haaluma kanaan sirni boojina ba'uu yeroo gaggeeffamu waantonni raawwataman dursa eebba maanguddootaan eegalama. Ittifufuun gochoonni ittigalma kakuuf dursanii raawwataman erga hojiirra oolanii sirna kakuutu ajaja maanguddootaan namoota boojina wal ba'an gidduutti gaggeeffama. Erga sirni kakuu tartiiba isaa eeggatee raawwatameen booda waadaa namoonni boojina wal ba'an waliif galantu itti fufa . Adeemsa kana keessatti kan mul'atan eebba ,kakuufi

waadaa qofa miti. Gochaan kan mul’atan kannen akka quba moggee kan walii waliisaanii ciniinuu, gaabiifi balee walirra buusuu , donqaa walii qabachuu ,dhiiga walitti makuun ykn biqila guutuun wal unachiisanii waljijjiiruufi coqorsa .harkatti qabachuun sirna kakuu kan raawwatudha Haaluma kanaan yaadoleen kanneen ragaalee odkennitoonni kennanfi daawwannaa irratti hundaa’uun tartiiba raawwii isaanii eeggatanii akka itti aanutti xiinxalamanii jiru.

4. 2 .2. Eebba

Sirni Boojina ba’uu eebbaan eegala. Eebbi sirnichaafi ergaan isaas akka armaan gadiitti ta’a.Gahee maan guddoonni adeemsa sirna raawwii boojina ba’uu irratti qaban keessaa tokko eebba. Eebbi maanguddootaan eebbifamu ilaalchisee hirmaattonni akka jedhanitti “Jaarsoliin biyyaa sirna akkasii irraatti muuxannoo ga’a qaban sirnicha utuu hin eegaliin dursa:

(1) Kan nagaan nu oolchite nagaan nu bulchi

,hamaa nu dogoggorsu nu oolchi;

arrabni dubbatu dhugaa haa dubbatu,

firoomni firooma milkii qabu haata’u... jechuun eebbaan waaqa kadhatanii eegalama” jedhu.(Alamayyoo Qanaateefi Baayisaa Mootii ,7/08/2010)

Akka yaada kanaatti eebbi adeemsa sirna raawwii boojin ba’u irratti maan guddootaan gaggeefama . Eebbi kunis obboleessi boojinaan argameefi obboleettiin boojinaan argamte kan akkamii ta’uu akka qabaniifi waliin jireenya isaanii keessatti milkaa’inni gaariin akk isaaniif ta’u agarsiisuuf tajaajila. Kun jalqaba itti galma sirnichaa irratti kan eebbifamu yemmuu ta’u. Eebbi eebbifamuufi ergaan eebba kanaas akka armaan gadiitti qaacceffamee jira.

Akaakuun eebba kanaa maanguddoonni waaqni jiruufi jireenyaa isaanii keessatti gahee qabaachuuksaa ibsuudha.Haalli eebbi kun itti raawwatus ittigalma sirnichaarrattidha.

Qabiyyeen (ergaan) eebbichaas ,nagaa namaa kan eegu waaqayyo qofaadha .Waa hunda kan nama baraaru (hoffoltii) kan namaaf kennu ,nagaan waan hunda dursa . Kaleessa nu eegdee har’aan nu geessisteetta, yeroo keenya booddee jirus dabarsinee sitti kennineerraa isa jedhu ibsa.

Odkennaan marii garee ‘ B’ (Abdiisaa Jiraa,7/08/2010) akka jedhutti “ergaan bo’oo kanaa namni amala dogoggoru qabaachuu danda’a haala adeemsa sana keessatti ergaan isaa akka hin dogoggorref dursee waaqatti himata “jedha. Kunimmoo sirna raawwii boojina ba’uu keessatti waaqni qooda qabaachuusaa nama hubaachiisa. Yaada kanarraa waanti hubatamu uummanni Oromoo naannoo kana jiraatu waaqatti kan amanuufi waaqaan kan gaggeeffamu ,waaqaan kan bulu akka ta’edha.

Odkennitoonni marii garee ‘A’ akka ibsanitti buufataaleen eebbaa kanneen kan isaan agarsiisan arrabni har’a dhugaa dubbatu boor akk hin sobneefi. Qabiyyeen egichaas ,namoonni boojina walba’an har’a obboleettii kooti waliin jedhanii boor obboleessaafi obboleettii waliif ta’uu akka hin hanqanne; kan waliif amanamaniiffi safuu hawaasichaa kan eegan akka ta’aniif yaadameeti.

Buufata kanarraa kan hubatamu warra boojina walba’niifis ta’e maatii isaaniif milkii gaarii kan qabu jechuudha . Ergaan isaas ,waan gaarii carraa gaarii kan ta’e ,ayyaantuu ergasii nuuf tole kan jedhan akka ta’uuf yaadamee eebba eebbifamudha.,eebbi sirna boojina ba’uu irratti eebbifamu kanneen bakka biraatti eebbifaman irraa addummaa qabaachuusaa hubachuun nidanda’ama.

Walumaagalatti ,fakkoomiin eebbaan dhiyaate kun waanti gufuu ta’ee sirnicha keessatti milkii ta’uu danda’u hin mul’atiin firoomni saanii gaarii fira cimaa akka ta’u ibsa.Akaauun haasbarruu kanaa eebba ta’ee ;haalli keessatti jedhamu immoo sirnichi yeroo jalqabamu dha.

4.2.3. Haalduree Kakuuf Raawwataman

Odkennitoota marii garee ‘B’(Abdiisaa Jiraafi Xiyyaar Duuressaa, 7/08/2010) kan ta’an akka jedhanitti adeemsa sirna boojina ba’uu irratti gochoonni raawwataman sirna kakuu waliin kan walqabataniif kakuun kakatamu qabatamaa akka ta’uuf yaadamee kan raawwatamu ta’uusaati. Kanneen boojina ba’anii afgaaffii irratti hirmaachuun odeeffannoo kennan (Aagoo Yaadataafi Gammachuun Nugusaa , 14 /07 /2010) sirna boojina ba’uu irratti gochoonni raawwataman kanneen afaaniin dubbataman caalaa ergaa dabarsan qabu” jedhu.

Akka yaada namoota kanaatti gochoonni sirnicharratti raawwataman ajaja maanguddootaan isa boojina ba’uufi ishee boojina baatuun kan raawwatamu ta’ee ergaa bal’aa kan of keessaa qabudha. Akkasumas, odkennitoonni yaada kanarratti ibsa yeroo kennan gochi kun kakuudha.

Isa afaaniin dubbatamu caalaa kan namoonni boojina walba'an sirnicharratti raawwaeetanitu kakuu jiru mirkaneessa jedhu.

Haaluma kanaan yaada odkennitoota irraa argameen gochhnni ittigalma kakuuf dursanii raawwataman ergaa isaan dabarsan waliin akka itti aanutti ibsamanii jiru.

Dursa namoota boojina walba'aniif biqilli bu'ee dhaabbata isa booda maanguddoonni sirnicha gaggeessuuf taa'an keessaa tokko ka'uun firaafi olla isheen waammatte, hiriyyootaafi firoottan inni boojina ba'u sun waliin dhufe dura dhaabbatanii warra boojina walba'aniin ka'aa dhaabbadhaa jedhu. Erga isaan ka'anii dhaabbatanii :

A, Maanguddoo: Ati gaabiikee, isheen naxalaa (balee) diriirsaa walirra buusaa.

Kan boojina ba'an inni gaabiisaa, isheen balee ishee diriirsanii walirra buusu.

B, Maanguddoo:Quba moggee keessanii walqabsiisaa .

Gochaalee kanarraa wanti hubatamu gaabiifi balee diriirsanii walirra buusuun isaanii bal'inaan jiraachuu firoottan isaanii kan bakka bu'udha. Kana jechuun isaafis ta'e isheef fira dhiigaa kan ta'an hundi kakuu kakatamu kana akka qooda fudhatanitti ilaalama. Odkenna, marii garee kan ta'e akka himutti gaabiifi balee diriirsanii walirra buusuun firri koofi maatiin koo ana waliin jiru ,isaanis ni kakatu isa jedhu bakka bu'a jechuun dubbata. (Balaay Fufaa ,21/07/2010)

Odkennaan marii garee, B, .(Darajjeen Qanaatee , 7/08/2010) akka jedhutti “quba moggee walii walqabsiisuun kakuu isa dhumaa kan namichi kakatu of murteessee itti seenu ta'uu isaa mul'isa. Kunimmoo namoonni obbolaan waliif ta'an kun dargaggoota “darbees halagaa kan firooma dhiigaa walirraa hin qabne waan ta'aniif bor deebi'anii akka hin dogoggorreef yaadamee gocha taasifamudha.” Jedha . Akka yaada nama kanaatti quba moggee walqabsiisuun kakuu isa dhumaa kan keessa deebii hin qabne imaanaa guddaa akka ta'edha.

C, Maanguddoo:donqaa kan walii walii keessanii qabadhaa.

Kan boojina ba'an:donqaa kan walii waliisaanii qabatu.

Yaada kana Taakkala Dibaabaa yooibsu “ Gochaan kuni hanga sirni kakuu raawwatamutti kan itti fufudha. Kana jechuun kanneen boojina walba'an kunneen hanga sirni kakuu raawwatamtti

donqaa walii qabatanii dhaabbatu. Kunimmoo isaafis ta'e, isheef finna kan ta'an hundi isaanii waliin kakachuu isaanii ibsuuf yaadame gocha raawwatamudha. Gochaan donqaa /canfii/ gaabiifi balee qabachuu isaaf finna kan ta'an isheef finna kan ta'an immoo isaaf kakachuuf isaan waliin dhaabbatanii jiru ergaa jedhu dabarsa “ jechuun dubbata.

Raawwiin kun kan inni mul'isu haasbarruu mallattoo akaakuu waadaa kakuu keessatti mallattoon gaabiifi balee (naxalaa) kan boojina ba'an kunneen bakka firoottan isaaniifi obbolaan isaanii faana bu'anii kakachuu isaaniif yaadamee kan raawwatamudha. Kana jechuun inni boojina ba'u gaabiisaa diriirsee isheerra buusa. Isheenis balee (naxalaa) ishee diriirsitee isarra buusti. Ergaan gaabiifi balee diriirsuun isaanii finni koo bal'inaan jiran hundi siifis finna keeti; finni kee balinaan jiran hundi anaafis finna kooti jedhu ibsa qabiyyeen ergaa haasbarruu mallattoo isaa jechuudha. Walumaagalatti balee diriirsuun baay'ina finna ishee kan yemmuu ta'u gabiin diriiruun immoo baayi'na fira isaa kan ibsudha .Kunis namoonni isaafis ta'e isheef finna ta'an hundi dhaabbatanii kakachuudhaan mallattoo kana bakka buusuun salphaatti hubachuun danda'ama.

4.2.4. Kakuu

Odkennaan mariigaree 'A' sirni kakuu boojina ba'uu ilaalchisee akka itti aanutti ibsa” kakuun sirna raawwii boojina ba'uu irratti maangoddootaan warra boojina walba'an gidduutti kan gaggeeffamudha.Kakuun warra boojina walbauun obboleessaafi obboleetti waliif ta'an gidduutti of eeggannoon akka taasifmuufi dogoggorri akka hin uumamneef yaadame kan kakatamudha . Kunis maanguddoota dursa isa boojina ba'uun erga kakachiisanii booda kanuma inni jedhe kakatee jechisiisuun ishee boojina baatuunis kakachiisu (Gammachuu shokkol, 21/07/2010) . Haaluma kanaan walqabatee ergaan kakuu kanas akka itti aanutti qaaceffamee jira. Dursa isa boojina ba'uun:

(2) Isa boojina ba'uu: haadhoo kooti.

Maanguddoo: haadhoo kee eenyuu?

Isa boojina ba'u :haadhoo koo Caaltuu jedha obboleettii saa ishee hangafaa “

Ergaan buufatalee kanaas kan nama hubachhisu ishee inni boojina ba'eeffi obboleettiin isaa isheen hangafni isaaf tokko akka ta'anidha. Darbees hangafummaan hawaasicha biratti iddoo

guddaa qabaachuu isaa nama hubachiisa. Akkasumas, isheen boojina isa baate obbolaan isaa biratti akka hangafaatti kan kabajamtu ta'uu isheetu hubatama . Yaanni haadhoo kee eenyuu ?jedhu obbolaanke keessaa akka ishee kamiitti ishee ilaalta isa jedhu ibsa. Yoo obboleettii dubaraa kan wajjin dhalate hin qabu ta'e isaaf finna kan ta'an ijoollee wasiillanii keessaa kan baay'ee jaallatu maqaa dhaha . Kun hawaasicha biratti kabaja namni obboleettii boojinaaf qabu hammam akka ta'e nama hubachhisa.

(3) Maanguddoo: yoo haadhoo kee Caaltuurraa ija addaan ishee ilaalte maal sitti haa ta'u?

Isa boojina ba'u: Yoon obboleettii koo Caaltuu irraa ijaa addaan ishee ilaale, Lafeen koo lafa keessatti; Lubbuunkoo waaqa keessatti waaqni natti haa ilaalu; Yuuyyaan qe'ee kootti haa dhalatu.

Maanguddoo: rakkoo ishee argitee, dhagessee , yoo bira darbite maal sitti haa ta'u?

Isa boojina ba'u : haadhooko Caaltuuf haata'u jechaa obboleettii isaa maqaa dhahee

kakatee ,darbees ateetikoof haa taa'u.

Maanguddoo: dharraadhaa?

Isa boojina ba'u : dharraadha.

Yaanni buufatalee kanaa ergaa guddaa of keessaa qaba .Kunis,namni boojina ba'e tokko akka tasaa dogoggoree ija halagummaan yoo ishee ilaale yoo du'e lafa keessatti, lubbuun isaa waaqa biratti ,akkasumas,yuuyyaan qe'ee isaatti akka dhalatu ta'ee waaqa biratti kan gaafatamu waan ta'eef hamma du'atti waliif amanamuun barbaachisaa ta'uusatti . Ergaan fayyadama afaanii as keessatti ibsame kun yuuyyaan akka waan dhala haraamuu (kachachalaan) qe'eetti dhalate (saree gurraatti) kan ta'e dhalachuu danda'a. Yoo dogoggoree argame kakuu cabsee jechuudha. Fakkoomiin yuuyyaa jedhu kun yookakuu diigee argame dhala inni dhalchu haraamu ta'a jechuudha. Darbees, sirna kana keessatti waaqni qooda qabaachuu isaa namattu mul'isa yaada kana hawaasni naannichaas amanee fudhateera. Ergaan buufatalee kanaa ilaalchisee yoo dubbatu “ boojina ba'uun guyyaa rakkoo tokko kan abdatan akka ta'e hima.kana jechuun inni boojina ba'e ishee boojina ba'amteen gara fuulduraatti rakkina ishee argee yoon biradarbe gaa'ellikoo rakkina haa ta'u akkasumas obboleettikoof haa taa'u jechuusaati(Baayisaa Mootii ,7/08/2010) . Kakuun kun yoo diigame hawaasa naannichaa biratti akka waan rakkoo namatti

fiduutti . Kanaafuu, boojinni ofii guyyaa gaddaas ta'e guyyaa gammachuu kan dafee nama bira ga'u akka ta'etti beekama “ jedha.

Buufanni kun kan barbaachiseef sirni kakuu dubbatamaa ture dhugaa ta'uusaa mirkaneessuun goolabuuf yaadameeti .Kana jechuun kakuun kakatamaa ture dirqamaan osoo hin taane jaalala dhugaarra kan madden akka ta'e ibsa. Dharraa jechhuun hawaasa naannichaa biratti jaalala waliin walqabatee dhugaa keessa ofii irraa madde ta'uusa akka mul'isu Odkennaan marii garee ,A, (Mokonnon Ejjetaa ,21/ 07/2010) ni dubbata. Haaluma kanaan akaakuu kakuu fayyadama afaanii keessaa ‘ dharraadha’ jechi jedhu kun qabiyyee (ergaan) isaa kakuu hunda kan dubbatames ta'e kan hin dubbatamiin gochaan ibsaman kanneen akka quba moggee waliqabachuu, donqaa walii qabachuufi dhiiga fakkeessanii biqila walitti makuun kakuu ibsamu goolabuuf kakuu kakatamu akka ta'e ni hubatama.Fakkoomiin armaan olii kunis kanaan booda jarri kun tokko akka dhiiga tokkootti ilaamu jechuudha.

Walumaagalatti, yaada kanarraa wanti hubatamu akka aadaa uummatichaatti kakuun safuu baay'ee sodaatamudha. Kakuun yaada namni waaqa waamee , lafa qabatee lafarratti waliif kakate yoo kakuu sana cabse yookaan diige waaqa biratti kan ittigaafatamu lafarratti immoo sanyii isaatiif hooda kan ta'e wanti dhala namaatiif hin malle sanyii isaa keessa a kan mul'atudha. Kanaaf , hawaasni naannichaa kakuun sirna boojina ba'uu keessatti gaggeeffamu ni sodaata ,ni kabajas. Kanaaf jecha, kakuun adeemsa sirna boojina ba'uu keessatti gaggeeffamu kanneen bakka biraatti kakataman iraa addummaa qabaachuu isaafi baay'ee kan jabaatu ta'uu isaa hubachuun ni danda'ama.

Sirna kakuu kana keessatti kan kakatu isa boojina ba'u qofaa osoo hintaane isheen dubaraas akkuma inni obboleetti isaa ishee hangafaa maqaa dhahe e kakateef,isheenis obboleessa ishee isa hangafa maqaa dhoofttee kan inni jedhee kakate hunda jettee ni kakatti. Gocha inni raawwate isheenis ni raawwatti Maanguddoonni sirna kakuu sana tartiiba isaa eeganii isaheenis akka kakattu godhu. Yoo obboleessa hin qabdu ta'e ijoollee wasiillan ykn fira ishee keessaa maqaa dhoofttee kakatti.

Kanaafuu, sirna boojina ba'uu kan gaggeessu nama muuxannoo ga'aa qabu filachuun kan barbaachiseef. Odkennitoonni boojina ba'anii afgaaffii irratt hirmatan Felloo, Abdanneefi Zarituun sirna kana hnda duraa duuba isaa eeganii raawwachhu isaanii ni dubbatu.

Kanatti fufee kan raawwatu odkennitoonni marii garee ‘A’odkennaa marii garee ‘B’ akka himanitti “ kakuu kakatame kana kan mirkaneessu akkama kanneen boojina walba’an dhaabbatanii jiranitti qoraattii laaftootiin quba moggee walii qabatanii kakatan sana lamaan isaanii warananii dhiiguun dhiiga saanii walitti maku. Kunimmoo nuyi har’aa kaasnee dhiigni keenya tokko .Obbolaan waliin dhalatanidha /haadhoo garaa tokkooti / jechuu isaanii ibsa(Gammachuu Shokkol ,21/07/2010) (Darajjee Qanaaatee, 7/08/2010) . Kanamalees , osoo sirni kakuu hin eegaliin biqila waancaa guutuutti bu’ee lafa dhaabbatee jiru ol fuudhanii al-sadi sadii wal unachiisanii akka isaan qodaa dhugaatii isaanii gidduutti tokko godhatu. Haaluma kanaan obbolaan ta’uun isaanii erga mirkanaa’ee sirna waadaati seenama “yaada jedhu ibsu. Walumaagalatti, namoonni boojina walba’an orma kan firooma dhiigaa hin qabne kun nuyi ammaa kaasnee dhiiga tokko, Lammii tokko,haadhoodha(kan waliin dhalannedha) jechuusaanii ibsuuf yookaan finna waliif ta’uu isaanii agarsiisuuf yaadameeti .Kunimmoo Oromoon naannoo san jiraatu orma kan qomoo ntokko hin taane waliin dhiiga isaa waliin walitti make kansaa godhatee waliin jiraachuun aadaa uummatichaa nama hubachiisa.

4.2.5. Waadaa Galuu

Waadaa sirna boojina ba’uu irratti seenamu ilaalchisee odkennitoonni mariigaree ‘A’fi marii garee ‘B’ akka jedhanitti waadaan sirna kanarratti seenamu yeroo murtaa’een kan daangeffame osoo hin taane hamma du’aatti kan deemu darbees ijoollee warra boojina walba’anii illee kan dabalatu akka ta’edha. Kanaafuu, obbolaan waliif ta’uu isaaniin yeroo gaddaas ta’e yeroo gammachuu akka walabdatan kan ibsu waadaa waliif seenu.

Kanamalees ,waadaa sirna boojina ba’uu irratti seenamu ilaalchisee odkennitoonni af gaaffii irratti hirmaatan yaada isaan kennan irraa kan hubatamu waadaan kan namoonni boojina walba’an obbolaan ta’uu isaanii ittiin mul’isan keessaa isa tokko ta’uusaat.(Roorroo Waxaafi Gammachuu Nugusaa , 7/07/2010) . Kunis gama isa boojina ba’uufi ishee boojina ba’amuun waantonni isaan jedhaniifi daawwannaa irraa argame akka armaan gadiitti qaacceffamee jira.

A, Isa boojina ba’e: “Ani obboleessa keeti: Anis obboleettii keeti,”

Yaann ‘ani obboleessa keeti “, jedhu kun kan agarsiisu yeroo kanarraa kaasee obboleessa boojina ta’uu isaa ishee boojina ba’uuf ibsuufi . Kanaan booda akka ormaatti ilaaluuf waadaa

seenamu ta’uusaa hubachuun nianda’ama. Kan boojina ba’amtes taanaan yeroo “anis obboleettiikeeti “ jettu akka obboleessa isheetti ilaaluuf.

Waadaa seenamu ta’uusaa hubachuun nidanda’ama. Kanaafuu ,namoonni boojina walba’an kun jechuma kana dubbachhun obboleessaafi obboleettii walgodhachuun walabdatu.

Qabiyyee (ergaan) buufata kanaa kan ibsu kan boojina ba’e kun obbolaan qabu keessayyu akka obboleettii isaa ishee hangafaatti ishee ilaaluuf fedhii isaa ta’uu mirkaneessuuf waadaa seenamudha. Haala kanan namoota obbolaan waliif gidduutti akkasumas akka aadaa hawaasichaatti hangafummaan bakka guddaa qabaachuusaa kanarraa hubachuun nidanda’ama. Sababiin isaas, waadaa seenamu kanarratti obboleettii hangafaa waamuun waadaan seenamee jira . Itti fufuun (Shifarraa Dheeressaa, 7/08/2010) yaada inni kaaseefi sirnicharraa kan qaacceffame waadaa seenamu yemmuu ibsu :

(4) Ishenis : ati obboleessa koo hangafaati;

Obboleessakoo gad singodhu;

Kanan isaaf godhu sifan godha;

Bakkan isaaf ga’u siifan ga’a”

Ergaan waada kanarraa wanti hubatamu isheen boojina baates akkasuma akka obboleessa hangafaatti isa tajaajiluufi isa kabajuuf jecha waadaa seenamudha. Waadaa kanas maanguddootatu kakachiisee waadaa galcha. Kana jechuun obboleessa hangafaa nikabajji yoo ta’e ,boojina ishees ni kabajji,obboleessashee hangafaan ni boonti yoo ta’e boojina isheetinis ni boonti jechuu dha. Akka yaada kanaatti shamarri geese tokko obboleessa waliin dhalatte yookaan obboleessa boojinaa hin qabdu taanaan kabaja hin qabdu hin sodatamtu s jechuudha. Kanaafuu ,akka aadaa hawaasichaatti dubarri tokko obboleessa waliin dhalatte hin qabdu yoo ta’e boojina baatee obboleessa godhachhu qabdi.

(5) ,Isa boojina ba’e:”Kan ani jibbe hinjaallatiin ,

Kan ati jibbite hin jaalladhu,”

Isheenis” Anis akkasuma “jetti.

Yaanni kun kan agarsiisu , kan inni diina kooti jedhee dubbatu isheenimmoo amantee akka hin firoomsanne yaadamee akka ta’e beekuun ifadha. Akkasumas kan isheen diina kooti jettee adda baaftee beekuun innis amanee akka hin simanne ofiis isheef waadaa seensifachuu isaati . Sababiin isaas diinni dhaksaatti namatti malti waan ta’eef booda dagachiiftee karaa ishee akka itti hin dhufneef diinni namaa eenyu akka ta’e adda baafattee beekuun akka of eeggattuuf kan yaadame ta’uusaa hubachuun salphaadha.

Buufata “anis akkasuma” jedhu kanarraa wanti hubatamu ,kan ani jibbe hin jaallatiin ,kan ati jibbite hin jaalladhu. Diinni koo diina keeti , diinnikees diina kooti isa jedhu bakka bu’uun waadaa isheen isaaf seentee ,isas waadaa seensisuu isaanii kan ibsudha.

Waadaan haala kanaan seenamu irraa wanti hubatamu namoonni boojina wal ba’an diina walii diina keenya jedhanii tokkummaan akka balaaleffatanidha.

Atis kan ani jaalladhe hin jibbiin “madda; (Baayisaa Garbaa, 21 /07/2010) Ergaan waadaa kanaa kan inni jaallatu isheen akka hin jibbine ,kan inni jedhe tole jettee fudhachuun akka kansaa sifeeffatuuf yaadee waadaa seensifata. Kana jechuun, kan inni hiriyyaa kooti yookaan kankooti yookiin immoo kan keeti jedhee waliin jiraatu waanuma fedhe ta’ullee isa ilaaltee kan kooti jettee akka simattuuf kan yaadame akka ta’e mul’ataadha.

Ergaan kun immoo, kan ati jaallatte nan jaalladha. Atis akkasuma kan ani jaalladhe hin jibbiin jettee ofii waadaa isaaf seentee,isas waadaa seensifachuu isheeti .Ergaan buufataalee kana irraa wanti hubatamu hawaasichi yaada bal’aa hima gabaabaan dhimma ba’ee ergaa dabarfaccuu isaati.

(6) , Isa boojina ba’e :” Haanquu dhuge jedhee sin hanqadhu;

Yaratte jedhee sin baqadhu “ madda: (Gammachuu Shokkol , 21/07 /2010) Waadaan kun waan hedduu of keessatti hammata. Kana jechhun yeroo gaddaas ta’e yeroo gammachuu tti ofiikoo rakkadhe jedhee sin hanqadhu. Halkan jennaan halkan, guyyaa jennaan guyyaa sin gargaara ,ati natti kan humni koo ta’e ofirra sin dursa jechuusaati . Faayyadamni afaanii ‘haanquu dhuge jedhee sin hanqadhu’ jechuun akka aadaa uummatichhatti namni haanquu dhuge nama waliin hin haasa’u ,bishaaniifi midhaanis hin jedhu. Haanquun qoricha aadaa dhukkuba raammoo garaa keessaa haa ajeesuuf dhugamudha .Fakkoomiin isaas namni haanquu dhuge

bakka namaa dhaquu hin danda’u ani garuu haanquu kana yoon dhugeyyu rakkookeerraa hin hafu jechuu saati. Haata’u malee yaanni kun ammam yoon rakkadheyyu ani sin hanqadhu jechuudha . Kun, boojina ba’uun kan barbaachiseef nama yeroo rakkinaafi yeraoo gammachuutti kan kooti jedhanii abdatan tokko qabaachuuf akka ta’e nama hubachiisa. Innis kana beekke waadaa galuusaati. Yaaduma kanaan kan wal qabate (Taakkalaa Dibaabaa , 21/07/2010) akka itti aanutti ibsa.

A, Isa boojina ba’e : “Gammachuun kee gammachuu kooti,

Gaddi kee gadda kooti “

Akka aadaa hawaasichaatti yeroo gaddaas ta’e yeroo gammachuu nama kamiyyu dursee kan namaaf birmatu obboleessa boojina yookaan obboleettii boojinaati . Kunimmoo ,boojina ba’uun jaalallee addaa kan eenyumaanuu dursanii rakkinaafi bal’ina ofii itti himatan akka ta’e nama hubachiisa.

B, Kankees anaaf akkasuma,

Buufanni kun kan ibsu akkuma ati waadaa naaf seente, anis siif seeneera jechuu isheeti. Yaanni kun akkuma gammachuunkoo gammachuukee gaddikoo gaddakee siif ta’e, anaafis akkasuma . Yeroo hundumaa gammachuukees ta’e rakkina kee dhaga’ee sin hanqadhu jettee waadaa seenuushee kan ibsu dha. Yaada kanarraa wanti hubatamu hawaasichi karaa gabaabaa ta’een ergaa bal’aa dabarfachuusaati.

C, Isa boojina ba’e:”firrikoo fira keeti”

Yaanni kun ergaa guddaa of keessaa qaba. Kunis,isa boojina ba’eefi kanneen fira ta’an hundi isaani ishee boojina isa baateef fira akka ta’an hubachiisuuf waadaa seenamudha.Kana jechuun isa boojina ba’es ta’e firoonni isaa hundi ishee inni boojina ba’es ta’e waliin ,darbees ,firoottan ishee waliin firooma biraa uumu. Akkasumas, ija halagaatiin (gaa’elaatiin) walitti dhufuu akka hin dandeenye akeekkachiisuuf waadaa seenamu ta’uusaa beekuun ni danda’ama.

D, Isheenis: “firri koos fira keeti jetti “

Yaanni kunis ishee boojina baateef maatiifi fira kan ta’an hundi boojina isheef fira ta’uusaanii mul’isuuf waadaa seenamudha. Walumaagalatti, namoonni boojina walba’an kun maatii

isaaniifi firoota isaanii waliin karaa biraa firooma akka hin banne waadaa waliif seenuu isaanii mul'isuuf yaada dubbatamu akka ta'e ni hubatama. Ittuma fufuun , inni boojina ba'e :

E, “Manni koo mana keeti,
Dhalli koo dhalakeeti”

Buufata kanarraa wanti hubatamu graa fuulduraatti yoo mana dhaabne(maatii godhanes) nuyi waliif obbolaanii dhalli ati godhattus anaafis dhalakooti ,akka ati yaadduufi anis nan yaadaaf yaada jedhu ibsuuf waadaa seenamudha. Yaada kanarraa wanti hubatamu obbolaan boojina ba'uun argame jara boojina walba'an qofarratti kan dhaabbatu osoo hin taane darbees dhallifi dhalli isaanii waliif fira akka ta'an hubachuun nama hin dhibu.

F, “ Sin ganu , nan ganiin”

Yaanni kun erga takka firoomanii booda akka wal hin haalleefi daba akka,hin yaanneef jedhamee waadaa seenamudha. Kanas inni boojina ba'e ishee boojina isa baateen hin ganne isheef waadaa seeneef ofis akka hin ganamneef waadaa akka seentuuf barbaadeetu . Inni “sin ganu, na hinganiin “jedhu. Haaluma kanaan, isheen boojina baates taanaan akka isa higanneef waadaa seentiif “anis singanu, na hin ganiin”jetti. Kanarra ka'uun lamaan saaniyyu waadaa kan aseenuun isaanii gar fuula duraatti firooma isaanii cimsuuf jedhaniiti.

G, “firrikoofi maattin koo kana dhaga'aa”

Ergaan buufata kanaa immoo kan agarsiisu waada inni seene kan firriifi matiin isa boojina ba'ee dhaga'anii isaanis waadaaa kana akka eeganiifidha. Akkasumas,booda namni boojina ba'e kun waadaa kana haalee yoo argameef firaafi maatii sana keessaa waadaan kun yoo cabe gadhee waan ta'eef akka hin cabne waadaa sana kabajuun hojiirra oolchuu akka qabu gorsuuf nigargaara.

Namicha boojina ba'es taanaan yaada” kana firaafi maatiin koo dhaga'aa kan jedhu innis ta'e firaafi maatiin saa waadaa kana sirriitti akka eeganiifi cabsanii akka hin argamneef akka ta'e beekuunis ni danda'ama. Waadaa kana yoo haales firaafi maatiin raga itti ba'uu akka danda'aniif waadaan kun kan hin sochoone ta'uu isaa agarsiisuuf ta'uu nama hubachiisa.

Ittuma fufee inni boojina ba'e kun firaafi maatii isaatiin akkana jedha.

H, “Kan ani jedhe isinis jedhaa
Kan ani fudhadhe isinis fudhadhaa”

Yaada kana Baayisaa n yoo ibsu” kana jechhun firrikoofi maatiin koo waadaa ani obboleetti koof seene isinis waadaa seenaaf, akka ani fudhadhetti isinis fudhadha isa jedhu ibsuu barbaadeetu “jedha.

Yaanni kun jalqaba kan jedhamu isa boojina ba’een ta’e kaayyoon isaa waadaa inni seenee firaafi matiinsaa akka jedhanfi(seenanii) fi , Kan inni fudhate isaanis tole jedhanii akka fudhataniif kan yaadame akka ta’e beekuun nidanda’ama . Yaada kanarraa wanti hubatamu ,inni boojina ba’e yaada kana kaasuun kan barbaachiseef maatiin isaafi firri isaa kan inni jedhe waliin jedhanii, kan inni fudhateefi firoomsate isaanis akka firoomsataniif akka ta’e beekuun salphaadha.

I, Isheenis akkasuma: maatiin koofi firri koos kan ani jedhe jedhaa,

Kan ani fudhadhe fudhadhaa jettii.

Ergaan buufata kanaas akkuma firaafi finna isaa anaan simatan isinis kan ani simadhe simadhaa, waada ani seeneef isinis fudhadhaa jechuu ishee ibsa . yaada kanarraa wanti hubatamu maatiifi firri war ra boojina walba’anii afaan isaanitii ofii osoo hin dubbatiin kan warri boojina walba’an dubbataniin waadaa akka seenan amananii fudhachhun isaanii hawaasichi wal amantaa hammamii waliif qaba isa jedhu nama hubachiisa .

Odkennitoonni boojina ba’anii afgaaffii irratti hirmaachuun odeeffannoo kennan (Gammachuu Nugusaa, Aagoo Yaadataa, 14/07/2010fi Roorroo Waxaa ,7/07/2010) akkasumas,(Zarituu, Abdanneefi Felloo ,7/07/2010) waadaa olitti ibsame kana hunda seenuu isaanii himanii jiru. Walumaagala, waadaan sirna boojina ba’uu irratti seenamu waadaa yeroon daangeffame osoo hin taane kan hamma namoonni boojina wal ba’an lubbuun jiraatanitti isaan waliin jiraatu ta’ee darbees dhala isaanii waliin kan deemu w aan ta’eef waadaa kana cabsuun ykn haaluun waaqa birattis ta’e hawaasa naannoo biratti kan nama gaafachiisu waan ta’eef of eaeggannoo gochuun barbaachisaa a akka ta’e yaada kennamerraa hubachuun danda’ama. Haaluma kanaan waadaan sirna boojina ba’uu keessatti namoonni boojina walba’anii kakuun isaan waliif kakatan hanga namoonni kun lubbuun jiraatanitti kan isaan waliin turuufi darbees,dhala ,dhala isaanii kan qaqqabu ta’uusaa beekuun salphaadha. Odkennaan marii garee ‘A ‘akka jedhutti sirna boojina bauu irratti sirni kakuufi waadaa erga raawwatee booda maanguddoonni sirnicha gaggeessan coqorsa irraa hin cinne(kan hin nyaatamne) isa qopheessan sana namoota boojina walba’ani

harkatti kennuun ‘ harkatti qabadhaa ‘ jedhu yemmuu isaan coqorsa harkatti qabatan akkana jechuun ebbisu (Mokonoo Ejjetaa ,21/07 /2010) :

- (7) “ Haadhoo fi haadhoo waliif ta’aa,
Garaan keessaniifi afaan keessan tokko haa ta’u,
Ergasii nuuf tole kan jettani haa ta’u,
Hirkoofi hirkisa waliif ta’aa...”

Isa booda maanguddoonni bakka taa’umsa isaanitti deebi’anii taa’u. Yaada kanarraa wanti hubatamu maanguddoonni sirnicha gaggeessani kan isaan sirnicharratti dubbatani hundi waaqa birattis ta’e hawaasa naannoo biratti hojiirra akka oluuf yaadamee eebba eebbifamudha.

Ergaan eebba kanaas akka itti aanutti ibsamee jira.

Garaan keessaniifi afaan keessan tokko haa ta’u. Maanguddoonni kana yemmuu jedhan namoota boojina wal ba’an sanaan akkuma as dhhbbattanii kakattaniifi waadaa waliif seentan borus gochaan yookaan garaa keessaniin wal bukke dhaabbadhaa. Waliif yaadaa , rakkoo wal oolchaa jechuu isaanii ibsa.

Fakkii 5 : sirnicharratti yeroo coqorsa harkatti qabatani

Kunis bojjina ba’uun (obbolummaan) keessan kan milkii gaarii qabu haa ta’u, maaliifi firri keessan kan itti gammadan isiniif haa ta’u ,innis kan waliif toltan ta’aa yaada jedhu gabaabsuun dubbachuu isaanii akka ta’e ni hubatama.

Isa booda kaneen boojina ba'an coqorsa qophaa'ee taa'e waliin qabatanii eebba maanguddootaa ameen jedhanii fudhatanii sanaa booda coqorsicha gaammee fi dabbassaa waliitti suuqu . Odkennitoonni mariigaree 'A' fi 'B' akka jedhanitti "coqorsi sirna boojina ba'uu irratti dhimma itti ba'amu coqorsi akkasumaan osoo hin taane coqorsa irraa hin cinne ,kan beelladni hin nyaanne maan guddotaan qophaa'a . Akka aadaa naannoo kanaatti coqorsi jiidhaa ,Bonaafi Ganna kan lalisu ,lubbuu kan dheeratu kan dafee hin gogne waan ta'eef firoominni namoota boojina walba'aniis akkasuma ta'a jedhamee yaadama. Kanaafuu namoonni boojina walba'an yeroo maanguddoonni isaan eebbisan coqorsa qabachuun isaanii firoomni keenya akka coqorsa kanaa haa lalisu, Bonaafi Ganna hin gu'iin, haa dagaagu, itti haafufu, lafa haaqabatu jechuu isaaniiti" (Taakkalaa Dibaabaafi Balaay Fufaa, 21/07 /2010 / fi odkennaa marii garee 'B'Xiyyaar Duuressaa ,7/08//2010) fakkoomiin coqorsa badhadhina waan gaarii bakka bua'a jechuudha.

Yaada odkennitoota kanarraa wanti hubatamu hubannoo hawaasichi coqorsaan walqabatee qabu coqorsi lalisaa, jiidhaa, kan hin gogne akka ta'etti amananii fudhachuu isaaniiti. Kanatti fufuun namoonni boojina wal ba'an coqorsa harkatti qabachun isaanii eebbi kun lafa hin bu' iin saa qabatu jechuu saanii ibsa . Ergaan inni biroon ammo coqorsi sirna boojina ba'uu keessatti qabu akka tasaa namoonni guyyaa san sirnichaan booda dhufan yoojiratan namoonni boojina wal ba'an isaan kam akka ta'an adda baafachuufi isaan kam akka ta'an coqorsi mataa isaanirra jirachuusaa ilaaluun baru.

Odkennitoonni marii garee 'A' fi odkennan marii garee 'B' akka jedhanitti adeemsa sirna raawwii boojina ba'uu keessatti coqorsi waa lamaaf dhimma itti ba'ama :Inni tokko firoomni keenya haa lalisuu ,Bonaafi Ganna hin gu'iin eebbi maanguddoonni nu eebbisan lafa hin bu'iin nu haa qabatu isa jedhu yemmuu ta'u inni biroon ammo guyyaa sanaaf namoonni boojina walba'an coqorsa mataatti waliif suuquun (coqorsa mataa irraa)qabaachuun namoota kaan irraa adda ba'anii beekamu . Kanaafuu bakka coqorsi hijirretti sirna boojina ba'uu gaggeessuun rakkisaa ta'a" jechuudha. (Jabanaa Yaadataa , 21//07 /2010) (Alamayyoo Qanaatee , 7/08/2010)

Fakkii 6:Namoota afgaaffii irratti hirmaatan

Suuraa Aagoo Yaadataa

Suuraa Abdanee Aagaa

Odkennitoonni afgaaffii irratti hirmaachuun odeeffannoo kennan akka ibsanitti “ sirna boojina ba’uu irratti gochaan kan itti fufee raawwtu warri boojina walba’an yeroo murtaa’eef itillee (daajjarra) diriirfatanii taa’u sana booda inni boojina ba’e ka’ee kennaa obboleettisaaf fideeru jilbarra naqa. Shaarbii, balee, (shaashii) ,shittoo ,daara dhandha guutuu nikenna . Yoo qabeenya qabaate haadhaafi abbaa isheefis jilbarra buusee dhungata. Dhumarrattis, gumaata hiriyyoonni saafi firoottansaa isa waliin dhufan kan isaaf kennan hunda walitti qabe isheef kenne gala jechuun dubbatu (Aagoo Yaadataa, 14/07/2010fi Gammachuu Nugusaa, 7/ 07/ 2010). Odkennitoonni boojina ba’anii afgaaffii irratti hirmaatan (Roorroofi Gammachuun , 7/07/2010/ akkasumas Abdanee ,14/07/2010 fi ,Zarituu Felloo , 7/07/ 2010) gochaa kana hunda raawwachuu isaanii himanii jiru.

Walumaagala adeemsa kanaraa wanti hubatamu ,gochaaleen sirna kana irratti raawwatamaniifi meeshaaleen sirnicharratti barbaachisoo ta’an kanneen akka gaabii,balee ,donqaa ,dhiiga,biqila (farsoo) fi coqorsaa sirnicharratti hawaasni naannichaafi hiika guddaa qabaachuusaaniti. Akkasumas ,waadaafi kakuun sirna kanaa yemmuu gaggeeffamu donqaa qabatani ,waaqaafi lafa gidduu dhaabbatanii ; jaarsa biyyaa firaafi hiriyyootasaafi kan shee dura dhaabbachuun isaanii boojina ba’uun of eeggannoo cimaa kan barbaadu ta’uusa hubachuun nidanda’ama. Of eeggannoon taasifamuu qabu kun namoonni boojina walba’an dargaggoota (dhiiraafi duburaa) waan ta’aniif gara halagummaatti akka hin deebine isa jedhu ta’a.

Kanamalees,maatii ,ollaafi firoottanshee bakka tokkotti walitti qabamuun sirnicharratti hirmaachuun isaanii nyaataafi dhugaatiif yookaan gammachuu isaan hirmaachuuf qofa osoo hin taane ,obboleessa isaanitti dabalameef kanneen isaafi isheef fira dhiigaa ta'an waliin wal haabaraniif . Akkasumas, firoottan isheefi firoottan isaa bakka garaagaraa wal hin ilaalleefdha . yoo dogoggoran haraamuu jedhamu. Yaada kana kan cimsu “sirni kakuu boojina ba’uu sirna kakuu kamirrayyu of eeggannoo guddaa barbaachisa . Gochoonni raawwatamaniifi jechoonni dubbatamanis of eeggannoon hojiirra ooluu qabu. Kun akka ta’uuf immoo maanguddoonni sirnicharratti muuxannoo gahaa qabaniifi hawaasa naannichaa biratti fudhatama qaban baay’ee barbaachisoodha. Kun ta’uu baannaan gadheedha “jedha (Abdiisaa Jiraa, 7/08 2010)

Yaada nama kanaa irraa wanti hubatamu maanguddoonni jalqaba sirna kanaatti hanga raawwii sirnichaatti haala mijataa sirna kanaaf uumuurratti muuxannoo kan qaban qofa ta’uudha . Inni biroon namoonni boojina walba’an akka walitti tolaniif jecha waaqa kadhatanii eegaluufi eebbaan xumuruu isaaniti. Akkasmas namoonni kunneen dogoggora keessaa seenuun kan jalqaba ta’u booda, kan ta’u jalqabarratti akka hin raawwanneef qajeelchu. Wanti jedhamuu qabuufi jedhamuu hin qabne maal akka ta’e adda baasanii itti himuun isaanii , sirna kanarratti jedhamanii sirna kan biraa irratti kan hin jedhamneefi sirna kana irratti raawwatamanii sirna biraa irratti kan hin raawwatamne jiraachuusaa hubachuun namatti hin ulfatu.

Kanumaan kanwalqabate ,yaaada odkennitootarraa wanti hubatamu, akka aadaa uummatichaatti kakuufi waadaan safuu baay’ee sodaatamudha. Kakuun yaada namni waaqa waamee lafa qabatee lafa irratti waliif kakate kun yoo kakuu sana cabse ykn yoo diige waaqa biratti kan ittigaafatamu ,lafa irratti immoo sanyiisaatiif hooda kan ta’e wanti dhala namaaf hin malle sanyii keessatti kan dhalatu fafa kan ta’etu mul’achuu danda’a . Waadaanis maanguddoota biyyaa duratti kana siifan gadhaa ,akkasan siif ta’a, akkasittan si bukkee dhaabbadhaa jedhanii wabii waliif darbuudha .Kunis haalamuu hin qabu. Walumaa gala yaada kanarraa wanti hubatamu,aadaa hawaasichaati waliigaltee isaanii waliin gargaarsi waaqaa akka jirudha.

4.3. Sirnichaana Booda Waantoota Raawwataman

Sirnichaana booda waantoota inni boojina ba’eefi isheen boojina isa baate raawwachuu qaban ilaalchisee Odkennitoonni marii garee ‘A’ 21/ 07/2010 fi marii garee ‘B’ 7/08/2010 akka himanitti sirna boojina ba’uu erga raawwatameen booda waantoonni raawwatamuu qaban akka

jiranidha. Walumaagalatti gama lachuun wanti rawwatamu qabaniif gaheen afaanii maalii kan jedhu akka itti aanutti qaaceffamanii jiru.

4.3.1. Sirnichaana Booda Isa Boojina Ba'een Waantoota Raawwataman

Sirnichaana booda waantoota isa boojina ba'een raawwatamuu qaban odkennitoonni marii garee 'A' fi kan marii garee 'B' akka jedhanitti namni boojina ba'e tokko sirnichaana booda galee maatii isaa mariisisee ji'a tokko hanga ji'a sadii gidduutti obboleettiisaa (boojinasaa) gaafa akkasii koottu jedhee mana aseennaa waammata.

Guyyaa waammate sanatti farsoo (biqila) naqsiifatee ,nyaata hanga humni isaa danda'e qalma qopheessee ,firaafi olla isaa waammatee maatii isaa waliin taa'ee eeggata . bakka keessummoonni ishee waliin dhufan taa'an qofaatti qopheeffata. Yeroo jarri dhufan' ol seenaa' jedhu isaanis akkuma dhufaniin ol seenu. Inni boojina ba'e bakkuma taa'u taa'ee ishee simatee kennan isheen fiddeefii dhufte gaabii,uffata dhandha guuttuu fudhata jechuudha.

Itti fufee nyaata isheen qabattee dhufteetu dhiyaata. Isa booda nyaanniifi dhugaatiin manaa qophaa'ee nama hundaaf dhiyaata. Inni boojina ba'e sun obboleettii / boojinasaa/ fi miinjee waayelasa / waliin maaddii tokkoti nyaatu.Haaluma kanaan ,dhugaa ,taphachaa dargaggoonni ishee waliin dhufanis ta'e kanneen as jiran gara sirbuu ,geeraruutti deebi'u. dhumarratti warri galanii galanii innimmoo keessumoota hafan galfata “ jechuun himu.

Odkennitoonni boojina ba'anii afgaaffii irratti hirmatan (Abdannee,Felloofi Zarituun) sirna kana raawwachuu isaanii himaniiru. Adeemsa sirnichaana booda isa boojina ba'een raawwatamu kanarraa wanti hubatamu,gaafa inni mana ishee deeme sirnicha raawwatu namoonni (firoonni) isaa waliin deemaniifi finni ishee fira ishee kan ta'an warri hinbarre ishee waliin kan dhufani firoottan ishee waliin wal haabaran jedhameetu. Kunis kan barbaachiseef,gara fuulduraatti firri kansaafi kan shee waliif fira, isaaf obbolaan kan ta'an isheefis obbolaan, akkasumas isheef obbolaan kan ta'an isaafis obbolaan akka ta'an walhaabaraniif. Kunimmoo yaada halagummaa irraa akka of eeggataniif yaadameeti (Jabanaa yaadataa ,21/07/ 2010) fi Alamayyoo Qanaatee , 7/08/2010)

Kanamalees, odkennitoonni marii garee 'B' yaada dabalataa yemmuu kennan “ Inni boojina ba'e sirnichaana booda guyyaa ayyaanaa manatti waamee waliin ayyaneffachuuf ,gaddaafi

gammachuushee waliin hirmaachurra darbee gaafa isheen heerumtu (guyyaa cidha ishee) obboleessi boojinaa qooda guddaa qaba. Kunis ,mi'a isheen gaafa heerumaa walitti qabattu kan to'atu ,dhimma gaafa sanaa hangaa hintala eebbisanii kennanitti ishee,maatiisheefi hamaamota gidduu jiru kan mariisisu; guumata isheen argatte galmeessee kan hamaamotatti kennu boojina isheeti . Akkasumas, sirna gaa'elashee keessatti qooda obboleessi hangafaa argatu innis waliin taa'ee ni argata. Dhumarrattis ,yeroo maatiin ishee eebbisanii ishee kennan maatii ishee harkaa lafa isheen teessee eebbifamtee fuudhee ,quba moggee ishee ciniinsisee miinjolii isheetti kan kennu boojina isheetti “ jedhu (Baayisaa Mootiifi Alamayyoo Qanaatee , 7/08/ 2010)

Walumaagalatti ,yaada odkennitoota kanarraa wanti hubatamu boojina ba'uun jaalala obbolummaaf qofa osoo hintaane dargaggeessiifi dargaggeettiin tokko maatii waliin osoo jiranii qooda isaan ba'uu qabanidha. Kunis aadaa hawaasichi ittiin jiraatu keessaa isa tokko ta'uu isa mul'isa Keessumaa dubarri tokko obboleessa hangafaas ta'e eegoo kan wajjin dhalatte hinqabdu taanaan boojina ba'uun dirqama isheetti ta'a. Akka aadaa hawaasichaatti dubarri geesse tokko hiyyoo masqalaa qofaa hin deemtu, sirba yoo kadhatamtes qofaa hin deemtu, ni eegamti ,kabajas qabdi . Kanmalees ,yoo isheen kadhatamte dhimma isheefi kaadhimaa gidduu jiru soda tokko malee kan haasofisiisu boojina isheetti. Darbees gaafa gaa'ela ishee qooda mataasaa danda'e waan qabuuf boojina ba'uun baay'ee barbaachisaaf kan nama hawwisiisu ta'uu isaa hubachuun nidanda'ama.

4.3.2 Sirnichaana Booda Ishee Boojina Baateen Waantoota Raawwataman

Sirnichaana booda ishee boojina baateen waantoota raawwatamuu qaban ilaalchisee hirmaattonni marii garee 'A' yaada yemmuu kennan “isheen boojina baate gaafa waamamte sanatti dursitee namoota ishee waliin deeman hiriyyoota isheefi firootan ishee qopheeffatti. Guyyaa waamamte sana galgala kennaa isaaf kennitu gaabiifi kan biroo kan humni ishee danda'e, akkasumas guyyaa sana dhaqqee maatii isheef obbolaan ishee warra achii kan ittiin walbartu nyaataafi dhugaatii kanneen akka daabboo, qorii,(dhobdhoobbo,) sukkummaafi haraqee qabattee deemi.

Akkuma achi geesseen dursitee olseentee boojinni ishee taa'ee ishee eeggachaa jirutti gad jettee jilba isaa dhungattee gaabiifi kennaa kan biroo fiddeefi dhuftee jilbasarra keessee booda nagaa

gaafatti . Ittifufee abbaasaafi haadhasaa jilba dhungattee yoo kan fiddeef dhufte qabattee jilbarra keessi yookan immoo jilba dhungattee nagaa gaafatti. Akkasumas, obbolaan akka hangafaafi eegootti tartiiban taa'an hunda namoota mana sana keessa taa'an dabalatee nagaa gaafattee nyaata fiddeefi dhufte namoota ishee waliin dhufaniifi kan mana sana jiran hunda qammasiisiti . Isa booda boojina isheefi waayelasaa gidduu teess. Itti fufee nyaataafi dhugaatii manaa qophaa'etu dhiyaata .Namoonni erga nyaatanii,dhganii quufqnii inni kaan geeraruutti ka'a ,dargaggeessiifi dargaggeettiin gad ba'anii weeddisanii,sirbanii erga quufanii namoonni ishee waliin dhufan gumaata isheef kennanii achumaan galu . Isheen immoo oldeebite obbolaan dubaraa wajjin dhalatte tokko yookaan lamaafi isa gaafa boojina baate maqaa dhhftee kakatte sana waliin guyyaa lama bultee gaafa sadeffaa gumaata warri ishee waliin dhufan isheef kennan hunda walitti qabdee boojina isheef kennitee galti (Balaay Fufaafi Taakkalaa Dibaabaa ,21/07 2010)

Akkasumas , boojina ba'anii afgaaffii irratti kan hirmaatan (Abdanee Aagaafi Zarituu Balaay) sirnichaan booda waan jedhame hunda raawwachuu isaanii ni dbbatu. Dabalees hirmaattoonni marii garee 'B'(Xiyyaar Duuressaa , Abdiisaa Jiraafi shiffarraa Dheerassaa) yaada dabalataa akka itti aanutti dubbatu “yaanni jedhame akkuma jirutti ta'ee ,isheen boojina baate gaafa inni fuudhu qooda guddaa qabdi .Kunis yeroo inni fuudhu yoo xiqqaate torbaan lama yookin turban tokko jettee hojii cidha sana kan hojjetu isheedha . Gaafa inni fuudhu sana immoo dur hamaamonni shaashiin lixe jedhama.Shaashii sana isa fuudhuuf kan hidhu ishee inni boojina ba'edha . Kanamalees, yeroo inni hintala (misirroo)fidee dhufu 'balbala qabaa' kan jedhamu nijira.Balbala qabaa san kan qabu boojina isaafi ishee inni gaafa boojina ba'u maqaa dhahee kakate sanadha. Dur namni guyyaa fuudhee kaasee hanga guyya shaniitti manatti hin galu. Kan inni hanga guyyaa shaniitt keessa turu 'caagulaa' kan jedhamu muka jiidhaa kanneen akka birbirsaa, ulumaayiifi laaftoo qofa irraa ijaarama. Caagulaa kan namni hundi akka arge hin seenu; nyaataafi dhugaatii kan geessu, mishirroo dhufte kan haasobsiisu ishee inni boojina ba'e qofaadha “jechuun ibsu.

Yaada kana ilaalchisee kan boojina ba'e Roorroo Waxaa 7/072010/ yoo dubbatu ‘boojinni ofii haadhaafi haadhoo ofii namaa caalti. Obboleettiin waliin dhalatan maal namaa gooti ? maali gaheen obboleettii ? jechuun dubbata. Yaada nama kanarraa wanti hubatamu boojina ba'uun

faayidaa guddaa kan qabu akka ta'eefi namoota boojina walba'an gidduu jaalalli guddaan jiraachuusaati (Roorroo Waxaa, 7/072010)

Walumaagalatti, sirnichaana booda ishee boojina baateen waantoota raawwatamuu qaban ilaalchisee hirmaattonni marii garee 'A' fi marii garee 'B' akka jedhanitti obboleettii boojinaafi obboleessa boojina dhabuun jiruufi jireenya ofii keessatti qooda guddaa dhabuu akka ta'etti baay'ee diqisiifatanii dubbatu. Haaluma kanaan, boojina ba'uun namoota gaa'ela ijaaraniifi akka daandii walittidhufeenyaatti kan gargaaru ta'uusaa hubachuun salphaadha. Kanamalees, boojina ba'uun gama gamtaan jiraachuu keessatti yeroogaddaas ta'e yeroo gammachuu waliif birmatanii waliin jiraachuu keessatti ga'ee guddaa kan qabu ta'ee argama.

4.4. Meeshaalee Sirna Boojina Ba'uurratti Hojiirra oolaniifi Ergaa Isaan

Sirnicharratti Qaban

Odkennitoonni afgaaffiin qorataaf odeeffannoo kennan hundi isaanii akka jedhanitti yeroo boojina ba'uun gaggeeffamu meeshaaleen barbaachisan: gaabii, balee donqaa (canfi) ,qabu,farsoo biqila garbuufi geeshoo irraa hojjetame dhiiga namoota boojina walba'anii ,coqorsa mataan isaa irraa hin cinne ,lafa,dajjaa (itillee) qulqulluu ta'edha.

Yaada kanarraa wanti hubatamu ,sirna raawwii boojina ba'uu irratti gaabii, balee (naxalaa) ,farsoo ,dhiiga, coqorsa ,lafaafi daajjaa itilleen barbaachisoo ta'uu isaanidha. Kanarraa ka'uun waantonni kunneen bakka hin guutamnetti sirna raawwachuun akka hin danda'amne ni tilmaamama. Kanaafuu ,sirna boojina ba'uu raawwachuuf ,gaabiifi balee, farsoo,dhiiga, coqorsa, lafaafi daajjaa (itilleen) jiraachuun dirqama akka ta'e ni hubatama.

Meeshaaleen sirna boojina ba'uu irratti dhiyaatan kun hawaasicha keessatti waantota ibsani qabu. Meeshaaleen kunneen akka gaabii ,balee,farsoo,dhiiga coqorsiifi waanti irra taa'amu akkasumaan kan filataman osoo hin taane waan bakka bu'ani qabu. Dhimmi isaan bakka bu'anii ibsani kunis hawaasicha keessatti bakka olaanaa qaba. Haaluma kanaan meeshaaleen sirna raawwii boojina ba'uu irratti barbaachisan kanneen hawaasicha biratti yeroo boojina ba'uu maaliif akka oolan,hiika itti kennamu maal akka ta'e, sirnicharratti yeroo kam akka barbaachisaniifi ergaa isaan sirnicharratti dabarsan akka itti aanutti ibsamee jira.

4.4.1. Gaabiifi Balee (naxalaa)

Gaabiifi baleen sirna boojina ba'uu keessatti baay'ee barbaachisoodha. Kunis ,akka aadaa naannoo kanaatti gaabiin akka waan meeshaalee ulfoo ,simboo miidhaginaafi qulqullu dacha ta'etti beekama. Kanaafuu, inni boojina ba'u gaabii isaa diriirsee ofiis uffatee ishee boojina ba'u sanarra buusuunsaa, isheenis balee ishee akkasuma gochuunshee anis siif ulfina simboodha. Atis anaaf akkasuma jechuu isaaniiti. Kanatti dabalees firrikoo dachaan bal'inaan jiran firkeeti, firrikees firakooti ...jechuu isaanii agarsiisu. Akkasumas, fakkoomiin isaas” simboo yykaan ulfina “ kanbiraan immoo firri dachaan bal'inaan gar lachuu jiran fira waliif ta'uu isaanii ibsa jechuudha.

Haala kanaan hubannoo hawaasichi sirna boojina ba'uu irratti gaabiin (baleen) walqabatee qabu gaabiin baleen ulfina simboo (midhagina,dacha qulqulluu akkuma ta'e obboleettiin obboleessaaf obboleessimmoo obboleettiin ulfina ,simboo ,waliif ta'uu isaaniifi firrisaa isheef fira firrishees isaaf fira ,akkasumas,firoottan isaanii deebi'anii waliif fira ta'uu hubachuun nidanda'ama. Kunimmoo namoonni boojina walba'ani kuni firri/finni/ isaan bal'inaan qaban gara fuulduraatti waliif fira ta'uu hubatanii waliif akka amanamaniifi ija halagummaan akka walhinilaalleef waliif kakachuu isaanii gaabii/balee/ bakka buusanii fedhii qaban ibsachuu isaanii beekuun waan ulfaatu miti.

Akkasumas, namoonni boojina wal ba'an yeroo waliif kakatan donqaa (canfii) gaabiifi balee qabatanii yeroo waliif kakatanitti ilaalama . Firoottan isaanii kunis akka ofii wanta jedhamuu qabu jedhanii kakatanitti amananii fudhatu. Kunimmoo ,hubannoo hawaasichi sirna kana keessatti itti fayyadama afaaniin walqabatee qabu hammam akka ta'e nama hubachiisa.

4.4.2. Farsoo

Farsoon hawaasicha biratti bakka olaanaa qaba.Innis durii jalqabee uummanni aanaa Amuruu, Jaartee, Kiiramuufi Giddaa Ayyaanaa kanneen ta'an durba dubbachuu, boojina walba'uuf, miinjee walbaafachuuf, dursa biqila irraa ilaaluuf biqila cabsachuu beeku haadha warraa mana sanaa iyyaafatu. Haala kanarratti hundaa'uun warri abbaa abaluufaa warra guddaadha; warra aadaa beekanidha. Jedhamanii beekamu. Kanarraa ka'uun biqilli mana sanaa yeroo hunda yoo argame, dheebonnaan mana abbaa abaluufaa deemanii afaan qullaa hin galani, afaan gogaa tasa gadinama hin lakkisan jechuun warra sana faarsuun nijira .kun immoo,biqilli mana jirachuunsaa mallattoo warra guddummaafi aadaa beeku kanibsu ta'uunsaa hawaasicha biratti beekamaadha.

Tajaajila farsoo fakkoomii qodaa guutuu qabatanii wal eebbisuun qabu kan biraan guutuu ta'uudha. waancaa guutuu qabachuun waanti raawwatamu sun akka guutuu ta'etti ilaalama. Kana jechuun hawaasicha biratti biqilli cabee guutuu biqilaa qabatanii waleebbisuun ,waadaa waliif seenuun aadaa hawaasichaa keessatti hir'uu yoo ta'e akka waan gaarii hin taanetti ilaalama. Fakkeenyaaf, waan tokko otoo safaranii gidduutti yoo hir'ate waantichi soba akka ta'etti ilaalama. Hawaasichi waan hir'uu gaariimiti, sobadha, hir'uudhas jedha. Kanaafuu aadaa hawaasichaa keessatti farsoo qodaa guutuutti waleebbisuun, waadaa waliif seenuun akka jireenyi fuulduraa akka jireenyi fuulduraa guutuufi milkaa'aa ta'eeti amanamee fudhatama.

Kanumaan walqabatee, sirna akkasiirratti afaan gogaadhaan wal eebbisuun ,waadaa waliif seenuun dhorkaadha. Waan firoomaa raawwataniif waanta akka kanaa irratti immoo afaan jiidhaan waadaa waliif galu ,waleebbisu. Kanaafuu akka aadaa hawaasa naannoo kanaatti waan akka waadaa ,eebbaafi kan biroo irratti afaan jiifatanii waan ta'uu qabu yoo raawwatan hariiroon jara lamaan gidduu jiru gara fuulduraatti quufa jiidha, gammachuu kan qabuufi ergasii naaf tole kan jedhamu ta'a jedhamee amanama,

Inni biraan immoo, namoonni boojina walba'ani kan isaan farsoo waancaa guutuu keessa ofii unatanii wal unachiisuun waancaa saanii walitti makamuu tokko ta'u isaanii agarsiisuuf jechuudha . Kunis kan ifa ta'u qodaa namni tokko irraa unate keessaa utuu wal hin tuffatiin namni biraan fudhatee unachuudha. Kanaafuu, warri boojina wal ba'an obbolaan garaa tokkoo waliin dhalatan ta'uu isaanii kan ml'isu keessaa tokko farsoo qodaa guutuu irraa ofii unatanii wal unachiisuun waancaa farsoo tokko qabatu.

4.4.3. Dhiiga

Waantoota sirna boojina ba'uurratti dhimma itti ba'aman keessaa tokko dhiiga. Dhiiga jechuun dhangala'aa qaama namaa keessatti argamu, qarshiin kan hin argamne uumaa waaqaati. Sirna boojina ba'uu keessatti namoota boojina wal ba'an qoraattii laaftoon quba moggee saanii qabatanii kakatan warananii dhiiguun dhiiga sana walitti makuun ergaa of keessaa qaba. Kunis, namoonni boojina wal ba'an orma kan firooma dhiigaa hin qabne kun dhiiga tokko (finna) waliif ta'uu isaanii agarsiisuuf jedhameetu kan dhiigni saanii walitti makamu . Kanamalees, akka aadaa hawaasichaatti sirna kana keessatti dhiiga buusuun ,warri boojina walba'an boor jiruufi jireenya isaanii keessatti garaa waliif laafuu, walii nahu, waliif dhiigu

jedhamee yaadama. Haa ta'u garuu, haala yeroo ammaa hubannoo keessa galchuun dhiiga buusuurra dhugaatii bakka buusanii itti fayyadamu bakka dhiigaa jechuudha.

Dhimma kana keessatti dhiiga barbaadame sana buusuuf qoraattii laaftootu filatama. Kunis, qoraattiin kan biroon kaneen akka qoraattii agamsaa yoo ta'e hadhaa qaba. Yoo lilmoo (marfee) ta'e sibiila ni jabaata . Kunimmoo namoonni boojina walba'an firoomaaf waan ta'eef fakkoomiin isaa gara fuulduraatti walitti hadha'a yookaan akka sibiilaa walitti jabaatu jedhamee amanama .Qoraattiin laaftoo garuu akkuma maqaasarraa hubachuun danda'amu garlaafina jedhanii bakka buusuun itti fayyadamu .Kanamalees,laaftoon aadaa hawaasichaatti gaa'ela keessattis ta'e sirna adda addaa keessatti raawwachuuf bakka guddaa qabaa.

Haaluma kanaan,yaada kanarraa wanti hubatamu boojina faayidaa yeroof jecha walitti dhufeenya namootaa kan ijaaru osoo hin taane namoota boojina walba'an irra darbee ijoolleen isaaniifi ijoolleen ijoolle saanii obbolaan waliif ta'uu isaaniitu calaqqisa .Dabalataan dhiigni namoota boojina wal ba'anii walitti makuunsaa nuyi har'aa kaasnee haadhoodha, dhiigni keeya tokko lammiin keenya s tokko jechuusaanii kana ibsuufis kakuu isaan gidduu jiru cimaa ta'usaa ibsuuf kan yaadamedha. Kanaafuu, adeemsa sirna raawwii boojina ba'uu sirna kaan irraa addummaa qaba yoo jedhame soba hin ta'u.

4.4.4. Coqorsa

Coqorsi sirna boojina ba'uu irratti dhimma itti ba'amu coqorsa akkasumaanii osoo hin taane, coqorsa irraa hin cinne kan hin dheedamne maanguddootaan barbaadamee tu qophaa'a Akka aadaa naannoo kanaatti coqorsi jiidhaa, Bonaafi Ganna kan lalisu ,lubbuu kan dheeratu,kan dafee hin gogne waan ta'eef firoomni namoonni boojina walba'aniis akkasuma ta'a jedhamee yaadama. Kanaafuu ,namoonni boojina walba'an yeroo maanguddoonni isaan eebbisan coqorsa harkatti qabachuun isaanii firoomni keenya akka coqorsa kanaa haa lilisu , Bonaafi Ganna hin gu,iin ,haadagaagu,itti haafufu,lafa haaqabatu jechuu isaaniiti. Gammachuu Shokkolfi Balaay Fufaa,(21/07/2010)

Hubannoo hawaasichi coqorsaan walqabatee qabus lalisaa, kan hin gogne ,namni yeroo nama eebbisu coqorsa alalfatee namatti tuttufee yoo nama eebbise eebbi sun kan lafa hin buune,kan nama qabatu ta'uusaatti beeku. Kanatti fufuun namoonni boojina walba'an coqorsa harkaan qabatanii eebba maanguddootaa amen jedhanii erga fudhatanii booda inni dhiiraa qarree isheetti

suuqa ,isheenis mataasaatti (dabbasaasaatti) suuqxi. Kunis ,eebbi kun lafa hin bu'iin saa qabatu jechuu isaanii ibsa. (Baayisaa Garbaafi Taakkalaa Dibaabaa,(21/07/2010)

Inni biroon ammo akka tasaa namoonni guyyaa sana sirnicha booda dhufan yoo jiraatan namoonni boojina walba'an isaan kam akka ta'e adda baafachuuf coqorsi mataa isaanirra jiraachuu isaa ilaaluun eenyu akka ta'an adda baafatu . Kanaafuu, adeemsa sirna raawwii boojina ba'uu keessatti coqorsi waan lamaaf dhimma itti ba'ama .Inni biroon firoomni keenya haalalisu ,Bonaafi Ganna hingu'iin ,eebbi maanguddoonni nu eebbisan lafa hin bu'iin nu haa qabatu isa jedhu agarsiisa . Kanaafuu, bakka coqorsi hin jirretti sirna kana gaggeessuun rakkisaa ta'a.

4 .4 .5. Lafa

Namoonni boojina ba'uu irrattis ta'e gaa'ela irratti yeroo waada waliif seenan ,yeroo wal eebbisan muka irraa(taa'uumsa irra)hin taa'ani lafa taa'u malee sababiin isaas,lafti gara bal'eessa danda'aa waan hundumaati kan loogii hin hojjenneefi kan nama hin qoodne hunda kan baatudha jedhanii amanu. Akkasumas dhalli namaa biyyee irraa waan dhufeef yeroo deebinee gara biyyee dhaqnu nu gaafachuu danda'a jedhanii waan amananiif lafa taa'uun waadaa waliif seenu . Waadaa waliif seenames lafti kun akka dhaga'uuf jedhamee yaadameetu. Uummanni Oromoos lafti kan dhugaa hin dhoksine, kan hin dabsinedha ,jedhee waan amanuuf miidhaan tokko yoo irra ga'u dhugaan yoo jalaa dabu kan inni waaqaafi lafattan hima jedhus kanumarraa ka'uun akka ta'e nama hubachiisa . Haaluma kanarratti hundaa'uun kan namoonni boojina walba'an yeroo eebba maanguddootaa coqorsa kan qabatan akkasumaan diriirfatanii lafa taa'uun waadaa waliif seenu kennaas wal harkaa fudhatu.

4 .4 .6. Daajjaa yookaan Itillee

Sirna boojina ba'uu keessatti daajjaa (itilleen) kan barbaachiseef yeroo lafa taa'anii kennaa walii fudhatan diriirfatanii waan ta'aniif akkasumas kan waadaa waliif seenan lafa diriirfatanii taa'anii waadaa waliif seenu waan ta'eef awwarri lafa jiru uffata namootaa sanaa akka hin balleesineef jedhameet. Kunimmoo guddina saayinsiifi teekinooloojiin dura uummanni oromoo aanaa kanaa qulqullinasaa kan eeggatu ta'uu nama hubachiisa.

4. 5. Faayidaa Boojina Ba'uun Jiruufi Jireenya Hawaasa Oromoo Aanaa Amurruu Keessatti Qabu

Hawaasni naannoo tokko jiraatu adeemsa jiruufi jireenyasaa keessatti aadaa ittiin jiraatu ni qaba. Waliin jireenya hawaasa naannoo tokko jiraataniif aadaan isaanii kaayyoo mataasaa danda'e ni qaba. Haaluma kanaan boojina ba'uun hawaasa naannoo kana gidduuttis ta'e hawaasa sababa garaagaraatiin bakka biraatii dhufee naannoo kana jiraatuun yeroo gaggeeffamu kaayyoo gaggeeffamuuf qaba. Odkennitoonni marii garee 'A' (Balaay Fufaafi Taakkala Dibaabaan, 21/07/2010) akka ibsanitti "namni boojina ba'u tokko yeroo boojina ba'u akkasumaan osoo hin taane waan bu'uura tae tokko faayidaa irratti xiyyeeffatu ni qaba. Faayidaa namoonni irratti xiyyeeffachuun boojina walba'an keessaa muraasni:

- Namoonni sababa garaagaraan biyya biraa (qomoo biraa) irraa dhufanii naannoo kana jiraatan firaafi finna guyyaa gaddaafi gammachuu isaan waliin hirmaatu barbaacha boojina ba'u
- Qomoon isaanii Oromoo ta'ee naannoo kan jiraatanii obboleessa yookaan obboleettii waliin dhalatan yoo hin qaban ta'e obboleettii yookaan obboleessa qaba ofiin jechuuf boojina ba'u.
- Dur namoonni daldala garagaraaf lukaan biyyarraa biyyatti deemanii daldalu .Yeroo kana mi'a yookniin horii daldalan sana bakka bulfatan barbaacha,ofiis bakka buufataniif jedhanii boojina ba'u.
- Dhiirriifi dhiirri tokko hiriyyaa waliif ta'anii mana walii kan deeman yoo ta'e haadha manaa isaanii yookiin obboleettii isaaniitti akka wal hin shakkineef boojina ba'u.
- Dargaggeessi tokko dubara tokko fuudhuuf yookaan hiriyyummaaf yoo barbaade fira isheen itti dhiyaattu yookaan fuudhaaf yoo barbaade fira isheen itti dhiyaattu hiriyyaa ishee tokko boojina ba'a . Kunis, karaa ishee boojina ba'ee ishee fuudhuuf barbaade argachuuf jedheetu.
- Boojina ba'uun aadaa hawaasa naannoo kanaa waan ta'eef dargaggeessiifi dagaggeettiin boojina hin bane akka nama jiruufi jireenya isaa keessaa qooda guddaa dhabeetti ilaalama.

Akka yaada kanaatti boojina ba'uun yeroo jalqabaaf rakkina ittiin ooluuf haata'u malee adeemsa keessa hawaasa naannichaaf qooda jiruufi jireenya keessatti dargaggeessiifi

dargaggeettiin tokko fudhachuu qaban ta'ee argameera. Kunis, jaalalli namoota boojina walba'an gidduu jiru boojina ba'uun aadaa jaallatamaafi hawwatamaa ta'uu isaa nama hubachiisa. Darbees, aadaa boojina ba'uurraa eenyutu fayyadamaa yaada jedhu ilaalchisee yaanni odkennitoota irraa argame akka itti aanutti ibsamee jira.

4.5.1. Warra Boojina Walba'aniif

Namoota boojina walba'aniif faayidaa boojina ba'uun qabu ilaalchisuun (Gammachuu Nugusaa, 7/07 /2010) yaada yookennu ani yeroon dhaladhu obboleettis ta'e obboleessa hin qabu ture haatika bitas mirgaafi ana qofa qabdi kanarraa kan ka'e bakka oboleetti duukaa dhaladhee ergan dhabee boojina ba'uun na barbaachise .Kunis, akka seera aadaa sirna fuudhaafi heeruma biyya keenya kanatti Amuru ,Jaartee, Kiramutti gaafa fuudhaa kan balbala qabaa misirroon dhufu kan weeddisee balbala qabee olgalchu obboleettiidha . Yoo obboleettiin waliin dhalatte hin jirtu taanan ishee boojina baateti balbalasaaf qaba ,haasofsiisasa.

Haala kanan obboleettiin koo (boojinni) koo sun na gargaartee gaddaafi gammachuu nafaana hirmaattee,anis guyyaa heeruma ishee akka abbummaatti bakka bu'ee kan raawwatu anadha. Erga mana ijaarrees hanga guyyaa har'aatti walwaammannee waliif birmachuun waliin jiraanna” jechuun faayidaa boojina ba'uu irraa jiruufi jireenya isaa keessatti argate ibsa.

Haaluma kanaan kan boojina ba'an Darajjeefi Alamayoon akka jedhanitti “namni kan boojina ba'u irra jireessaan faayidaa tokko barbaacha . Kunis, hawaasa inni keessa jiraatu orma yoo ta'e fira amanamaa yeroo rakkootti isa gargaaru argachuuf. Kanamalees, akkatasaa ta'ee obboleettiin wajjin dhalate, isheenis obboleessa hangafaa kan wajjin dhalatte ,yoo hin qabaanne tumsa obboleessa yookin obboleettiin namaaf gootu argachuuf jecha boojina ba'u “ jedhu.

Gama biraan odkennitoonni marii garee 'A' keessatti hirmaachuun Gammachuu shookkoliifi Mokonnoon Ejjetaa yaada kana yeroo dubbatan “namni tokko yeroo boojina ba'u faayidaa irratti xiyyeeffatu niqaba. Kunis namoonni daldala garaagaraatiif biyyarraa biyyatti deeman bakka mi'a (horii) isaanii bulfatanii ofiis boqotan barbaacha boojina ba'u” .Namoonni kun qabeenya isaaniifis ta'e walii walii isaaniif amantummaa guddaa waliif qabu. Sababiin isaas boojinniifi obboleessi yookaan obboleettiin wajjin dhalatan tokko waan ta'eef. Kan biraan immoo dargaggeessiifi dargaggeettiin tokko kan boojina wal ba'an obboleessa yookaan obboleettiin waan hin qabneef qofa osoo hin taane boojina ofii obboleessaafi obboleettii ofii caalaa kan

dhoksaa ofii itti himatan waan ta'eef. Kanaaf, boojina ba'uun gaafa gaddaas ta'e gaafa gammachuu kan kooti jedhanii kan itti himatan qabaachuudha jechuun faayidaa boojina ba'uun qabu gababsanii kaa'u.

Faayidaa boojina ba'uun namoota boojina wal ba'aniif qabu ilaalchisee yaada od kennitootaarraa wanti hubatamu, kaayyoon boojina ba'uu inni guddaan faayidaa barbaacha akka ta'e dha. Kana jechuun namni tokko kan boojina ba'u boojina ba'uun aadaa waan ta'eef qofa osoo hin taane gaafa rakkate tokko kan isa gargaaru argachuuf, yoo nama ormaa ta'e hawaasicha keessatti amantummaa argachuuf jecha akka ta'edha. Kanaaf aadaan boojina ba'uu jaalalaan hawaasa naannichaa kan walitti hidhee jirudha jechuun ni danda'ama.

4. 5. 2. Hawaasa Naannoof

Faayidaa boojina ba'uun hawaasa naannichaaf qabuun walqabatee odkennitoonni marii garee 'A' fi marii garee 'B' akka jedhanitti," namni orma ta'e tokko hawaasa naannichaatti makamuun gamtaan hojjechuuf faayidaa qaba. Kanamalees, sababa adda addaan yoo rakkate ,gaddi yoo itti dhufe akka maal dhibdeetti gargaaramuuf isa tajaajila. Maatiin tokko dhala dhiiraa yookaan dhala duburaa hinqabu yoo ta'e kan dhalasaa hin taane dhala godhatee amantummaan jiraachuu hawaasichaaf bu'aa guddaa qaba " jedhu .

Yaada olitti odkeennitoonni himan kana irraa wanti hubatamu boojina ba'uun namoota boojina wal ba'an qofa kan walitti hidhu osoo hin taane jiruufi jireenya hawaasummaa naannoo sanaa keessattillee shoora olaanaa qabaachuusaati . Kana jechuun hawaasni gama isa boojina ba'eefi ishee inni boojina ba'een jiran gaddaafi gammachuu irratti waliin hirmaachuu danda'u . Kanamalees, namoota gaddi isaan qaqqabe hirmaachuu irratti ga'ee olaanaa taphata. Yakkaafi yakkamaa biyya keessaa dhabamsiisuu keessatti faayidaan boojina ba'uu waan akka laayyootti ilaalamu miti. Kanaafuu, boojina ba'uu irraa wqarra boojina walba'an qofaa osoo hin taane hawaasni naannoo fayyadamoo akka ta'an beekuun salphaadha.

4 .5 .3 . Hiika Lakkoofsaafi Guyyaa

Aadaa hawaasa aanaa Amurruu keessatti waantoota akka waadaafi boojina ba'uu ,sirna gaa'elaa eebba garagaraa , jaarsummaa taa'uu,sanyii facaasuufi gaagura hidhuu irratti lakkoofsiifi guyyaan filatamaa ta'ee ni jira . Fakkeenyaafi sirna kakuu, waadaa boojina ba'uufi gaagura hidhurratti lakkoofsi haquun bakka guddaa qaba. Gaagura yeroo hidhan sadii ,shan ,toorba

,sagal... hidhama malee lama ,afur,ja'a,saddeti... hin hidhamu . Sababiin isaas, lakkoofsi gaguraa sanaa guutuu yoo ta'e kaannisini itti hin galte jedhamee amanama. Yeroo boojina ba'uu biqila /farsoo / al-sadi sadii kan wal unachiisan,yoo al-lama ,al-afur, al-ja'a... walunachiisani hariiroon ijaaramu jabina akka hin qabnetti ,kan dafee addaan citu akka ta'etti ilaalama . Kanaafuu, sirna boojina ba'uu irratti lakkoofsi filatamaa ta'ee akka milkii gaariitti ilaalamu sadiidha. Kana darbinaan garuu shan yookaan toorba dha.(Balaay Fufaa,21/07/2010)

Fayyadama guyyaa sirni boojina ba'uu itti raawwatu ilaalchisee hawaasichi hubannoofi falaasama guddaa qaba. Kunis, sirna boojina ba'uu raawwachuuf guyyoonni jiran guutuufi hir,uu jedhamuun qoodamu. Kana jechuun , kanneen akka:Wiixataa, Roobiifi Jimaataa guyyoota hir'uu sababa ta'niif milkii gaarii hin qaban jedhamanii amanamu . Fakkeenyaaf ,Wiixatni guyyaa ayyaana ekeratti ; guyyaa ekeeraan ittiin sooramtudha malee ,guyyaa gaa'elaa,guyyaa sanyii facaasan, guyyaa sirni adda addaa itti gaggeeffamu miti yaanni jedhu hubannoo hawaasni naannichaa guyyootaan walqabsiisee qabudha (Taakkala Dibaabaa, 21/07/2010). Kanaafuu, hawaasichi sirnoota garaagaraa raawwachuuf , jaarsummaaiilee taa'uuf guyyoota filatu addatti qabaachuunsaa safeeffannaa /sacrd of culture/aadaa sanaa agarsiisa.Walumaagalatti falaasamniifi ilaalchi hawaasichi lakkoofsaafi guyyootaan walqabatee qabu beekuun safeeffannaafi cmina hawaasichaa hubachuun nama gargaara.

4 .5. 4. Sababoota Boojina Ba'uun Haalaan Itti Fufne Taasisan

Boojina ba'uun jiruufi jireenya hawaasichaaa keessatti yeroo yeroon daddebi'ee hojirra akka hin oolle kanneen danqaniin walqabatee odkenitoonn marii garee 'A' mar garee 'B'fi afgaaffii irratti hirmaachuun odeeffannoo kanneen kennan hundi isaanii akka jedhanitti boojina ba'uun aadaa safeeffannaafi gammachuu sammuu namaa kan dabaluu ta'uiyyu yeroo ammaa kana hawaasa aanaa Amurruu keessatti bal'inaan gaggeeffamaa hin jiru .sababiin isaa (Gammachuu shokkol , 27/07 /2010) yoo himu “dhaloonni ammaa natu beeka jechuun aadaa isaa dagachuu irraa kan ka'edha”jedha. (Baayisaa Garbaa , 21/07/2010) immoo “waadaafi kakuun jiru haala jireenya si'anaa irraa kan ka'e hin raawwatamiin hafa jedhamee sodaachuudha “jedha.

Kunis, waadaa seenaniifi kakuu kakatan dagatanii walamantaan namootaa hir'achuu isaati.(Balaay Fufaa Taakkalaa Dibaabaa) yaada yemmuu kennan “erga amantiin /pirotestaantii /pheenxeen babal'achaa dhufee boojina ba'uun dagatamaa deeme . Kunis,kakuun seera amantaa

kana keessatti dhorkaa dha ,namni hundumtuu obbolaanii yaada jedhurraa kan ka'e sirni boojina ba'uu namoota amantaa kana hordofaniif dhorkaa ta'e "jedhu.

Odkennaan mariigaree 'B'(Abdiisaa Jiraa ,7/08/2010) immoo "aadaa sirna boojina ba'uu keessaa wanti amantaarra dhiibbaa geessisu hin jiru . Haa ta'u malee hubannaa dhabuu namoota amantaa kana hordofanii irraa kan ka'e kanneen amantaa kana hordofaniif dhorkaa ta'ee argame " yaada jedhu dubbata.

Amantaan walqabatee wanti jiru sirni akkasii amantaa akka miidhutti ilaaluudha . Kana jechuun ,namoonni sirna akka kanaa hordofani akka waanta cubbuu hojjetaniitti yookaan seera amantaa sanaa irraa maqanitti ilaalamu yaada jedhu of keessaa qaba . Keessumaa sirnicharratti gochoonni raawwataman kakuun kakatamuufi dhugaatiin qophaa'u akka waanta amantaa kana dhiibuutti ilaalamuu irraa kan ka'e akka ta'e adda baafachuun ni danda'ama . Haata'u malee ,sirni boojina ba'uu kun amantaa kamirrayyu dhiibbaa kan geessisu yoo ta'uu baateyyu namoonni amantaa adda addaa hordofan sirna kana hordofanii raawwachuu irratti hanqina qabaachuun isaanii sirnichi akkaataa barbaadamuun hojiirra akka hinoolleef danqaa guddaa ta'ee jira.

Dhaloonni yeroo ammaa kun aadaaf bakka kennuu dhabuunis kanneen sirnichi hojiirra akka hin oolleef gufuu ta'an keessaa isa tokkodha. Yaada odkennitoota irraa akka hubatamutti ka'umsa aadaa ofiif bakka kennuu dhabuu,ammayyummaan liqimsamuu ,yeroo sirnich gaggeeffamu taa'anii hordofuu dhiisuufi kanneen beekan irraa gaafatanii hubachuuf fedhii dhabuudha. Kanaafuu bakka namoonni sirnicha beekan hin jirretti akkaataa barbaadameen sirna isaa eeganii raawwachuun danqaa ta'uu isaa hubachuun ni danda'ama . Kunimmoo , sirnichi akkafeteedhaan akka raawwatamu, bifa isaa jijjiirrachaa akka deemuufi qabiyyee isaa akka gadhiisu sababa guddaa ta'uu akka danda'u hubachuunis ni danda'ama. Walumaagalatti , boojina ba'uun amantaa kam waliin kan walitti hin buune haa ta'u malee, hawaasicha keessatti lubbuu horatee akka itti hin fufneef gufuu guddaa kan ta'an amantaa waliin walitti hidhuun akka cubbuutti ilaaluufi ammayyummaan liqimsamanii aadaa dagatanii argamuudha.

Boqonnaa Shan : Cuunfaa, Argannoofi Yaboo

5. 1.Cuunfaa

Qorannoon kun kan gaggeeffame godina Horroo Guduruu Wallaggaa aanaa Amuruu irratti mataduree “qaaccessa adeemsa sirna raawwii boojina ba’uu ”jedhurratti xiyyeeffatedha. Qorannoo kana keessatti jalqaba kan ibsame aadaan kun eenyuun ibsa kan jedhufi hawaasin Oromoo aadaafi duudhaa tokko qabaatus maal akka faakaatuuf ibsa fooklooriiti ibsame. Itti fufee ka’umsa qorannichaatu ibsameera. Darbees qorannoon kun gaaffilee bu’uuraa irratti xiyyeeffachuun kaayyolee qorannichaa galmaan ga’ee jira. Kunis yeroo gaggeeffamu gama bakkaafi qabiyyeen daanga’uun milka’ee jira.

Qorataan qorannoo kana gaggeessuuf barruun garagaraa qorannichaan walfakkatu yoo dhabeyyu barruuwwan hamma tokko kallattii isaaf laachuu danda’an dubbisuun kaallattii qorannichaa argatee jira. Qorannicha galmaan ga’uufis saxaxa qorannoo ibsaa akkamtaa bu’uureffachuun gosa qorannoo ibsaatti dhimma bahee jira. Tooftaa iddatteessuu qoraataan fayyadamuun iddattoowwan filates mala iddatteessuu mit-carraa keessaa iddatteessuu akkayyootti fayyadamee odkennitoota filate. Odkennitoota filataman irraa meeshaaleen odeeffannoon ittiin sassabaman: daawwannaa, afgaaffii hin caaseffamneefi marii garee xiyyeeffatamaadha. Kunis,bifa yaadannoo qabachuun meeshaa fakkii kaasuu fi sagalee waraabuun dhimma itti ba’uun odeeffannoo sassabame kanas hiikee akkaataa walfakeenya isaatiin qindeessuun mala akkamtaatti fayyadamee jechaan qaaccessessee jira.

Haaluma kanaan ragaan odkennitootarraa sassabame keessaa jalqabarratti kan qaaceffame gaaffilee ka’umsa qorannoo boqonnaa tokko keessatti ka’an deebisuuf adeemsi sirna raawwii boojina ba’uu akkamitti akka raawwatu dha. Kunis, hawaasni Oromoo Aanaa Amuruu ulaagaa sirni kun keessa darbuu qabu ni jira. Innis, sirnichaan dura, qaamolee garee lamaan keessatti isa boojina ba’uufi ishee boojina baatu gidduutti maatii waliin wal qabsiisanii maanguddoonni marii gaggeessu. Sirnicharratti immoo maanguddoonni qaamoolee lamaan gidduu dhaabbachuun tartiiba sirnichaa eguun ni raawwatu. sirnichaan booda waantoota raawwataman ulaagaa hunda erga xumurani kennaa waliif kennaniifi affeeraan itti fufuusaati qaaceffame.

Gama biraan sirna kana gaggeessuu keessatti firiiwwan afoolaa maanguddoonni ittifayyadaman akka aadaa hawaasa naannoo sanaatti itti dhimma ba'aman: eebba, kakuufi waadaa ta'uun isaa qaacceffameera. Inni biroo sirni kun gaggeeffamuuf dhiisuusaa kan ittiin mirkanaa'u ulaagaaleen murteessoo ta'an, meeshaaleen sirna kana gaggeessuuf gahee qaban jirachuu. Isaanis: gaabii, balee (naxalaa), farsoo, dhiiga, coqorsa, lafaafi daajjaa (itilleedha) ta'uun isaa ibsameera.

Akkasumas, itti aansuun kan qaacceffame qabiyyeen ykn ergaan sirna boojina ba'uu raawwachuu keessatti sirnicha gaggeessuu keessatti maanguddoonni itti gargaaraman qaacceffameera. Darbees, faayidaa boojina ba'uun jiruufi jireenya hawaasa sanaaf qabuufi jalqaba sirnichaa kaasee hanga xumuraatti hawaasni naannichaa irratti xiyyeeffachuun kan dhimma itti ba'u hiikni lakkoofsaafi guyyaa qaacceffamee jira. Akkasumas, sababoota sirnichi bifa duraaniin hojiirra akka hin oolleef dhiibbaa geessisan adda bahanii qaacceffamanii jiru. Dhumarratti kan ibsamee jiru ergaa qaacceffamerraas argannoo bira ga'ameefi yaada furmaataa qorataan osoo akkas ta'e wayya jedhee yaadetuu duraa duubaan ibsame.

5.2 Argannoo

Qorataan qorannoo kana yeroo gaggeesse odeeffannoo yoomessa nam tolchee irraa argateefi odkennitoota irraa xiinxalameen waantoota biraga'aman akka armaan gadiitti ibsamani jiru.

Boojina Ba'uun Yeroo Gaggeeffamu Sirna Attamiitu Raawwatama ?

Haala sirni boojina ba'uu hawaasa Oromoo aanaa Amuruu itti raawwatamu ilaalchisee ragaaleen sassabaman qaaccessuun argannooleen argaman akka itti aanutti ibsamani jiru. Kunis, sirnichaan dura, sirnicharrattiifi sirnichaan booda gocha raawwatame qooduun yemmuu agarsiifaman:

- Sirnichaan dura namoota boojina walba'aniif eeyyamni maatii murteessaa ta'uu. Eeyyama kana mijeessuu keessatti gaheen maanguddootaa baay'ee murteessaadha. Maatiin ishee boojina ba'amuus eeyyama kana kennuuf; eenyummaa nama kanaa adda baafachuun mariyatani fedhii hintalaa ta'uu adda baafatu.
- Gahee maanguddoonni sirnicha keessatti qaban baay'ee olaanaadha. Kunis, haala mijataa sirnichaaf oolan uumuurraa kaasee sirnicharratti waantoota raawwatamaniifi fayyadama afaanii ,haasbarruu jedhamuu qaban fakkoomii sirreessuun duraaduubasaa eeguun akka raawwatamuuf yaada isaanii bilchinaan naa kennuun gumaachi isaanii guddaadha. Kun immoo namni kamiyyu sirnicha gaggeessuu akka hin dandeenye ibsa.
- Namoonni boojina walba'ani sirnicharratti waantoota raawwatamuu qabaniifi fayyadama afaanii afoola keessatti jedhamuu qaban hin raawwatamiin ykn hin jedhamiin hafeera taanaan akka obbolaaniitti hin ilaalaman. Sababiin isaas, obbolummaa saanii kan mirkaneessu sirna isaan raawwataniifi fayyadama afaanii achi keessatti jedhamedha.
- Finnaafi firri warra boojina walba'anii sirnicharratti hirmaachuu qabu. Kun yoo ta'uu baate wal hubannaa dhabuurraa kan ka'e boor akka halagaatti wal ilaalu danda'u.
- Sirnichaan booda inni boojina ba'e mana aseennaa waamee finnaafi namoota naannoo waliin wali ishee barsiisu qaba. Isheenis, kennaa qabattee dhaqxee obbolaanshee warra achii waliin walbaruun firoomni saanii kan itti fufu ta'a.

Sirna boojina Ba'uun Keessa firiiwwan Afoolaatti akkamitti fayyadamu ? Ergaansaa Maalii ?

Afoolli boojina ba'uu keessatti dhimma itti ba'amaniifi ergaasaaniirraa argannoon argame akkasumas, afoolli sirnicharratti dhimma itti ba'amu eebba, kakuufi waadaadha.

Kunis, duraaduubasaanii eeganii raawwatamuu qabu. Afoolli sirnicha irratti dhimma itti ba'aman kun yoom hojiirra akka oolaniifi eenyuun hojiirra akka oolan adda bahee jira.

- Eebbi maanguddootaan sirna boojina ba'uu irratti eebbifamu namoonni boojina walba'an kunneen kan akkamii waliif ta'uu akka qaban ibsuuf jedhameeti. Kunimmoo hawaasicha biratti waaqaan kan raawwatamuufi dhugaadha jedhamee amanama.
- Kakuun namoota boojina wal ba'aniin kakatamu amantummaa waliin haa qabataniif yaadameetu. Namoonni kun kakuu kana yoo eeguu baatan akka aadaa hawaasichaatt is ta'e waaqaan kan abaaraman ta'u jedhee hawaasichi itti amana
- Waadaan namoonni boojina walba'anii waliif seenan jabina (cimina) firooma isaanii guyyaa gaddaafi gammachuutti wal abdachuu isaanii akka cimu godha.

Meeshaaleen Sirna Boojina Ba'uurratti Tajaajilan Maal ibsu fakkoomii maalii qabu?

Meeshaaleen sirna kana irratti dhimma itti ba'aman ilaalchisee argannoon argame:

- Meeshaaleen sirna boojinaba'uu irratti dhimmarra oolan kanneen akka, gaabii,balee ,farsoo,dhiiga ,coqorsa,lafaafi daajjaa yookaan itillee dha. Meeshaaleen kunneen sirnichi gaggeeffamuuf dhiisuusaa kan murteessanidha.
- Meeshaaleen sirna boojina ba'uu irratti tajaajilaniifi gochoonni meeshaalee sanaan sirnicharratti raawwataman akkasumaan kan hojiirra oolan osoo hin taane dhaamsa hawaasicha keessatti dabarsan qabu. Namoonni boojina walba'an meeshaalee kanaan waantoota raawwatamuu qaban raawwachuun obbolummaa isaanii mirkaneessu . Ergaafi fakkoomii meeshaaleen kunneen sirna kana keessatti dabarsaniifi mul'isan akkasumas kanneen isaan bakka birootti kennan garaagarummaa hedduu qaba.

Faayidaa Boojina Ba'uun Jiruufi Jireenya Hawaasa Aanaa Amurru Keessatti Qabu

- Boojina ba'uun jiruufi jireenya namoota dhuunfaafi kan hawaasummaa cimsuu keessatti bakka olaanaa qaba. Kunis yeroo sirna boojina ba'uu sanaa kan boojina walba'u nama lama qofaa yoo fakkaatellee maatiifi firoonni namoota boojina walba'aniis firooma kana keessaa qooda qabu. Kana jechuun isaanis firooma sanatti makamuun tumsa barbaachisu waliin hirmaatu.
- Namni kennaa waaqaas ta'ee rakkina addaan obboleessa yookaan obboleettii wajjin dhalate tokko yoo dhabe,yaaddoo tokko malee obboleessa yookaan obboleettii godhachuu nidanda'a . Kunis,aadaa hawaasichi qabu maal akka ta'e fuulcha namaaf kenna jechuudha.

5.3. Yaboo

Hawaasni aanaa Amurruu akkuma uummata Oromoo kan biroo aadaalee eenyummaa isaa ibsan kan qabuufi yeroo dheeraaf itti jiraatee, kunuunsee dhaloota haaraaf kan gurra buusuuf yaaledha. Adeemsa qorannoo kana keessatti waantonni hubatamaniifi biraga'aman akkuma jirutti ta'ee, karaa biraatiin waantoonni fuulduraaf xiyyeeffannoo argatanii hojjetamuu qabanis akka jiran asirratti kaasuun barbaachisaadha. Kanaafuu, qorataan kun xiyyeeffannoo argachuu qaba kan jedhe akka itti aanutti gabaabsee ibsee jira.

- Jalqabarratti kaayyoon boojina ba'uufi sirni raawwii isaa kan duraanii irraa adda ta'uu dhiisee akkaataa duraanii sanaan itti fufee osoo deeme. Sababiin isaas, kaayyoo duraanii sana yoo lakkise namoonni boojina walba'an ofitti amantummaa dhabu. Kanaafuu, qorataan adeemsi sirni raawwii boojina ba'uu kun itti fufee akka jiraatuuf abbootiin gaafatamanii akkataa duraaniin utuu adeemsifame gaarii ta'a yaada jedhu qaba.
- Akkasumas, dhaloonni amma jiran kunneen kan baratan waan ta'aniif amantaafi aadaan akka waan waldhiibuutti fudhachuun amantaa qofa qabatanii qaamolee deeman hubachiisuun osoo sirna boojina ba'uu kana dhaloota itti aanutti dabarsan baay'ee gaariidha. Sababiin isaas, aadaan kun gama kamiinuu waliin walitti bu'ee kun amantaa kana keessatti yaraadha ,kunimmoo gaaridha kan jechisiisu tokkollee hin arganne. Kanaafuu, dhimma isaa kan ilaallatu abbootii amantaa mariisisuun aadaa kanaaf xiyyeeffannoo guddaan utuu kenname gaarii ta'a.
- Inni biroon ammoo ani" adeemsa sirna raawwii boojina ba'uu " kan jedhu qofarratti xiyyeeffachuun sirnichaana dura, sirnichaarrattifi sirnichaana booda waantoota raawwatamanfi afoolli achi keessatti maal akka fakkaatu hanga adda baasuutti deemeen jira. Yuunivarsiitiifi koolleejjii Oromiyaa keessa kan jiranis ta'e qorattoonni aadaafi seenaa gahee boojina ba'uun sirna gaa'elaa keessatti qabuufi esdhuftee boojina ba'uu waliin walqabsiisanii qorannoo bal'aafi gadfagoo ta'e irratti gaggeessanii tumsa gochuun dirqama ga'ee lammummaasaanii osoo ba'an baay'ee gaarii ta'a.

- Sirna hawaasichaa biratti faayidaa guddaa qabu kana kununsuun dhaloota dhufuuf dabarsuu kan qabu qaama tokko qofaa osoo hin taane tumsa hundumaa waan gaafatuuf qaamni mootummaa naannoo sanaaf itti gaafatamummaa kan qaban maanguddoonni saba Oromoo ,qorattoonni aadaafi seenaa,dargaggoonni Oromoofi abbootiin hirmaannaa taasifamuu qabu gochuun eeguufi kununsuun tursiisuun waan irraa eegamuuf hunduu gahee isaa yoo ba'e ni milkaa'a aadaan kunis hin dagatamu kan jedhu kun yaada qorataan qabudha .

Wabiilee

- Addunyaa Barkeessaa .(2011).*Akkamtaa.Qorannoo Hujoo Afaan Oromoo Keessatt:* Finfinnee.Efficiency Printing Press.
- Alamaayyoo Hayilee. (1999).*Sirna Gadaa: Siyyaasa Oromoo Tuulamaa.Jiildii 1ffaa.* Finfinnee: Mana Maxxansaa Biraaninnaa Salaam.
- Asafa Jalata. (2010). *Ormo People Hood :Historical and Cultural Over View.*University of Trnnesse,knox ville
- Ayalew Duressa .(2002). *Guddifachaa :Adoption Practice in Oromo society with Particular Reference to Boorana Oromo.* MA Thesis.Addis Abeba University.
- Berg.B.L. (2001). *Qualitative Research Mechods for The Social sciences.* USA: Pearson Education Company.
- Berhanu Mathews.(2009). *Fundamentals of literature.* Alpha .Printing PLC.
- Bukenya, A. (1994). *Understanding Oral literature* .Nairobi:Nairobi University Press.
- Cres well,J.W. (2012). *Educational Research:Qualitative and Quantitative Research.* (4thed. Boston: Pearson education Inc.
- Dastaa Dassaaleny .(2013). *Bu'uura Qorannoo.*Finfinnee ,Univarsiitii Addis Ababaa: Mana Maxxansaa Boolee.
- Dessalegn Negeri .(2006). *Guddifachaa:Practice As Child Problem Intervenition In Oromo Society :The Case Of Ada'a Liban District :Addia Abeba University :Graduate School of work.*
- Dirrib Damussee .(2012) *.Ilaalcha Oromoo : Barroo Aadaa,Seenaafi Amantaa Oromoo.* Finfinnee: Mana Maxxansaa FInfinnee.
- Dundes,Alan. (1965).*The Study of Folk Lore,Engle wood* .Cliffs N.J.Prentice.Hall,inc.
- Dorson, R.(1963).*Cuurent Folklore Theories in article From Antropology.*Vol.4,No.1

- _____(1972) . *The concepts of Folklore and Folklore Studies*. USA: Chicago University Press.
- Filee Jaallataa. (2016).*Beekumtaa Oromoo*.Maxxansa Duraa: Finfinnee.Mana Maxxansaa Raajii.
- Finnegan,R.(1972).*Oral Literature in Africa*.Nairobi:University Press.
- Gammachuu Beyenefi Asafa Tolera. (2006).*Marriage Practice Among The Giddaa Oromo Northern Wollega* : Ethiopia Nordic Journal of African Studies 15 (3):240-255.
- Georges.R.A.&Owen,M.J.(1995). *Folkloristtics an introduction*. Indian University Press.
- Ginbar Nagaraa .(2013).*Seenaa Abiishee Garbaafi Gootota Oromoo*. Biroo maxxansa 2ffa Adamaa :Elleni P.P.PLC
- Harper and Row, (1959) .*Definition of Folklore*. Indian University press.
- Krappe, A.M. (1965). *The Science of Folklore*.London: Methuen.
- Maranana,M. (2010). *Culture and Development Evaluation and Practice*, UNESCO Work in papers, no, 1 Spain, UNESCO.
- Martha C.Sims&Stephen.(2005). *Living Folk Lore:Introduction to the study of people and Their Traditions*,Ohio Wesleyan university:UTAH STATE UNIVERSITY PRES/LOGAN,UTAH
- Mbiti,J.S. (1975) .*African Religions and Philosophy* .London:Heineman.
- Misgaanuu Gulummaa. (2011). *Dilbii: Bu'uura Afoolaa ,Ogafaaniifi Afwalaloo Oromoo*. Finfinnee ,Oromiyaa.
- Neuman,L.W. (2007). *Basics of Social Research:Qualitative and Quantitative Approaches* (2nd ed.) Boson: Pearson Education inc.
- Okopewho,I. (1992). *African Oral Literature: Background, Character and Continuity*. Bloomington and Indinapolis: Indiana University press.
- Oring,E. (1986). *Folk Groups and Folklore Geners: An introduction*. Longan Uthaha: Uthaha. University Press.
- Peek.ph.M.&Yankah,k. (2004). *African Folklore:An Encyclopedia*.New York:Routiedge
- Servan, B.M. (2008).*Sacred Net Works: Religion and Social Life Among Oromo in*

Norway .The University of Bergen

Tarruu Ungurree.(2015). *Waaqeffannaa,Amantii Duudhaa Ganamaa*:Finfinnee :Oromiyaa

Tsega Etefa .(2012) .*Integration and Peace in East Africa : A story of the Oromo Nation* :USA:
palgrave. MacMillan.

Waajjira Aadaafi Turiizimii Aanaa Amurruu . (2004) .*Aadaa Fuudhaafi Heerumaa* .

Kan hin maxxanfamne.

Wood Ward ,Ian .(2007). *Understanding Material Culture* .Los Angeles:sage publications.

ሰሎሞን ተሾመ.(2007) .ፎክሎር ምንነቱና ፡የጥናቱ የትኩረት አቅጣጫ ፡የመጀመርያ እትም አድስ አበባ፡

ፋርኢስት ትረድንግ

ዘርሁን አስፋዉ .(2009). የስነጽሁፍ መሰረታዊ ድንጋጌ ፡አድስ አበባ ፡ዩኒቨርሲቲ ዘጠነኛ እትም ፡አድስ አበባ ፡

ፋርኢስት ትረድንግ፡፡

ያለዉ እንዳወቀዉ .(2006). የምርምር መሰረታዊ መርሆዎችና አተገባበር፡፡ ሦስተኛ እትም ፡ባህርዳር ዩኒቨርሲቲ፡

ንግድ ማተሚያ ድርጅት፡፡

ፈቃደ አዘዘ .(1991). የስነቃል መምርያ ፡አድስ አበባ፡ ቦለ ማተሚያ ድርጅት

DABALEE A

Yunvarsitiitii Finfinnee Kolleejjii Namoomaafi Qo’annoo Afaanotaa, Gaazexeessummaafi Qunnamtii Hog-barruufi Fookloorii

Muummee Afaan Oromoo

Dabalee ‘A’ Namoota Afgaaffii irratti hirmaatanii odeeffannoo kennan.

Gabatee 1

L.K	Maqaa Namootaa	saala	Umurii	Ganda	Guyyaa	Gahee Hojii
1	Roorroo Waxaa	Dhi	80	Oborraa 02	7/07/2010	Jaarsa biyyaa
2	Gammachuu Nugusaa	Dhi	75	Haroo Waloo	7/07/2010	Jaarsa biyyaa
3	Aagoo Yaadataa	Dhi	65	Warra Beeraa	14/07/2010	Jaarsa biyya
4	Felloo Goobanoo	Dha	70	Gulufa	7/07/2010	Jaartolii biyya
5	Abdane Aagaa	Dha	65	Wolqixe	14/07/2010	Jaartii biyyaa
6	Zarituu Balaay	Dha	38	Makkanno	14/07/2010	Gargaartu
7	Tafarraa Amanuu	Dhi	30	Goobu	19/06/2010	A/Turrzimii
8	Zalaalam Nugusaa	Dhi	32	Makkanno	20/06/2010	W/Qonnaa
9	Rabbirraa Fiqaaduu	Dhi	30	Goromti	25/06/2010	Bulchiinsalafaa

Gabatee 2 Namoota Marii Garee xiyyeeffatamaa irratti hirmaatanii odeeffannoo kennan.

L.K	Maqaa Namootaa	saala	Umurii	Ganda	Guyyaa	Gahee hojii
1	Jabanaa Yaadataa	Dhi	80	Goromti	21/07/2010	Jaarsa biyyaa
2	Mokonnoon Ejjetaa	Dhi	70	Warra Beeraa	21/07/2010	Jaarsa biyyaa
3	Gammachuu Shokkol	Dhi	70	Wolage	21/07/2010	Jaarsa biyyaa
4	Balaay Fufaa	Dhi	65	Ejeree	21/07/2010	Jaarsa biyyaa
5	Taakkalaa Dibaabaa	Dhi	65	Naffuroo	21/07/2010	Jaarsa biyyaa
6	Baayisaa Garbaa	Dhi	60	Haroo Waloo	21/07/2010	Jaarsa biyyaa
7	Abdiisaa Jiraa	Dhi	78	Siddan	7/08/2010	Jaarsa biyyaa
8	Xiyyaar Duressaa	Dhi	55	Gulufa	7/08/2010	Jaarsa biyyaa
9	Shifarraa Dheeressaa	Dhi	50	Wolqixe	7/08/2010	Jaarsa biyyaa
10	Darajjee Qanaatee	Dhi	40	Gulufa	7/08/2010	giddugaleessa
11	Baayisaa Mootii	Dhi	37	Makkanno	7/08/2010	Ga’eessota
12	Alamayyoo Qanaatee	Dhi	33	Haroo Goyii	7/08/2010	Ga’eessota

DABALEE B

Qaphxiilee Mirkanee (Check List)

Yuunivarsiitii Finfinnee Kolleejjii Namoomaa, Qo`annoo Afaaniifi Joornaaliziimittii Damee Barnoota Afaan, Ogbarruufi Fookloorii Oromootti qorannoo sagantaa Digirii 2ffaatti gaggeeffamuuf odeeffannoo argachuuf qaphxiilee mirkanee yeroo daawwannaa gutamuuf qophaa`an.

Lakk.	Qaphxiilee Mirkanee	Safartuu	
		Qaba	Hinqabu
1	Mata dureen kun hawaasa biratti maqaa ittiin beekamu qabaa?		
2	Haalli itti dhihaatu seera mataasaa qabaa?		
3	Yeroo murtaa`ee qabaa?		
4	Kan sirnicha dhiheessu addatti qabaa ?		
5	Adeemsa qabaa ?		
6	Hirmaattota qabaa ?		
7	Meeshaaleen achi keessatti dhimma ba`aman fakkoomii qabuu?		
8	Sirna keessatti dubbiin maanguddootaa haasaa guyyuurra addaa addummaa qabaa?		

DABALEE C

Gaaffilee Af-Gaaffii Odeef –kennitootaaf Qophaa’e

Yuunivarsiitii Finfinneetti Kolleejjii Namoomaa ,Qo’annoo Afaaniifi Joornaalizimiitti Damee Barnoota Afaan , Ogbarruufi Fookloorii Oromootti qorannoo sagantaa Digirii2ffaatti ,gaggeeffamuuf Ooeffannoo argachuuf maanguddoota biyyaaf gaaffilee qophaa’an.

Gaaffilee Seenaa Dhuunfaa ilaallatan.

- 1.Maqa Guutuu.....
- 2.Saala.....
- 3.Umurii.....
- 4.Hojii
- 5.Ga’ee Sirna Raawwii Boojina Ba’uu keessatti qaban.....

Gaaffilee hubanoofi yaada dhuunfaa ilaallatan.

Gaaffilee kanaa gadii jiran irratti yaada keessan osoo hin qusatiin ibsa afaaniin naaf kennaa.

- 1.Namoonni maalirraa ka’anii boojina wal ba’uu ? Atoo maalirraa kan ka’e boojina baate?
- 2.Boojina ba’uu irratti gochoonni jalqabaa hamma dhumaatti raawwatamuu qaban maalfa’i?
- 3.Sirna raawwii boojina ba’uu irratti meeshaaleen barbaachisan ni jiruu? Yoo jiraatan maal ibsu?
- 4.Hariiroon namoota boojina walba’n gidduu jiru hawaasa naannoo biratti akkamiin ilaalama ?
- 5.Sirna raawwii boojina ba’uurratti afoolli I jiraa ?Yoo jiraate maalfa’i? maal ibsu

Kabajamtoota odeeffannoo kennitootaa qorannoo kana ilaalchisee yaada dabalataa akka waliigalaatti naaf kennuu barbaaddan yoo jiraate kennuu dandeessu.

DABALEE D

Gaaffilee Marii Garee Sirna Raawwii Boojina Ba’uu Irratti Odeef –Kennitootaa Qophaa’e

Yuunivarsiitii Fifinnee Koolleejjii Namoomaa ,Qo’annoo Afaaniifi Joornalizimiitti Damee Barnoota Afaan Oromootti qorannoo Sagantaa Digirii 2ffaatti gaggeeffamuufodeeffannoo argachuuf maanguddoota biyyaaf gaaffilee qophaa’e.

Gaaffilee Seenaa Dhuunfaa Ilaallatan

1. Maqaa Guutuu.....
2. Saala.....
3. Umurii.....
4. Hojii.....
- ...
5. Ga’ee isaan biyya keessatti qaban.....

Gaaffilee kanaa gadii irratti erga mari’attanii yaada keessan ibsa afaaniin naaf kennaa.

- 1.Boojina ba’uu jechuun maal jechuudha? Namni tokko maalirraa kan ka’e boojina ba’a?
- 2.Boojina ba’uun yeroo gaggeeffamu sirna akkamiitu raawwatama?Enyuun raawwatama?
- 3.Sirna raawwii boojina ba’uu keessatti hawaasichi akaakuu afoolaa kan akkamii itti dhimma ba’a ?ergaan afoolli kun qabu maalii?
- 4.Boojina ba’uun namoota boojina walbaaniifis ta’e hawaasa naannoof faayidaa maalii qaba?
- 5.Adeemsi boojina ba’uu kun yeroo ammaa kana haala akkamii irra jira ? Sirnasaa eeggatee kan itti fufedhaa?Kabajamtoota odkennitootaa qorannoo kana ilaalchisee yaada dabalataa yoo qabattan naaf kennuu dandeessu.

DABALEE E

Deebiiwwan Odkennitoota Afgaaffii

1.Qorataa: Afgaaffii Roorroo Waxaa 7/07/2010 akka jedhutti “ani biyya kanatti dhaladhee hin guddanne kanaaf naman kankooti jedhu waansn hin qabneefan boojina ba’e “jedha..

Odkennaan afgaaffii Gammachuu Nugusaa 7/07/2010 immoo “ani kanan boojina ba’e haatiko ana duwwaa malee hinqabu .Kanaaf obboleettii dabalachuufan boojina ba’e.Akkasumas gaafan fuudhu obboleettii balbala naaf qabdu hinqabu waanan ta’eef isheetu qooda kana fudhata jedhanii”jechuun ibsa.

Aagoo Yadataa 14/07/2010 yoo ibsu “boojina ba’uun kanuma jirudha.Ani garuu dubartootaan jaalladhu keessaa Gammadeetiin kanan filadhe hiriyyaa ishee fuudhaaf barbaadeen karaasheen argachuufan ishee boojina ba’e” yaada jedhu dubbata.

Odkennituu afgaaffiirratti hirmaatte Abdanee 14/07/2010 ani boojina koo kana obboleessa godhachuu hin barbaanne . Isatu firooma warra keenyaa barbaadee utuu natti hin himiin abbaakotti al-sadii waraqaa erge. Abbaankoo immoo nama firooma keenya barbaade kana maal jennee jennee deebisina obboleessa godhu malee naan jedhe. Kanumaan wal jaallannee hafne”jetti.

Afgaaffii irratti kan hirmaatte Zarituun 14/07/2010 yeroo dubbattu”nuyi waan baay’ee wal jaallannuuf maatii keeyatti himnee boojina walbaane “yaada jedhu dubbatti.

Odeeffannoo kennuun afgaaffii irratti kan hirmaatte Felloo 7/07/2010 “inni boojina na ba’e obboleessako waliin hiriyyaa waan ta’aniif yeroo baay’ee mana keena dhufa .Kanumarraa kan ka’e amantummaa argachuuf jecha anaan boojina na ba’e” jetti.

2, Qorataa :Boojina ba’uu irratti gochoonni jalqabaa hamma dhumaatti raawwatamuu qaban maalfayi?

Odkenna afgaaffii kanta’e Gammachuu Nugusaa 7/07/2010 akka ibsutti “ani yeroon boojina ba’e dursa jaarsolii sadii gara maatiishettan erge. Isaanis,tole jedhanii guyyaa naaf qabanii na waamani. Anis,guyyaan waamame sanatti namoota finna ko ta’aniifi hiriyyootako waliin nama

30 (soddoma)taanee kennaa qabadheen deeme isheen boojina ba'uuf, shaarbii, kophee,kaatee,shittoo,dibata mataa,qabadheen ,haadhaaf balee, abbaaf gaabii biteen geesse.

Akkuma achi geenyeen olseennee maanguddoonni eebbisanii (waaqa kadhatanii) sirna kakuutti seenani. Maanguddoonni sirna kakuu erga nuraawwachiisanii booda sirna waadaa waliif seenuuti itti fufe. isa booda isheen lafa diriirfattee teenyee sirna eebbaatu itti fufe. Erga sirni eebbaa xumuramee milikkita waadaa seenuukoo kan mul'isu kennaan qabadhee dhufe sana hunda bakka isheen diriirfattee teessetti kenneef jilba abbaafi haadhaa dhugadheen ,jilba abbaa irra gaabii ,jilba haadha irra immoo balee irra kaa'e

Ittifufee nyaataafi dhugaatii nuuf dhiyessani .Nuyis nyaanne dhugnee booda dargaggoonni gadi ba'anii weeddisanii sirbutti ka'an . Dhumarratti nammoonni nafaana dhaqan hundi hanga humni isaanii danda'e gumaata naaf kennani. Ani immoo isan fudhadhe hunda osoo hin hanbisiin walitti qabeen isheef kenneengale.

Isa booda turban lama jedheen manakotti ishee waammadhe. Isheenis,obbolaan sheefi hiriyyoota ishee waliin nama soddonii -jaha (36) taatee dhufte. Kennaa isheen qabattee dhufte gosti nyaataa daabboo ,sukkuummaa,qoriifi haraqee dha.Uffata immoo anaafgaabii, daara muluu daara muluu tokko fidde,haadhakoof balee tokko fiddee. Isaa booda erga nyaatanii dhuganii booda daragaggooniifi shammarran ishee waliin dhufaniif,firaafi olla ani waammadhe waliin weeddisuun sirbutti ka'ani. Dhumarratti namoonni ishee waliin dhufan gumaata isheef kennanii galan.Isheen immoo obboleettiisheefi obboleessa ishee isa gaafa kakuu maqaa dhoofttee kakatte sana waliin guyyaa lama bulanii gaafa sadeffaa gumaata isheef kenname hunda naaf kennitee galte" jechuun gochoota sirnicharratti raawwate ibsa.

Odkennaan Afgaaffii Roorroon 7/07/2010 odeeffannoo kenneen "jalqaba maanguddoota warra isheetti ergeen eeyyamsiifadhe.Isaanis,ji'a lama giddutti guyyaa qabanii na waamani . Anis guyyaan waamame sanatti finna koofi hiriyyaa ko waliin nama digidamii-shan (25) taanee kennaa isheef daara muluu ,shittoo,saamunaafi dibata mataa ,haadhaafi balee ,abbaafi gaabii qabadheen dhaqe.Akkuma achi geenyeen manatti ol seenee waayilakoo (miinjeenko) anatti aanee obbolaankoo immoo isatti aananii tartiibaan taa'ani.

Ittifufee midhaaniifi bishaan osoo hin qammasiin isheen dhuftee anaafi waayela ko gidduu teesse. Isa booda jaarsoliin biyyaa waaqa kadhatanii eebbaan jalqaban .Maanguddoonni sirna sanaaf taa'an keessaa tokko ka'uun dhaabbatee unuunis warri boojina wal baatan ka'aa dhaabbadha nuun jedhan ,nus lama taanee fuuldura isaanii itti galagallee dhaabbannee isa booda akkana jechuun sirna kakuutti seenne.

Maanguddoo: ati gaabiikee isheen baleeshee diriirsa walirra buusaa jedhaniin. Nus,ani gaabiiko,isheen balee ishee diriirsinee walirra buusne.Itti fufuun quba moggee waliwalii keessanii qabadha jedhani. Ammas,donqaa walii qabadhaa jedhaniin,donqaa walii qabanee dursa anaan:

Haadhookeetii? Jedhanii.

Anis haadhookooti nan jedhe.

Haadhooke eenyuu jedhuun.

Haadhooko Caaltuu nan jedhe.

Yoo haadhooke Caaltuu irraa ija addaan ishee ilaalte maal sitti haa ta'u ?

Yoon obboleettiiko Caaltuu irraa ija addaan ishee ilaale.

Lafeeko lafa keessatti lafti,

Lubbuunko waaqa keessatti waaqni natti haa ilaaluun jedhe.

Rakkoo ishee argitee,dhageessee yoo bira darbite maal sitti haa ta'u.

Haadhookoo Caaltuuf haa ta'u.

Darbees ateetii koof haa taa'u.

Dharraadha ? Naan jedhaniin.

Anis dharradhan jedha.

Ishees akkasuma, haadhookeetii? Haadhookooti. Haadhooke eenyuu? Haadhooko Guutamaa jetteen. Isa booda biqila keessan harkatti qabadhaa jechuun nus gadjennee biqila waancaa guutuu dhaabbate fudhannee biqilli kun bakka dhiiga keessaniiti ? jedhuun ,eeyyee dhiiga keenya jenneen biqila sana gidduutti qabanee alsadii ishee unachiisee . Isheenis erga unattee al-sadii na unachiifte.

Kundhiiga quba moggee namoota boojina walba'anii qoraattii laaftoon warananii dhiiga argame sana walitti makamuun obbolaan ta'uun isaanii kan ittiin mirkanaa'u bakka buusuuf biqilatti dhimma bane malee dhiigatu walitti makama ture.

Erga kun xumuramee isin ammaa kaasee obbolaani, waaqaafi jaarsa biyyaa akkasumas firakeefi fira kanshee dura dhaabbattee waadaa seentaafii naan jedhani. Anis eeyyee nan seenaaf jedheen :

obboleettii ko Caaltuu gadi sin godhu.

Kanan isheef godhu siifan godha,

Kanan jibbe hin jaallatiin,

Kan ati jibbite hin jaalladhu,

Rakkadhe jedhee sin hanqadhu,

Yaratte jedhee sin baqadhu,

Firrike firakooti ,firrikos firakeeti;

Manniko mana keeti ;

Mannikes mana kooti ;

Kana firrikoofi firri ishee dhaga'aa,

Kan nuyi jenne isinis jedhaa;

Kan nuyi fudhanne isinis fudhadhaa ,jedheen waadaa seeneef. Isheenis,”anis akkasuma “jechuun waadaa naaf seente,kanatti coqorsa nutti kennan,nus coqorsa san harkatti qabannee ;eebba maanguddoonni akkana jedhanii nu eebbisan. Haadhoofihaadha waliif ta'aa,egasii nuuf tole kan jettan haata'u...jechuun nu eebbisan coqorsa sana mataatti waliif suuqnee eebbi kun lafa hin bu'iin siif haa ta'u,siif haata'u waliin jenne. Dhumarrattis isheen diriirfattee teessee animmoo kennaan fideefii dhufe jilba isherra kaa'een darbee abbaafi haadha ishee jilba saanii dhungadhee jilba abbaarra gaabii kan haadharra immoo balee kaa'een bakka keenyaatti deebinee nyaanniifi dhugaatiin nuuf dhiyaate. Erga nyaannee dhugnee booda inni kaan ni sirba,kaan ni geerara.Dhumarratti gumaata obbolaan koofi hiriyyoonni ko naaf laatan hunda isheef kenneen gale.Anis torbaan lama jedheen mana aseennaa waameen qophaa'ee ishee eeggadhe. Isheenis obbolaan sheefi hiriyyota ishee waliin nyaataafi kennaa uffataa anaaf fiddee dhuftee guyyaa lama bullee maatiikoofi firako bartee galte “jechuun gocha sana ibsa.

3.Qorataa: Sirna raawwii boojina ba'uu irraatti meeshaaleen barbaachisan ni jiruu ? yoo jiratan maalfayi? Roorroon 7/07/2010 odeeffannoo kennuun afgaaffii irratti kan hirmaate “meeshaaleen

sirna raawwii sanaaf barbaachisan gaabii,balee,biqila(farsoo) ,coqorsa ,lafa,daajjaa ,itillee darbees dhiiga kan fayyadaman ni jiru “ jechuun ibsa.

Odkennituun afgaaffii Zarituu 14/07/2010 akka ibsitutti “sirni boojina ba’uu gaggeeffamuuf meeshaaleen barbaachisoo ta’an kanneen olitti caqafaman sana ni ibsiti.Dur dhiiga namoota boojina wal ba’anii quba moggee qoraattii laaftoon dhiigsuun qeensanii dhiiga sana walitti maku turan amma garuu bakka dhiiga sanaa biqila waancaa guutuu irraa qammasanii walmaku. Ani yeroon boojina ba’u dhiigakoofi kansaa walmakuun nu kakachiisani . Kanaaf,dhiiga wal makuun nuy tokko taaneerra kanaa booda dhiigni keenya tokko isa jedhu ibsa.Dhiigni kun immoo kakuun jabaatee waliif amanamummaan haa jiraatuuf ta’e “yaada jedhu ibsiti.

4,Qorataa :Hariiroon namoota boojina wal ba’anii hawaasa naannoo biratti akkamiin ilaalama?

Odkennaa afgaaffii Aagoon yoo ibsu” akka obboleessa hangafaafi akka obboleettiitti ilaalamu ;sirni boojina ba’uu hawaasa naannoo kanaa biratti kabaja guddaa qaba”.Odkennituu afgaaffii Felloon 7/07/2010 “ boojina ofii jechuun haadhoo ofii caalaa kan namatti aanu ,dhoksaa obboleettiitti hin himatamne kan namaaf baatu ta’utti beekama “jetti.

5,Qorataa;Boojina ba’uun faayidaa maalii qaba/ Atihoo bu’aa maal argatte ?

Odkennaa afgaaffii Roorroon 7/07/2010 yoo dubbatu “boojina ba’uun faayidaa guddaaqaba. Ani biyya kanatti bultoo ijaaree akkan jiraadhu kan nagodhe boojina kooti .Yeroon fuudhes bakka haadhookoo bu’ee hojjetee kan na fuusise isheedha”jedha.

Odkennituun Abdannee14/07/2010 akka ibsitutti “boojinni ofii kafana ofiiti .Doksaa eenyuttuu hin himatamne boojina ofiitti himatu . Kanaafuu ,boojina ba’uun faayidaa guddaa qaba ” jetti .Odkennaa afgaaffii Aagoon 14/07/2010 yaada kana yoo ibsu “boojina ba’uun faayidaa heddu qaba. Anaaf gaafanfuudhe obboleettii ta’ee balbala kan naaf qabe darbees hanga ammaatti firri sinsinnii malee gaddaafi gammachuuko na waliin hirmaatu boojinakooti “jedha.

DABALEE F

. Deebiiwwan Odkennitoota marii garee xiyyeeffatamaa

1, Qorataa: Boojina ba’uu jechuun maal jechuudha?namni tokko maalirraa kan ka’e boojina ba’a?

Odkennaan marii garee ‘B’Xiyyaar Duuressaa 7/08/2010 yaada yeroo kennu “boojina ba’uu jechuun ormi kan firooma dhiigaa hinqabne dargaggeessiifi dargaggeettiin tokko obboleessaafi obboleettii waliif ta’u jechuudha .Kunis, isheen dubaraa obboleessa dhiiraa waliin dhalatte hin qabdu yoo ta’e boojina ba’uun obboleettii godhachuu ,kanamalees, obboleessaafi obboleettii kan qabanis obboleessa (obboleettii) godhachuu jechuu dha” jechuun hima.

Odkennaan marii garee ,A’ Balaay 21/07/2010 akka ibsutti “halagaa finna ofii godhachhuudha “ jedha. Odkennaan mariigaree , B, Abdiisaa 17/08/2010 immoo “boojina ba’uun ormi kan gosaan tokko hin taane ykn gosaanis tokko ta’anii kan firooma dhiigaa obboleessaafi obboleettii waliin dhalatan(finna) walgodhachuu jechuudha.Kunis, kan barbaachiseef nama kan kooti jette gaafa rakkinaas ta’e gaafa gammachuukee dursee kan siqaqqabu barbaacha boojina ba’u. Boojina ba’uun obboleessa yookaan obboleettii waan dhabaniif qofa miti “ jedha.

2, Qorataa: boojina ba’uun yeroo gaggeeffamu sirna akkamiitu raawwatama ?eenyuun?

Odkennaan marii garee ‘A’ Gammachuu Shokkol 21/07/2010 yaada kana yoo ibsu “Sirni boojina ba’uu yeroo gaggeeffamu dursa warra boojina walba’an waliif galu .

Isa booda gurbaan boojin ba’u maanguddoota biyyaa maatii hintalaa waliin walitti dhufeenya qaban nama sadii gara warra mana hitalaatti ergee eeyyamsiifata. Warri hintalaas mucayyoosaaniifi maatii mariisisuun yoo haalli guyyaa sanaa (milkiin) kenna ta’e nuuf ta’eera guyyaa nuti itti erginu haadhufu jedhanii maanguddoota gaggeessu . Maanguddoonni kunis gara warra gurbaatti deebi’anii “haalli kennataadha guyyaa isaan si waamanitti qophaa’ii deemi “ jedhu.

Isa booda gurbaan firaafi hiriyyotasaa waliin kennaa hanga humni isaa danda’e qabatee guyyaa waamame sana gara warra mana hintalaa deema. Isaanis waan qophaa’uu qaban qophaa’anii isa simatu. Gurbaanis akkuma achi ga’een ol seenuun bakka isaaf qophaa’e warra isaa waliin

dhufaniif qofaatti qophaa'ee taa'u .kunis waayelli isa boojina ba'utti aanee taa'a warri hafan garuu akka itti dhiyeenya firooma isaaniin taa'u . Kun kan barbaachiseef firri jara boojina wal ba'anii adda baasanii wal haabarani jedhameetu .Isheen boojina baatu sun immoo isa boojina baatuufi waayelasaa (miinjee) isaa gidduu teessi.

Kanatti fufee jarri boojina wal ba'aniifi maanguddoonni sirnicha gaggeessuuf taa'an midhaaniifi bishaan osoo hin ciniinin sirna kakuutti seenama. Dusa maanguddoonni sirnicha gaggeessuuf taa'an keessaa tokko ka'ee dhaabbachuun warra boojina wal ba'aniin ka'aa dhaabbadhaa jedhu. Erga isaan fuula waaqaa,fuula firaafi hiriyyootasaanii dhaabbatanii jaarsoliin biyyaa waaqa kadhatanii eebbaan eegalama. Itti fufuun maanguddoonni sirnicha gaggeessuuf taa'an jiran akkas jedhu.

Ati gaabiike isheen balee ishee diriirsaa walirra buusa.....

Quba moggee kan walii keessanii qabadhaa..

Donqaa walii walii keessanii qabadhaa...

Dursa isa dhiiraan haadhookeetii?...

Haadhoo kee eenyuu?...

Yoo haadhoo kee abaluu irraa ija addaan ishee ilaalte maal sitti haa ta'u ?...

Rakkoo ishee argitee ,dhageessee yoo biradarbite maal sitti haa ta'u?...

Dharraadhaa?...

durbaanis Iashee akkasuma osoo qabiyyeesaa hin jijjiirin dabareen kakachiisu .Ittuma fufuun maanguddoonni qoraattii laaftootiin quba moggee isaanii qabatanii kakatan kan lamaan isaanii warananii dhiigsuun dhiigasaanii walitti maku,yookaan immoo biqila waacaa guutuutti al-sadi sadii walqammasiisanii akka isaan waancaa isaanii akka wal jijjiiran godhu.Haala kanaan obbolaan ta'uun isaanii erga mirkanaa'ee sirna waadaati seenama. Maanguddoo:Waaqaafi jaarsa biyya akkasumas firakeefi firashee fuuldura dhaabbattee waadaan maal seenta?

Isa boojina ba'e:ati obboleettiiko abaluudha,

Ishee gad sin godhu, kanan isheef godhu,siifan godha,

Haanquu dhuge jedhee sin hanqadhu ,yaratte jedhee sin baqadhu...

Isheen dubaraas akkasuma kan inni jedhae hunda jettee waadaa seentiif . Isa booda maanguddoonni coqorsa kan irraa hin dheedamne hin cinne qopheessanii itti kennu. Warra boojina walba'ani kun coqorsa san harkatti qabachuun maanguddoonni sirnicha gaggeessaa jiran akkana jedhanii eebbisu :

Haadhoofi haadha waliif ta'aa ergasii nuuf tole kan jettan haa ta'u ,hirkoofi hirkisa waliif ta'a Itti fufee kan boojina walba'an coqorsa sana mataatti waliif suuquun eebbi kun lafa hin bu'iin si haa qabatu jedhu.Dhumarratti isheen daajjaa(itillee) irra diriirfattee teessetti jilba ishee dhungatee kennaa fideef dhufe jilba isheerra kaa'a. Haadhaafi abbaas jilba dhungatee yoo kennaa fideeraafii ta'es jilba isaanirra kaa'ee bakka taa'umsatti deebi'ee taa'a .Isheenis lafaa kaatee isa bira teessi isa booda nyaataafi dhugaatiin qophaa'e dhiyaata “ jechuun sirna raawwii boojina ba'uu duraa duubaan ibsa.

Odkennaan marii garee “B” Darajjeen 7 /08/2010 akka jedhutti “boojina ba'uun sirna mataasaa danda'e qaba .kunis maanguddootaan ,isa boojina ba'uufi ishee boojina baatuun kanneen raawwataman qofa qofaatti kan adda ba'anidha “ jedha.

3, Qorataa :sirna boojina ba'uu keessatti hawaasichi akaakuu afoolaa kan akkamiitti fayyadama ?gahee afoolli kun sirnicha keessatti qabu maali ?

Odkennaan marii garee ‘A’ Balaay 21/07/2010 akka jedhutti “afoolli sirna boojina ba'uu keessatti hojiirra oolan: eebba,kakuufi waadaadha. Kunis hiik mataasaanii qabu, namoonni firooma dhiigaa waliif hin qabne kun obbolaan waliif ta'anii wal amananii waliin jiraachuuf kakuun kakatamu murteessaadha. O romoon kakuu ni sodaata.,waadaas ni kabaja” jedha.

Odkennaan Taakkalaa Dibaabaa 21/07/2010 marii garee ‘A’ irratti ibsa yoo kennu “afoolli sirna boojina ba'uu keessatti hafuu hin dandeenye kanneen akka :eebba,kakuufi waadaa bakka guddaa qabu” jedha.

Odkennaan mariigaree ‘B’ Alamayyoo Qanaatee immoo “namoonni boojina wal ba'an kun kakuu kakataniifi waadaa waliif seenaniin obbolaan waliif ta'malee duraan oroma kan gosaan adda ta'anillee nijiru “ jechuun dubbata .

4,Qorataa: Boojina ba'uu namoota boojina walba'aniifis ta'e hawaasa naannoof faayida inni qabu maali/

Odkennaan Gammachuu Shokkol marii garee ‘A’21/07/2010 yoo himu “namoonni kennaa waaqaas ta'e rakkina addaan obboleessa yookaan obboleettii dhaban boojina ba'uun obboleessa kan hin qabne obboleessa obboleettii kan hinqabne obboleettii argachuu danda'u .Darbees boojina ba'uun saba gosaan adda ta'e waliin gamtaan jiraachuu keessatti ni fayyada.

Odkennaan Xiyyaar 7/08/2010 yaada inni kenne “boojina ba'uun jalqabumti isaayyu rakkoo furuuf kunis kan obboleessa dhabde ,obboleessa kan obboleettii dhabe obboleettii godhachuun guyyaafi gaddaafi gammachuu waliin hirmaachuu keessatti gahee guddaa qaba “. Odkennaan

Alamayyoo Qanaatee 7/08/2010 akka jedhutti immoo “boojina ba’uun hiriyyaa gaa’elaa filachuu keessatti ga’ee guddaa qaba. Keessumaa ijoolleen duburaa nama jaallatanitti heerumuuf boojina ba’uu qabu. Boojinni ofii nama dhoksaa nama kamittuu hin himamne kan itti himatanidha “jechuun dubbata. Odkennaa mariigaree ‘B’ Baayisaa Mootii yoo ibsu “boojina ba’uun irracaalaatti dargaggoota kan fayyadu haa fakkaatu malee hawaasa naannoof faayidaa guddaa qaba. Keessumaa humana dargaggootaatti fayadamuun gamtaan hojjechuu rakkataa gargaaruufi walamantaa gosaafi gosa gidduu jiru cimsuu keessatti gahee guddaa qaba” jedha.

5,Qorataa: Adeemsi boojina ba’uu kun yeroo ammaa kana haala akkamiirra jira?

Odkennaa marii garee ‘A’ Balaay Fufaa 21/07/2010 “boojina ba’uun yeroo ammaa kana baay’inaan kan raawwatamaa jiru natti hinfakkaatu . Qabanni isaa dhaloonni yeroo ammaa natu beeka jedhee aadaa dagatee nuunis dagachiisaa jira” jedha.Odkennaa marii garee “A’ Taakkalaa Dibaabaa 21/07/2010 “boojina ba’uun aadaa jaallatamaa kan gammachuu sammuu namaaf dabalu ta’ee utuu jiruu yeroo ammaa kana dagatamaa jira. Kunis,dhimma amantaa waliin walqabsiisuun sirna kana akka waan amantaa irratti dhiibbaa geessisuutti ilaaluudha “ kan jedhu dubbata.

Odkennaa mariigaree ‘A’ Baayisaa Garbaa akka jedhutti “dur dargaggeessiifi dargaggeettiin tokko boojina hin qaban taanaan akka qaaniitti ilaalama. Kunis ,dargaggeessi dubara tokko fuudhuu yoo barbaade dursa boojinni ishee eenyu akka ta’e gaafata.Maala fayyadama yoo jenne karaa boojina ishee sana ishee barbaade sana arguuf jedheeti. Akka kanaatti aadaan kun yeroo ammaa kana hin jiru jechuun ni danda’ama . Kunimmoo, ammayyummaan liqimsamuun dhaloonni si’anaa aadaa dagataa deemuu irraa kan madde dha “jechuun yaada akkana kana dubbata.

Waraqaa Mirkaneeffannaa

Ani qorataan maqaafi mallattoon koo armaan gaditti eerame kun waraqaan qorannoo kun hojii dhuunfaa koo ta`uu isaa ibsaa. Hojiin kun kanaan dura yunivarsiitii kamiyyu keessatti kan hindhiyaanne ta`uusaafi yaadawwan qorannoo kanaaf dubbise hunda isaanii wabii keessa kaa`uu koo mallattoo kootiin mirkaneessa.

Maqaa Qorataa _____

Mallattoo _____

Guyyaa _____

Ani Dr. _____ barataan kun hojiin isaa of ittisuuf dhiyaachuu danda`uu isaa mallattoo kootiin mirkaneesseera.

Maqaa Gorsaa _____

Mallattoo _____

Guyyaa _____